
Ps CXIX
169
כדברך
הבינני
JOH XVII
17
ὁ λογος
ὁ σος
αληθεια
ἐστι

Lud. Du Guernier inv. et Sculp.

C. JULII CÆSARIS ET A. HIRTII

De rebus à C. Julio Cæsare gestis

COMMENTARII

CUM

C. JUL. CÆSARIS fragmentis.

Editio Nova Accuratissima.

LONDINI:

Impensis J. & R. TONSON.

MDCCLXIV.

CUM PRIVILEGIO.

The Property of Robert F. Wallcut given him by his Uncle Thomas Wallcut

ANNE R.

WHEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof, strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. *James*'s, the fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

DARTMOU

The Property of Robert F. Wallcut given him by his Uncle Thomas Wallcut

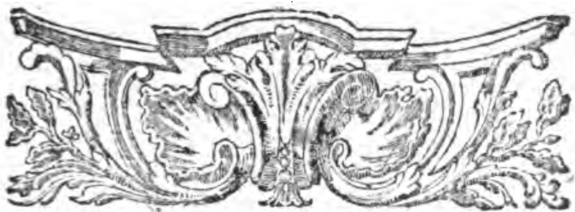

ANNE R.

WHEREAS Our Trusty and Well-beloved *Michael Maittaire*, Gent. hath humbly represented unto Us, That he hath with great Labour and Expence prepared for the Press a complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes, and has therefore humbly besought Us to grant him our Royal Privilege and Licence for the sole Printing and Publishing thereof for the Term of Fourteen Years: We being willing to give all due Encouragement to Works of this Nature, which tend to the Advancement of Learning, are Graciously pleased to condescend to his Request; and do therefore, by these Presents, grant unto him the said *Michael Maittaire*, his Executors, Administrators, and Assigns, Our Royal Licence for the sole Printing and Publishing the complete *Collection* of all the *Greek* and *Latin* Authors in Twelves, with complete Indexes aforesaid, for the Term of Fourteen Years, from the Date hereof, strictly forbidding all Our Subjects within Our Kingdoms and Dominions to Reprint the same, either in the like, or in any other Volume or Volumes whatsoever; or to Import, Buy, Vend, Utter, or Distribute any Copies thereof Reprinted beyond the Seas, during the aforesaid Term of Fourteen Years, without the Consent or Approbation of the said *Michael Maittaire*, his Heirs, Executors, and Assigns, under his or their Hands and Seals first had and obtained; as they will Answer the Contrary at their Peril. Whereof the Commissioners and other Officers of Our Customs, the Master, Wardens, and Company of *Stationers* are to take Notice, That the same may be entered in the Register of the said Company, and that due Obedience be rendered thereunto. Given at Our Court at St. *James's*, the fourth Day of *April*, 1713. In the Twelfth Year of Our Reign.

By Her Majesty's Command,

DARTMOUTH.

Illuſtriſſimo PRINCIPI

JOHANNI

Duci ARGATHELIÆ, &c.

Nobiliſſimi Periſcelidis Ordinis Equiti

S. D.

MICHAEL MAITTAIRE.

QUUM parvulas haſce Authorum editiones præſidio deſtitui noluerim, ferè omnibus nomina nobilia, generoſa, & docta præpoſui. Poſt multos ex Anglis viros compellatos mihi meritò cœpi ſuccenſere, quòd Scotos hactenus præterierim; quorum gentem & armis & literis nulli cedere inter omnes

 utriuſ-

utriusque Palladis alumnos jamdiu compertum est & exploratum. Id mecum cogitanti succurrunt commodè Cæsaris de suis rebus Commentarii: illis quidem agendis, his scribendis par erat nulla præterquam Imperatoris manus; hos jam in publicum prodeuntes asserere & tueri nulla dignior, quàm quæ possit illas gerere. Prior Londinensis horum Commentariorum editio Characterum & Tabularum pompâ celeberrimâ sub Angli Archistrategi auspiciis aspexit lucem. Posterior hæc mole quidem minor, materiâ tamen eadem, typorum elegantiâ (neque enim parvis sua abest gratia) minimè aspernanda, æmulâ quâdam ardet ambitione, & aut dignum Cæsare aut nullum ambit Patrocinium. In tuam igitur, Dux Illustrissime, clientelam & fidem se commendat. Te suum vindicem & assertorem implorat Cæsar. Te inter Tuos Scotos animi viribus & magnitudine principem; quem si tantum vidimus in vitæ carceribus, qualem quantum exspectabimus in metâ! Cæsarem tuâ authoritate protege; Principem tui quàm simillimum, victorias parare, & paratis uti scientem; hostium vires armis in-

infringentem, animos clementiâ emollientem. Major certè est triumphus domare corda quàm corpora; eò quòd hic sæpe à fortunâ, quæ domina est campi; ille ab indole victoris, qui dominus est sui, pendeat. Animi tui fortitudo, licèt supra alios assurgat, tibi tamen cum paucis aliis communis est: mite autem ingenium adeò tibi proprium inhæret, ut in Te, utì in ipso Numine, Clementia, primaria illa & divina Imperatoris virtus, reliquas omnes ornet & superemineat. Perge modò, PRINCEPS CLARISSIME; his macte virtutibus, hostium Patriæ & Tuorum victor; nec nisi post vitam longissimam felicissimámque, serum ac diuturnum Tui relinquas desiderium.

1716. 5. *Id. Jun.*

De C. JULIO CÆSARE.

C. JULII CÆSARIS vitam Plutarchus & Suetonius fusè & copiosè scripserunt; indè Lector petat, quicquid hìc fuerit prætermissum. Meum fuit propositum, tanti hujus viri imaginem ab illis, aliisque plurimis authoribus expressam, repræsentare, quàm breviter licuit. Neque profectò facile est ad compendium verba conferre, ubi res tot gestæ, tot scriptæ occurrunt, ut majórne sit Imperator, an Orator, an Historicus, ambigatur: in quo vita non admodum multa, plures certè virtutes elucent; imprimis mira etiam erga perduelles clementia. Cujus neci causam præbuit comes virtutis invidia magìs quàm dominationis affectatio; non tam Monarchiæ odium, quàm Tyrannidis desiderium: cùm constat omnium ætatum experientiâ, nullum esse Tyrannum pestilentiorem quàm plures Tyrannos.

a Caius Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata *fuit*; *b* natus est Romæ, C. Mario & L. Valerio Flacco Coss. ad IIII. idus Quintiles: educatus apud Aureliam matrem C. Cottæ filiam, & Juliam amitam Marii conjugem: edoctus literas Latinas Græcásque & præcepta dicendi à M. Antonio Gniphone homine Gallo. Fuit admirabili docilitate, & ad dicendi facultatem appositus; *a* vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi *c* excellentis prudentiæ, *d* peracris judicii; *e* gravis linguæ Latinæ auctor; *f* artis Grammaticæ doctissimus; *g* summis oratoribus æmulus; *h* auctorum summus; *i* quem studia certandi, dictandi, lectitandíque sibi mutuò vindicavere. *k* Ille omnium ferè Oratorum Latinè locutus est elegantissimè; nec id solùm domestica consuetu-

a A. Gell. l. 19. c. 8. *b* Supplement. Vivìs ad Sueton. Vit. C. Cæs. *c* A. Gell. l. 1. cap. 10. *providentiæ*. Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 5. *d* Cicer. l. 9. ad Familiar. Epist. 16. *e* A. Gell. l. 4. c. 16. *f* Priscian ex Edit. Putsch. col. 545. *g* Tacit. Annal. lib. 13. pag. 213. Edit. Lips. 1607. *h* Id. de morib. German. pag. 445. *i* Apollinar. l. 8. Epist. 6. *k* Cicer. Brut. pag. 242, & 243. Edit. Car. Steph.

dine,

dine, sed ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquisitis, summóque studio & diligentiâ est consecutus. Rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam purâ & incorruptâ consuetudine emendat. Itaque cùm ad hanc elegantiam verborum Latinorum adjungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tanquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. *l* Cæsar si tantùm foro vacâsset, non alius è nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mirâ sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantiâ. *m* Animi vigore *erat* præstantissimus. Nec virtutem constantiámque nunc commemoro, nec sublimitatem omnium capacem, quæ cœlo continentur: sed proprium vigorem celeritatémque quodam igne volucrem. Scribere & legere simul, dictare & audire solitus *est:* epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare; aut, si nihil aliud ageret, septenas. *n* Annum agens XVI. patrem amisit; sequentibúsque Coss. flamen dialis destinatus, dimissâ Cossutiâ, Corneliam Cinnæ filiam uxorem duxit. *o* Stipendia prima in Asiâ fecit, Marci Thermi prætoris contubernio. *p* Meruit & sub Servilio Isaurico in Ciliciâ. *q* Compositâ seditione civili Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit *r* uno & vicesimo ætatis anno. *s* Tribunus militum, Lucio Cinnæ uxoris fratri reditum in civitatem rogatione Plotiâ confecit, habuítque & ipse super eâ re concionem. *t* Quæstor, Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris; sed in amitæ quidem laudatione de ejus ac patris sui utrâque origine sic refert. *Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus or-*

l Quintilian. Institut. lib. 10. cap. 1 & 2. & lib. 12. cap. 10. *m* Plin. Hist. lib. 7. cap. 25. *n* Sueton. Vit. Caes. cap. 1. *o* cap. 2. *p* cap. 3. *q* cap. 4. Val. Max. lib. 8. cap. 9. *r* Author Dialog. de Orator. ex Edit. Lips. 1607. pag. 487. ubi Lipsius dubitat, anon corrigendum sit *Vigesimo quarto.* *s* Sueton. Vit. Cæs. cap. 5. *t* cap. 6.

num

tum, paternum cum Dîs immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco Martio sunt Martii reges, quo nomine fuit mater; à Venere Iulii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. In Corneliæ autem locum Pompeiam duxit Qu. Pompeii filiam, L. Syllæ neptem; cum quâ deinde divortium fecit, adulteratam à Publio Clodio opinatus. *u* Animadversâ Gadibus apud Herculis templum Magni Alexandri imagine, ingemuit; quasi pertæsus ignaviam suam, quòd nihildum à se memorabile actum esset in ætate, quâ jam Alexander orbem terrarum subegisset. *x* Ante paucos dies quàm ædilitatem iniret, venit in suspicionem conspirâsse cum M. Crasso, Pub. Syllâ, & L. Autronio. *y* Ædilis, Capitolium porticibus ornavit. *z* Pontificatum maximum petiit; quúmque manè ad comitia descenderet, prædixisse matri osculanti fertur, domum se non nisi pontificem reversurum. *a* Prætor creatus, detectâ conjuratione Catilinæ, senatûque universo in socios facinoris ultimam statuente pœnam, solus municipatim dividendos custodiendósque publicatis bonis censuit.

b Inter socios Catilinæ nominatus, imploravit Ciceronis testimonium. *c* Ex præturâ ulteriorem sortitus est Hispaniam. *d* Cum Bibulo Consul creatus, unus omnia in Republicâ & ad arbitrium administravit. *e* Calpurniam L. Pisonis filiam duxit uxorem. *f* Ex omni provinciarum copiâ Gallias potissimùm elegit; initiò cisalpinam accepit, mox comatam; quo gaudio elatus non temperavit, quin jactaret invitis adversariis adeptum se, quæ concupisset; proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, *facile hoc ulli fœminæ fore*, respondit quasi alludens, *in Assyriâ quoque regnâsse Semiramin, magnámque Asiæ partem Amazones quondam tenuisse.* *g* Novem annis, quibus in imperio fuit, Galliam in provinciæ formam redegit; Germanos maximis affecit

u Suet. Vit. Cæs. cap. 7. *x* cap. 9. *y* cap. 10. *z* cap. 13. *a* cap. 14. *b* cap. 17. *c* cap. 18. *d* cap. 19. & 20. *e* cap. 21. *f* cap. 22. *g* cap. 25.

cladibus

cladibus; aggreſſus eſt & & Britannos. *h* Aſinius Pollio refert eum Pharſalicâ acie cæſos profligatóſque adverſarios proſpicientem dixiſſe; *Hæc voluerunt; tantis rebus geſtis C. Cæſar condemnatus eſſem, niſi ab exercitu auxilium petiiſſem.* Captum imperii conſuetudine exiſtimâſſe videbatur Cicero ſcribens de Officiis tertio libro, ſemper Cæſarem in ore habuiſſe *i* Euripidis verſus, quos ſic ipſe convertit, *Nam ſi violandum eſt jus, imperii gratiâ*
Violandum eſt; aliis rebus pietatem colas.
k Conſecutus cohortes ad Rubiconem, *Etiam nunc*, inquit, *regredi poſſumus; quòd ſi ponticulum tranſierimus, omnia armis agenda erunt.* Quùmque cunctanti oſtentum factum eſſet, *Eatur*, inquit, *quò deorum oſtenta & inimicorum iniquitas vocat; jacta eſt alea.* *l* Validiſſimas Pompeii copias invaſit, profeſſus antè inter ſuos, *ire ſe ad exercitum ſine duce, & indè reverſurum ad ducem ſine exercitu.* *m* Pompeium ad extremum fudit; confectíſque bellis quinquies triumphavit. Pontico triumpho inter pompæ fercula trium verborum prætulit titulum, *Veni, Vidi, Vici.* *n* Idem ſignis collatis quinquagies dimicavit; ſolus M. Marcellum tranſgreſſus, qui undequadragies dimicaverat. Nam præter civiles victorias, undecies C. & XCII. M. hominum occiſa prœliis ab eo, non equidem in gloriâ poſuerim, tantam etiam coactam humani generis injuriam; quod ita eſſe confeſſus eſt ipſe, bellorum civilium ſtragem non prodendo. Hujus proprium eſt & peculiare clementiæ inſigne, quâ uſque ad pœnitentiam omnes ſuperavit. Illa fuit vera & incomparabilis invicti animi ſublimitas; captis apud Pharſaliam Pompei Magni ſcriniis epiſtolarum, iterúmque apud Thapſum Scipionis, concremâſſe ea optimâ fide, atque non legiſſe: *o* clementer, manſuetè, juſtè, moderatè, ſapienter agere; animum vincere, iracundiam cohibere; adverſarium nobilitate, ingenio, virtute præſtantem non modò extollere jacentem, ſed etiam ejus priſtinam dignitatem amplificare. *p* Nemo Cæſare acrior in rebus gerendis, nemo in victoriâ

h cap. 30. *i* Phœniſ. verſ. 527. *k* Suet. Vit. Cæſ. cap. 31 & 32. *l* cap. 34. *m* cap. 35 & 37. *n* Plin. Hiſt. lib. 7. cap. 25. *o* Cicer. pro Marcel. *p* Cicer. Epiſt. ad Famil. lib. 8. Cœl. ad Cicer.

tem-

temperatior. *q* Conversus ad ordinandum Reip. statum, fastos correxit, jampridem vitio pontificum per intercalandi licentiam turbatos: senatum supplevit: jus laboriosissimè ac severissimè dixit. Destinabat Bibliothecas Græcas & Latinas, quas maximas posset, publicare, datâ M. Varroni curâ comparandarum ac dirigendarum. *r* Fuisse traditur excelsâ staturâ, colore candido, teretibus membris, ore paulò pleniore, nigris vegetísque oculis, valetudine prosperâ; nisi quòd tempore extremo repentè animo linqui, atque etiam per somnium exterreri solebat. Comitiali morbo bis inter res gerendas correptus est. *ſ* Pudicitiæ ejus famam nihil quidem præter Nicomedis contubernium læsit. Pronum & sumptuosum in libidines fuisse constans opinio est, plurimásque & illustres fœminas corrupisse, neque provincialibus matrimoniis abstinuisse; Eunoénque Mauram Bogudis *regis* uxorem dilexisse. Vini parcissimum ne inimici quidem negaverunt. Abstinentiam neque in imperiis neque in magistratibus præstitit. *t* Eloquentiâ militari, quâ re aut æquavit præstantissimorum gloriam, aut excessit, post accusationem Dolabellæ, haud dubiè principibus patronis annumeratus est. Certe *u* Cicero ad Brutum oratores enumerans, negat se videre, cui Cæsar debeat cedere; aítque eum elegantem, splendidam quoque ac etiam magnificam ac generosam quodammodo rationem dicendi tenere. Et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: *Quid? Oratorum quem huic antepones eorum qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior aut crebrior? Quis verbis aut ornatior aut elegantior?* Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsaris secutus videtur, cujus etiam ex oratione, quæ inscribitur *pro Sardis*, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Pronuntiâsse autem dicitur voce acutâ, ardenti motu, gestûque non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur pro Q. Metello; quam non immerito Augustus existimat magis

q Sueton. Vit. Cæs. cap. 40, 41, 43, 44. *r* cap. 45. *ſ* cap. 49, 50, 51, 52, 53, 54. *t* cap. 55. *u* pag. 243. Edit. Car. Steph.

ab

ab actuariis exceptam, malè subsequentibus verba dicentis, quàm ab ipso editam. Apud milites quoque in Hispaniâ, idem Augustus orationem esse vix ipsius putat, quæ tamen duplex fertur; una quasi priore habita prœlio; altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subitâ hostium incursione. [Nescio, an huc referenda sit Cæsaris pro Decio Samnite oratio, cujus mentionem facit Author Dialog. de Orator. pag. 480. edit. Lipf. 1607. Certè orationem pro Sextilio, quæ in Londinensi Cæsar. Comment. editione anno 1710, inter fragmenta pag. 488, memoratur, nequaquam esse C. Jul. Cæsaris constabit ex Valer. Maxim. lib. 5. cap. 3. ubi Sextilius dicitur illum C. Cæsarem suum patronum Cinnanæ proscriptionis tempore profugum truculento victori jugulandum tradidisse. Is forsan fuit C. Cæsar Strabo, à Vell. Paterculo (l. 2. c. 9.) laudatus.] *x* Volumina Ἀποφθεγμάτων confecit; libros *y* Auguralium; *z* Auspiciorum, *quorum 16um memorat Macrobius*; & *a* Ephemeridem, in quâ dicit, quum dimicaret in Galliâ, & ab hoste raptus, equo ejus portaretur armatus, occurrisse quendam ex hostibus, qui eum nôsset; & insultantem clamâsse; *Cæsar*, quod Gallorum linguâ *dimitte* significat; & ita factum esse, ut dimitteretur. *b* Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Egyptiis disciplinis hausit. De hâc arte paucos scripsit versus, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *c* Ejus carminibus præcipuè jocísque militaribus celebratum est olus sylvestre trium foliorum; alternis quippe versibus exprobravere lapsanâ se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. *d* Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici civilísque belli Pompeiani; *valde quidem*, (ut *e* Cicero refert,) *probandos; nudi enim sunt, recti & venusti, omni ornatu orationis tanquam veste*

x Cicer. lib. 9. ad Famil. Epist. 16. *y* Priscian. Col. 719. Edit. Putsch. *z* Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. *a* Servius in lib. 11. Æneid. v. 743, Symmach. lib. 4. Epist. 18. Lege Voss. Hist. Lat. *b* Macrob. Saturnal. lib. 1. cap. 16. Lege & Plin. Histor. lib. 18. cap. 25, 26, 27, 28. Jul. Firmic. Matern. Mathes. lib. 2. Præf. *c* Plin. Hist. lib. 19. cap. 8. Lege & Suet. Vit. Cæs. cap. 68. *d* Cap. 56. *e* Cicer. Brut. pag. 243. Edit. Car. Steph.

detrac

detractâ: sed dum voluit alios habere, paratam unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volunt calamistris inurere; sanos quidem homines à scribendo deterruit. Adeò probantur omnium judicio (ita prædicat *f* Hirtius.) *ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur, &c.* Pollio Asinius parùm diligenter, parúmque integrâ *g* veritate compositos putat: quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit; & quæ per se, vel consultò vel etiam memoriâ lapsus, perperam ediderit: existimátque rescripturum & correcturum fuisse. Reliquit & *h* de Analogiâ libros duos; & *i* Anti-Catones totidem; ac præterea Poëma, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, quum ex citeriore Galliâ conventibus peractis ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis prœlii fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem 24°. die pervenit. Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta; ut Laudes Herculis, Tragœdia Oedipi: item Dicta Collectanea: quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Epistolæ quoque ejus ad *k* Senatum extant; quas *l* primùm videtur ad paginas & formam memorialis libri convertisse, quum antea consules & duces nonnisi transversâ chartâ literas mitterent. Extant & ad *m* Ciceronem: Item ad familiares domesticis de rebus; in quibus siqua occultiùs perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quæ siquis investigare & persequi vellet, quartam elementorum literam, id est, *d* pro *a*, & perinde reliquas commutet. *n* Libri sunt hujusmodi

f Pag. 161. hujus nostræ Editionis. *g* Lege Gerard. Joan. Voss. de Histor. Lat. lib. 1. cap. 13. *h* De quibus Quintilian. lib. 1. cap. 13. *i* De quibus Cicer. ad Attic. lib. 12. pag. 392. 394. & lib. 13. pag. 409. & Topic. pag. 297. Edit. Car. Steph. & Tacit. Annal. lib. 4. pag. 120. Edit. Lips. 1607. Quintilian. lib. 3. cap. 9. Martian Capell. pag. 152. Edit. Plantin. & Juvenal. Satir. 6. vers. 337. ubi lege Veter. Scholiast. Plutarch. Vit. Cæsar. pag. 733. & Cicer. pag. 880. Edit. Paris. 1624. & Appian. pag. 490. Edit. H. Steph. & Dio Cass. pag. 219. Edit. Han. *k* De quibus Cicer. ad Famil. lib. 16. pag. 193. Edit. Car. Steph. *l* Plutarch. Vit. Cæs. pag. 716. Edit. Paris. 1624. *m* pag. 413. hujus nostræ editionis *n* A. Gel. lib. 17. cap. 10.

juſmodi epiſtolarum ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus abſentis curabant. In his epiſtolis, quibuſdam in locis, inveniuntur literæ ſingulariæ ſine coagmentis ſyllabarum, quas tu putes poſitas inconditè, &c. Eſt adeò Probi grammatici commentarius ſatis curiosè factus de occultâ literarum ſignificatione epiſtolarum C. Cæſaris ſcriptarum. *o* Cæſar equitandi peritiſſimus erat, laboris ultra fidem patiens; in obeundis expeditionibus, dubium cautiórne an audentior: ne religione quidem ullâ à quoquam incepto abſterritus unquam, vel retardatus. Prolapſus in egreſſu navis, verſo ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa!* *p* Alexandriæ in ſcapham pluribus eodem præcipitantibus cùm deſilîſſet in mare, nando per 200 paſſus evaſit ad proximam navem, elatâ lævâ, ne libelli, quos tenebat, madefierent, paludamentum mordicus trahens, ne ſpolio potiretur hoſtis. *q* Simultates contra nullos tam graves excepit unquam, ut non occaſione oblatâ libens deponeret; in ulciſcendo naturâ leniſſimus. Moderationem clementiámque tum adminiſtratione, tum in victoria belli civilis admirabilem exhibuit. Acie Pharſalicâ proclamavit, *ut civibus parceretur.* *r* Prægravant tamen cætera facta dictáque ejus, ut & abuſus dominatione, & jure cæſus exiſtimetur. Propalam edebat, *nihil amplius Remp. eſſe, appellationem modo ſine corpore ac ſpecie. Syllam neſcîſſe literas, qui Dictaturam depoſuerit. Debere homines conſideratiùs jam loqui ſecum, ac pro legibus habere quæ dicat.* Eóque arrogantiæ progreſſus eſt, ut haruſpice triſtia & ſine corde exta ſacro quodam nuntiante, *futura* diceret, *lætiora, quum vellet; nec pro oſtento ducendum, ſi pecudi cor defuiſſet.* Triumphanti ſibi Pontium Aquilam non aſſurrexiſſe adeò indignatus eſt, ut proclamaverit, *Repete ergo à me, Aquila, Remp. tribunus*; nec deſtiterit per continuos dies cuiquam niſi ſub exceptione polliceri, *ſi tamen per Pontium Aquilam licuerit.* Plebi regem ſe ſalutanti, *Cæſarem ſe, non regem eſſe* reſpondit. Quum percrebuiſſet fama L. Cottam XV. virum ſententiam dicturum, ut quoniam libris fatalibus contineretur, Parthos niſi à rege non poſſe vinci, Cæſar rex appellaretur;

o Sueton. Vit. Cæſ. cap. 57, 58, 59. *p* cap. 64. *q* cap. 73, 74, 75. *r* cap. 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82. 88.

cauſa-

causa conjuratis fuit maturandi destinata negotia, ne assentiri necesse esset. Conspiratum est in eum á LX amplius, C. Cassio, Marcóque & Decimo Bruto principibus conspirationis. Immolantem aruspex Spurina monuit, caveret periculum, quod non ultra Martias Id. proferretur. Dein introiit curiam spretâ religione, Spurinámque ut falsum arguens, *quòd sinè ullâ noxâ Idus Martiæ adessent*, quanquam is *venisse quidem eas* diceret, sed *non præterîsse*. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt. Ut animadvertit undique se strictis pugionibus peti, togâ caput obvolvit, atque ita 23 plagis confossus est. Tradiderunt quidam M. Bruto irruenti dixisse, *καὶ σὺ τέκνον*. Anno ætatis quinquagesimo sexto periit.

DE A. HIRTIO.

A. Hirtius Jul. Cæsaris notarius à *a* Lupo Abbate Ferrariensi vocatur. *b* Gallici belli novissimum imperfectúmque librum supplevit. *c* Imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confecit, usque ad exitum non quidem Civilis dissensionis, sed vitæ Cæsaris. Huic non accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interesset; quæ bella ex parte ei Cæsaris sermone erant nota, &c. Videtur itaque bellum Alexandrinum & Africanum scripsisse. *a* Suetonio tamen si fides habeatur, belli Alexandrini Africíque & Hispaniensis incertus author est; alii enim Oppium putant, alii Hirtium. *d* Jo. Alb. Fabricius vir clariss. dudum observavit in quibusdam editionibus ineptè appellari A. Hirtium Pansam, cùm notum sit *e* Hirtium fuisse in consulatu Pansæ collegam.

f Quod ad Fragmentum Belli Hispaniensis attinet, alii ex Julii Celsi de Julii Cæsaris vitâ Commentariis anno 1473 editis desumptum putant; nonnulli Oppium hujus auctorem existimant.

a Epistol. 37. *b* Sueton. Vit. Caes. cab. 56. *c* Praefat. lib. 8. Gallic. bell. *d* Biblioth. Latin. *e* Author. Dialog. de Orator. pag. 478. Edit. Lips. 1607. *f* lege. Gerrard. Joh. Voss. de Histor. Lat. pag. 65, 66, 67, 68. & Joh. Albert. Fabric. Biblioth. Latin. cap. 10. VI.

Variantes Lectiones ex Londinensis Editionis margine excerptæ.

Pag.	Lin.	
5.	12.	factis alii ; alii, vadis
14.	13.	primâ noctis vigiliâ, *al.* primâ noctis horâ
15.	33.	millia XII. Rhenum
18.	2.	commeatu atque molimento, in
19.	22.	flumen Adduafdubis, ut Ult. *omitt.* magnum periculum miferebantur : quod
22.	3.	amplius quinquaginta circuitu
23.	13.	honore auctiores velit
26.	20.	hominum numero
28.	9.	Cæfarem hoftem equitatu perfequentem
29.	13.	& initâ ætate in ulteriorem Galliam
30.	26.	Menapios, VII millia :
	28.	totidem : Catuacos, XIX millia ;
31.	27.	*fubfidium fubmittatur,*
32.	36.	commeatuque noftros prohiberent.
35.	15.	elanguefcere
	31.	centuriones præmittit,
37.	18.	brevitas & fucceffus & incurfus hoftium,
	25.	imperium exfpectabant ;
38.	6.	diverfis legionibus alii aliâ
	22.	in fugam conjecerunt.
39.	2.	fremitufque exaudiebatur :
	10.	pulfos feparatófque ;
40.	25.	deberent ; aufi funt
	32.	fuperârant, confilio, legatos
41.	7.	leviter acclivis
	15.	cuftodiam ex fuis ac præfidium,
42.	23.	præfidia deducturos, aut
42.	38.	defenderet captum oppidum nemo ;
43.	23.	*omitt.* itinere

Pag.	Lin.	
44.	2.	Gallis ad hyemandum conceffit ; —cohortibus attribuit.
45.	4.	lapides teláque in vallum
46.	19.	frumenti commeatûfque petendi
	30.	Velanii, & fiquos intercipere potuerunt ; quod
48.	8.	*Belgas arceat, atque.*
	23.	lingulis promontoriífque
49.	20.	minùs incommodè fcopulis
	31.	naves eorum potiffimæ, atque
50.	3.	ad malos diftinebant, *al,* detinebant,
52.	14.	hoftium infcitiâ
	38.	provinciæ finitimæ) ex his regionibus
53.	25.	oppidi Adcantuannus,
55.	11.	eductis his cohortibus,
	16.	his prorutis
57.	5.	domi manferint, fe atque illos alunt : hi
58.	10.	infirmioréfque reddiderunt.
59.	39.	fe Ubiis imperaturum,
64.	3.	pro ariete fubjectæ,
	37.	perfectum
66.	13.	circiter 880 onerariis
	14.	ad fuas legiones
68.	12.	in adverfos tela
	28.	ad eos oratoris modo Cæfaris
69.	30.	ad Cæfarem convenerant
70.	38.	atque ita currus collocant,
71.	Ult.	hiemis navigationem fubeundam
73.	6.	Ad celeritatem onerariis fubductiores, paullóque facit humiliores, quàm quibus in reliquis utimur maribus ;
	10.	magis magnos

74.

VARIANTES LECTIONES.

Pag.	Lin.	
74.	27.	& auctoritate Cingetorigis
75.	2.	cum CCC obſidibus
	16.	cognoſcit LX naves, quæ in Meldis factæ
77.	15.	*omitt.* timore
78.	1.	tripartito milite equites in
	7.	funeſque ſuſtinerent;
79.	3.	aut taleis *al.* aut laminis ferreis
	21.	ſubjectæ inſulæ
	38.	horridiores ſunt
80.	5.	prœlium
82.	38.	duce Lugotorige,
83.	3.	quum conſtituiſſet hyemare in—motus; neque
	23.	ſummam tranquillitatem conſecutus
84.	19.	impulſione
	32.	ad caſtra oppugnatum *al.* ad caſtra oppugnanda
85.	3.	antè, juſſu Cæſaris
86.	1.	inter eos ex his tot cauſis orta eſt
	18.	tantâ cum contentione noſtra
90.	8.	Huc quoque accedit,
91.	21.	manibus, ferculiſque, terram
	23.	X millium paſſuum circuitu munitionem pedum XV perfecerunt.
92.	19.	locum tuæ pro laude virtutis
	21.	procedit extra munitiones, & quæ pars hoſtium
	27.	protegunt, in hoſtem univerſi.
93.	1.	utrumque ſervavit,
93.	9.	unus inter Nervios,
	37.	veritus ut, ſi---ſuſtinere poſſet
94.	16.	abjiciat.
	38.	tantulis copiis
95.	31.	ſcindere, alii
97.	18.	tantámque omnium voluntatis commutationem
	37.	cogere, exercere, à finitimis equos
98.	9.	convenire conſueverunt; &, qui
	34.	contentione
99.	4.	reponſo, ubi viſum eſt, ſub
102.	6.	poſitis ab eis millibus
	10.	cum XV cohortibus
103.	1.	hoſtes impeditos iniquo
105.	14.	veteribúſque clientibus
	20.	adæquari
108.	29.	pro captu Gallorum
	35.	ſancitum;
109.	17.	parvis renum tegumentis
110.	13.	derogatur
111.	20.	acclinatæ & 25. acclinaverint;
113.	11.	proximi Oceano
114.	20.	Nec loca
115.	1.	quam legionarius miles, periclitaretur;
	17.	pons erat perfectus,
118.	11.	fidem non haberent adeſſe
	20.	ne omnino quidem caſui locum
119.	3.	perpaullum
120.	32.	per pagos regionéſque Ult. ab civitate erat interdictus:
124.	14.	contingebat
125.	23.	equitibus deripi poſſe.
	37.	diſtrahi;
127.	6.	nunquam inceptâ re
	28.	gregatimque diſtributi
129.	17.	quum diſtinuerant
	22.	contexerant.
	33.	locantur; ære vinciuntur extrorſus,
130.	10.	turbarentur; *al.* terrerentur; *al.* tenerentur;
131.	18.	naturæ & virium
	19.	perſtare in ſententiam
	25.	erectiſque *al.* perfectíſque
132.	31.	conſenſui

133.

VARIANTES LECTIONES.

Pag.	Lin.	
133.	11.	atque eas bonis pollicitationibus alliciebat.
	14.	*omitt.* capi
134.	7.	detrimento ſuo eſſe
	13.	præoccurrendum
	25.	intromiſſis *ex Græc. Interpr.*
135.	11.	demptis quibuſdam cohortibus,
	17.	legionibúſque & caſtris loco idoneo
	25.	de oppugnatione non prius agendum
	38.	ſuorum, perſpiceret. Erat
136.	2.	prohibere hoſtes
	3.	non minus firmo —— Tamen ſilentio
	15.	Cum iis primùm communicat;
	23.	diſceptaturi, quàm
138.	30.	ſimilem caſum exſpectare.
140.	5.	ferramenta detrahi;
141.	4.	quà tum erat comitatus, ſigna
	23.	*Avarici cenſibus præmiiſque*
145.	4.	abjuncto Labieno —— vehementer timebat,
	11.	reſtringeret,
146.	3.	perſpectâ palude, *al.* protecti palude
	21.	diſtrahebat,
	39.	opprimuntur: equitatus peditatúſque,
147.	20.	locum XV legio
148.	22.	XL millia
150.	1.	omnibus jusjurandum adactis; *al.* ad jusjurandum
152.	35.	delibratis
153.	3.	ad ſummum faſtigio:
	7.	pedes tres terrâ occultabuntur.
155.	20.	*Romanorum* —— *animos ſine cauſa*
156.	2.	*feris*(al.*ferreis*) *ſecuribus*
157.	24.	erat attributus, ad
	25.	libralibus
158.	29.	egreditur; è caſtris (*al.* raſtros) longurios,
159.	6.	Iniquum loci
	23.	cratibus foſſas explent:
	34.	unâ de ſexaginta
160.	2.	ſuperioribus ac declîvibus & devexis
	4.	omiſſis
161.	16.	noviſſimúmque imperfectum
	21.	me medium
164.	31.	expeditionum munus
165.	4.	caſtris in ſylvâ excelſum, impeditâ circumdatum
	24.	veteranas legiones
166.	10.	muniri; loriculam pro hâc ratione
	15.	ut ab hoſtibus duplici foſsâ duplici propugnatorum ordine defenderentur; *al.* ut hoſtis à duplici foſsâ duplici propugnatorum ordine defenderetur;
	28.	noſtri aut auxilia
	Ult.	barbari nitebantur.
168.	6.	pudore coacti
	9.	ſecundis nimiiſque rebus—adverſis mediocribúſque
169.	14.	conſpectu extulit Romanorum;
	23.	intrare ſummum jugum & flammam
	39.	equitatúmque, quâ conſuetudine pabulatoribus mittere præſidio conſueverat.
170.	6.	hunc inſidiis circumdederunt.
172.	16.	delectos tranſdidit
	27.	conſpectum *ſic & alibi.*
	31.	ex agris effugere, ad præſens periculum evitandum;
	39.	legionémque IV, quæ
173.	2.	de incurſione
174.	24.	Confligit audaciùs

Pag.	Lin.	
	26.	agmine, ſubſiſtentibus equitibus
175.	5.	eo prœlio conficiunt.
	12.	civitatum aſcitis, receptis latrociniis, *al.* civitatum receptis, latrociniis
	24.	accitas
	Ult.	nec tam liberè vagandi latrociniorúmque faciendorum facultatem habere, conſtituunt ſe in finibus Cadurcorum,
177.	16.	*forte* infœlicitatis
	22.	unam intrà caſtra
	26.	Germanos equites &
	31.	Germani equites
	38.	timore antea dividere præſidia,
178.	5.	conſiliorum ad capiendum bellum facultas
	8.	quorum conſilio in civitate.
179.	24.	cuniculos, crates & vineas *al.* ad aggerem & vineas agunt, & ad
	27.	pedum IX :
	36.	ſcindulis
180.	20.	perennis exaruit, tantámque
	29.	plures conſilia inîſſent exemplo
181.	25.	in Treviris ad fines
182.	21.	per fidem interpoſitam *al.* perfidiâ interpoſitâ
	28.	converſis equis
	30.	quod malum
	31.	evitavit : ac ſic prælio ſecundo graviter ab eo vulneratus
183.	11.	nulli ſpeciem aut cauſam
	23.	commendaverat
	38.	qùum hi—valuiſſent.
184.	36.	rem remorando,
185.	14.	adverſariorum ſe expoliari nemini
	15.	& ſuo nomine quartam,
186.	5.	ut verò iis de litteris
187.	29.	Completur urbs. Adjus comitiorum tribunos

Pag.	Lin.	
188.	20.	raptim
	23.	interceſſionem
	27.	duodecimo denique menſe
	32.	quíque conſulares
	Ult.	leviſſimis
189.	38.	qui nedum amiſſa reſtituiſſe videatur dona, etiam quæ
190.	11.	legionis IV,
	Ult.	quòd pro beneficio ſibi contumelia
196.	25.	de ſalute ſuâ agit atque obſecrat,
199.	38.	ex tectis ignibus ſignificabant ;
200.	10.	maximè pertinebat. coactis
202.	1.	illi ſe oneri (*al.* honori) non defuturum,
	28.	Maſſilienſes, domi nobiles
203.	20.	deducunt; earum clavis
204.	26.	adhuc optimi generis hominum mille ex
205.	18.	ulteriore parte
	25.	interruptus penè erat
208.	11.	circiter LXXX
	33.	montibus nix proluit,
209.	3.	maximi commeatus, qui
	6.	in hybernis erant,
210.	1.	uſu ſuperiorum temporum
213.	24.	in latitudinem
	25.	quibus parte aliquâ Sicorem
214.	30.	ſubſiſtere extremum agmen atque interrumpi alas ; inferri
	33.	milites conturbari & dolere,
	34.	*bellum non neceſſario*
215.	11.	VI ad iter addito ad vadum circuitu magnâque fluminis
220.	23.	ordines ; tribunos, in Tribunitium
221.	2.	plureſque—— ſuſtinebant.

30.

Pag.	Lin.	
	30.	Cæsar relictis munitionibus subsequitur;
222.	14.	His eos suppliciis malè haberi
223.	2.	& tertia in subsidiis locum alariæ cohortis obtinebat.
	9.	ille, ut---impediret.
	28.	penè ut feminas circummunitos
	28.	egressu:
	32.	abjectissimè
239.	19.	in conspectum *sic* 241. 33.
240.	38.	*prudentes*
242.	9.	perjudicaturus non sum.
246.	9.	ab spe
249.	23.	XV millia
250.	22.	pastoribúsque suis
251.	16.	appellatur Palæste
259.	15.	Compsam
266.	4.	passuum III,
267.	15.	multísque colligans funibus.
268.	35.	causâ, Q. Titium & L. Canuleium
273.	29.	ad duo millia *al.* ad duorum millium numerum
	Ult.	foramina CXX.
279.	16.	passibus CCC aberant.
280.	21.	prorutis *vel* perruptis munitionibus
282.	28.	quâ facilitate
287.	39.	*judicandum de iis---non interfuissent*;
288.	31.	atque unum Allobrogem,
290.	24.	millia LV
	25.	circiter duo millia, quæ ---dispersérat.
291.	37.	aciésque discinderetur;
293.	36.	licuit trichilas structas, magnum
296.	10.	XX rostratæ *sic* 301. 40.
300.	35.	vulnere obsopitus, per suos
305.	27.	directis pluteis,
307.	13.	neque fallaces essent, neque veteratorii;
315.	12.	aut incitati
	35.	dexteram amplexus est adulti jam ætate pueri. At regius
316.	35.	ipsi se tutabantur. Itaque
317.	32.	prudentiâ constantiâque militem, consuetudine
318.	15.	objectum
319.	15.	oppugnationibus
321.	1.	neque veteratam auctoritatem,
	6.	itinere pedestri
	21.	jus potestatémque tentaret.
322.	38.	tanquam amicorum greges; fin
323.	12.	ratione mediæ collocabantur acies,
325.	29.	quam sæpe
326.	15.	locis tyronum & militum
327.	20.	parem esse fortuitæ dimicationi;---committere noluit.
328.	7.	dicrota *al.* dieres
	24.	pro prætore
	33.	centena *sic* 330. 6.
329.	5.	speciosa exempla largitionum
	27.	onerantur impensis;
330.	7.	post meridiano tempore,
	22.	betones *al.* barones
331.	21.	coactus; iisdem cruciatibus affecit. A L. Mergilio Squillo
332.	21.	quum Leptim (*al.* Ilipam) ad oppidum
	19.	& V legio,
334.	29.	confligere,
336.	1.	Cardonem *al.* Bardonem.
	18.	direptam
	25.	ambitione atque indulgentiâ Tribunorum
338.	5.	defensionem ejus
	25.	acerbitate bellorum
	35.	polliceretur, re præstaturus

Pag.	Lin.	
	40.	*qui non fuissent*
339.	1.	Id ipsum--officium perutile Pharnaci --- ne vinceretur ea, quam sibi Dii *al.* Per id ipsum--- officium utile
	21.	longiores pactiones
340.	28.	XII in acie
	39.	motus; inopinantes imparatósque oppressos, eodem
344.	7.	petere Paconiam, quæ duo millia abest
347.	3.	ut (fieri posset nécne) locum nullum
351.	25.	generis militibus, amplius XII. Hac
	27.	Germanísque DCCC,
	38.	citróque commeatus auxiliáque
352.	30.	alteras *al.* ad ternas
355.	18.	pecus diripi, homines trucidari,
	22.	se miseris suámque
359.	26.	annonæque levatâ sollicitudine (*al.* animo atque levatâ sollicitudine) deponit legiones;
	30.	cum eo essent, commirari
361.	9.	apud quos ultimum præsidium
364.	18.	amplius XVI annis
365.	18.	corriísque *al.* storeísque contectis protegebantur.
	38.	magnâ suspensione animi
367.	37.	prospectum offendisset:
368.	3.	Curiani,
369.	3.	singulos non ampliùs singulis *al.* singulis non ampliùs singulos additos servos in
	35.	ad Scipionem referret; se restare
370.	12.	ad alium sese vestitum
371.	21.	circa ipsum dextrum cornu,
	25.	medium regionem
372.	39.	in oppidum
377.	20.	in Italiam
	26.	consuetudine captarum
378.	14.	de eorum voluntate
379.	4.	procul subsequi non destitit.
	14.	atque aquæ inopiâ
	32.	sagittariísque CC;
380.	35.	sed aquarum copiâ
383.	15.	umbilici tenus ingressi
	33.	quos fautores appellabant
384.	1.	impunitatis spe propter
385.	15.	in regnum Jubæ
386.	32.	indicturum
388.	15.	quæ sibi suísque
390.	16.	majores cogebantur copiæ:
391.	13.	neque ut ipse voluit,
	40.	recepti pedites equitésque nocte,——&, dispositis partibus oppidani eruptionem
392.	9.	in conspectum
	35.	pugna inita;
393.	4.	ideo ab Uliâ retraxerat,
	14.	pedestres copiæ
395.	1.	suo loco perterritus est,
397.	5.	complures ex equis
	27.	extulerunt culcitas
398.	6.	cum Catone Lusitano
	18.	petimúsque ut *clementiam, quam victis gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges,* Cui Cæsar, *se non acerbiorem in cives futurum.*
400.	35.	responso
402.	27.	iniquiore loco
404.	32.	currebat ad extremum
405.	17.	cohortes, & VIII millia
406.	40.	quos equites, quòd pecuniæ secum habuit,
409.	27.	accessus loci difficilis;
	35.	Capta loca opere
410.	9.	Quum Cæsar gradiebatur Hispalim,
412.	3.	X habere lectas quidem legiones

C. JUL-

SCRIPTIO

33 34 35 36 37 38 39

53
52
51
50
49
48
47
46
45
44
43
42
41

MANIÆ

PARS

ALLIA CITE

quæ et ITA-

A GALLICA

SINUS HADRI

ATICI PAR.

Ancona

Roma

DITERRA

33 34. 35 36 37

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

I. GALLIA est omnis divisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ; aliam, Aquitani: tertiam, qui ipsorum linguâ Celtæ, nostrâ Galli appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt; miniméque ad eos mercatores sæpè commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important; proximíque sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd ferè quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum;

rum: attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septemtriones, & orientem solem. Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septemtriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix Is, M. Messalâ & M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut *de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri.* Id hôc faciliùs eis persuasit, quòd undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut & minùs latè vagarentur, & minùs facilè finitimis bellum inferre possent. Quâ de causâ homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, & pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum & carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas, biennium sibi satìs esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in civitate

civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat. Itémque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate suâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eíque filiam suam in matrimonium dat. *Perfacile factu esse* illis probat, *conata perficere*; *propterea quòd ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. Non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent. Se suis copiis, suóque exercitu, illis regna conciliaturum*, confirmat. Hâc oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant; &, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ causæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit: & omnes clientes obæratósque suos, quorum magnum numerum habebat, eódem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

IV. Post ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt; oppida sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. Persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, utì, eodem usi consilio, oppidis suis vicísque exustis, unà cum iis proficiscantur: Boiósque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Juram & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius; propterea quòd Helvetiorum inter fines & Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; ísque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximùmque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, ad v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Coss.

VI. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari; maturat ab Urbe proficisci; &, quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit; & ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, *sibi esse in animo, sinè ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.* Cæsar, quòd memoriâ tenebat L. Cassium Consulem occisum, exercitùmque ejus ab Helvetiis pulsum & sub jugum missum; concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ & maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent: legatis respondit, *diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.* Interea eâ legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provinciâ convenerant,

rant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem & novem, murum in altitudinem pedum sexdecim, fossámque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit: quo faciliùs, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; & legati ad eum reverterunt; negat se more & exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare. Et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit.

VII. Helvetii eâ spe dejecti, navibus junctis, ratibúsque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpiùs noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione & militum concursu & telis repulsi, hôc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via: quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent: legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidésque utì inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sinè maleficio & injuriâ transeant.

VIII. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatium finibus absunt; quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximéque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duásque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circùm Aquiléiam hyemabant, ex hybernis educit; &, quà

quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Graioceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis; ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit; indè in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

IX. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum, suas copias transduxerant; & in Æduorum fines pervenerant, eorúmque agros populabantur. Ædui, quum se suáque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: *Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut, penè in conspectu exercitûs nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint.* Eodem tempore quo Ædui, Ambarri quoque, necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, *sese depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hostium prohibere.* Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionésve habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt; & demonstrant, *sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui.* Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum, sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

X. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit; id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus è castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos & inopinantes aggressus, magnam partem concidit; reliqui sese fugæ mandârunt, atque in proximas sylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in

quatuor

quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exiisset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Quâ in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; quòd ejus soceri L. Pisonis avum L. Pisonem legatum Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant.

XI. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti; quum id, quod ipsi diebus xx ægerrimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: *Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret; in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret; reminisceretur & veteris incommodi populi Romani, & pristinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improvisò unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus majoribúsque suis didicisse, ut magìs virtute, quàm dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. Rom. & internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet.*

XII. His Cæsar ita respondit: *Eo sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâssent, memoriâ teneret; atque eo graviùs ferre, quo minùs merito pop. Rom. accidissent. Qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret; neque sinè causâ timendum putaret. Quòd si veteris contumeliæ oblivisci vellet: num etiam recentium injuriarum; quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim tentâssent; quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâssent; memoriam depo-*

nere posse? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur quódque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur; eódem pertinere: consuêsse enim Deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint: tamen, si obsides ab iis sibi dentur, utì ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus, satisfaciant; sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: *Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, utì obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei pop. Rom. esse testem.* Hôc responso dato, discessit.

XIII. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar; equitatúmque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidiùs novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant; audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prœlio continebat; ac satìs habebat in præsentiâ, hostem rapinis, pabulationibus, populationibúsque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, utì inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XIV. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora; quòd Gallia sub Septemtrionibus, ut antè dictum est, posita est; non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satìs magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui; conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit;

lexit; & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat; in his Divitiaco, & Lisco qui summo magistratui præerat; (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necísque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quòd, *quum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magnâ ex parte eorum precibus adductus, bellum susceperit*; multo etiam graviùs, *quòd sit destitutus*, queritur.

XV. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus quod anteà tacuerat, proponit: *Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat, qui privati plus possint quàm ipsi magistratus: hos seditiosâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, si Helvetios superaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quaéque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coërceri non posse. Quin etiam, quòd necessariò rem Cæsari enunciârit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam causam, quàm diu potuerit, tacuisse.* Cæsar hâc oratione Lisci, Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberiùs, atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis quærit: reperit esse vera; *Ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquáque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quòd, illo licente, contrà liceri audeat nemo. His rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparâsse: magnum numerum equitatûs suo sumptu semper alere, & circùm se habere. Neque solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse: atque hujus potentiæ causâ, matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo* ac

ac potentissimo, collocâsse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre, & propinquas suas, nuptum in alias civitates collocâsse: favere & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos: quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi Rom. non modò de regno, sed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo; quòd prœlium equestre adversum, paucis antè diebus, esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum esse; (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorúmque fugâ reliquum esse equitatem perterritum.

XVI. Quibus rebus cognitis: quum ad has suspiciones certissimæ res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quòd obsides inter eos dandos curâsset; quòd ea omnia non modò injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset; quòd à magistratu Æduorum accusaretur: satìs esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefecit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta; & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit atque hortatur, ut, sinè ejus offensione animi, vel ipse de eo, causâ cognitâ, statuat; vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, *ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quam se, doloris capere;*

capere; propterea quòd (quum ipse gratiâ plurimum domi atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adolescentiam posset) per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur; sese tamen & amore fraterno. & existimatione vulgi commoveri. Quòd si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non suâ voluntate factum; quâ ex re futurum, utì totius Galliæ animi à se averterentur Hæc quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prehendit: consolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, utì & Reipubl. injuriam, & suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat: fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. Præterita se Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit; ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit

XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renunciatum est, facilem esse. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatúmque omnem antè mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XVIII. Primâ luce, quum summos mons à T. Labieno teneretur; ipse ab hostium castris non longiùs mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni, cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit;

cit; aciem instruit. Labienus, (ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret;) monte occupato, nostros exspectabat, prœlióque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæsar, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse; & Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciâsse. Eo die, quo consuêrat intervallo, hostes sequitur; & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XIX. Postridie ejus diei; quòd omnino biduum supererat quum exercitui frumentum metiri oporteret; & quòd à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat; rei frumentariæ prospiciendum existimavit: & iter ab Helvetiis avertit, ác Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quòd timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magìs, quòd pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive quòd re frumentariâ intercludi posse confiderent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatúmque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum; ita, utì suprà se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia, collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipsi, confertissimâ acie, rejecto nostro equitatu, phalange factâ, sub primam nostram aciem successerunt.

XX Cæsar, primùm suo, deinde omnium, è conspectu remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret; cohortatus suos, prœlium commisit. Milites, è loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem per-

perfregerunt. Eâ disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistrâ impeditâ, satìs commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare; tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus nostris; Boii & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartitò intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret: tertia, ut venientes exciperet. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hôc toto pœlio, quum ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, adversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quòd pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotásque mataras ac tragulas subjiciebant, nostrósque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrísque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prœlio circiter millia hominum CXXX superfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV pervenerunt; quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras nunciósque misit, ne eos frumento, néve aliâ re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXI.

XXI. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui quum eum in itinere convenissent; séque ad pedes projecissent; supplicitérque locuti, flentes pacem petîssent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset; paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit; obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur: nocte intermissâ, circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finésque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his utì conquirerent & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit. Reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tùlingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; & quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicósque, quos incenderant, restituere jussit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibúsque essent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quósque postea in parem juris libertatísque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum, tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exîsset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII. Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum XXIII; Boiorum XXXII. Ex his, qui arma ferre possent,

poſſent, ad millia XCII. Summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperaverat, repertus eſt numerus, millium CX.

XXII. Bello Helvetiorum confecto; totius ferè Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæſarem gratulatum convenerunt. *Intelligere ſeſe, tametſi pro veteribus Helvetiorum injuriis Populus R. ab iis pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem non minùs ex uſu terræ Galliæ quàm populi R. accidiſſe: propterea quòd eo conſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Helvetii reliquiſſent; ut toti Galliæ bellum inferrent, imperiòque potirentur; locùmque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum judicâſſent: reliquàſque civitates ſtipendiarias haberent.* Petierunt, utì *ſibi conſilium totius Galliæ in diem certam indicere, ídque Cæſaris voluntate facere, liceret; ſeſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere vellent.* Eâ re permiſſâ, diem concilio conſtituerunt; & jurejurando, ne quis enunciaret, niſi quibus communi conſilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.

XXIII. Eo concilio dimiſſo, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæſarem reverterunt; petierúntque, utì ſibi ſecretò de ſuâ omniúmque ſalute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes projecerunt: *Non minùs ſe id contendere & laborare, ne ea quæ dixiſſent enunciarentur, quàm utì ea quæ vellent, impetrarent; propterea quòd, ſi enunciatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe venturos viderent.* Locutus eſt pro his Diviciacus Æduus: *Galliæ totius factiones eſſe duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantoperè de potentatu inter ſe multos annos contenderent, factum eſſe, utì ab Arvernis Sequaníſque Germani mercede accerſerentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum tranſiſſe: poſteaquam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamâſſent, tranſductos plures: nunc eſſe in Gallia ad C & XX millium numerum: cum his Æduos, eorùmque clientes, ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatem amiſiſſe. Quibus prœliis calamitatibúſque fractos, qui & ſuâ virtute & populi R. hoſpitio atque amicitiâ plurimùm antè in Galliâ potuiſſent,*

potuissent, coactus esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quò minùs perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidisse: propterea quòd Ariovistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset; tertiámque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset; & nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum xxiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, utì omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victûs cum illâ comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbè & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatûs edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare populóque R. sit auxilii; omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent: aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunámque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem, vel auctoritate suâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur; Galliámque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defendere.

XXIV. Hâc oratione à Divitiaco habitâ; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes capite demisso, terram intueri. Ejus rei quæ causa

causa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpiùs quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit; *Hôc esse miseriorem graviorémque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quòd soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentísque Ariovisti crudelitatem, velut si coràm adesset, horrerent; propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intrà fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.* His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitúsque est, *sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum.*

XXV. Hâc oratione habitâ, concilium dimisit. Et secundùm ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: imprimis, quòd Æduos, fratres consanguineósque sæpenumero ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorúmque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat; quod, in tanto imperio populi Romani, turpissimum sibi & Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat. Neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupâssent, ut antè Cimbri Teutonìque fecissent, in Provinciam exirent, atque indè in Italiam contenderent: præsertim quum Sequanos à provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut *aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret; velle sese de Rep. et summis utriusque rebus cum eo agere.* Ei legationi Ariovistus respondit: *Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Præterea, se neque sinè exercitu in eas partes Galliæ venire audere,*

audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum, sinè magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano, negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: *Quoniam, tanto suo populíque Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset) hanc sibi populóque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam transduceret: deindè obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: néve Æduos injuriâ lacesseret; néve his, sociisve eorum, bellum inferret. Si id fecisset; sibi populóque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret; quoniam,* M. *Messalâ,* M. *Pisone,* Coss. *Senatus censuisset, uti quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæteróśque amicos populi Romani defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum.*

XXVII. Ad hæc Ariovistus respondit: *Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuésse. Si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentâssent, & armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, quod convenisset. stipendiúmque quotannis penderent: si id non fecissent; longè ab his fraternum nomen populi Romani absuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sinè suâ pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intrà annos xiv tectum non subissent, virtute possent.*

XXVIII.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, questum, quòd *Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese, ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse:* Treviri autem, *pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam & Cimberium fratres.* Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minùs facilè resisti posset. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXIX. Quum tridui viam processisset; nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduìque viam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnísque itineribus contendit; occupatóque oppido, ibi præsidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ commeatúsque causâ, moratur: ex percunctatione nostrorum, vocibúsque Gallorum ac mercatorum, (qui *ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse* prædicabant; *sæpenumero sese cum eis congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse*) tantus subitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animósque perturbaret. Hic primum ortus est timor à tribunis militum ac præfectis, reliquísque, qui ex Urbe, amicitiæ causâ,

audere, quas Cæsar possideret; neque exercitum, sinè magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Romano, negotii esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: *Quoniam, tanto suo populique Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset) hanc sibi populóque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: néve Æduos injuriâ lacesseret; néve his, sociisve eorum, bellum inferret. Si id fecisset; sibi populóque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret; quoniam, M. Messalâ, M. Pisone,* Coss. *Senatus censuisset, utì quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere posset, Æduos cæterósque amicos populi Romani defenderet; se Æduorum injurias non neglecturum.*

XXVII. Ad hæc Ariovistus respondit: *Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuesse. Si ipse populo Rom. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentâssent, & armis congressi ac superati essent, stipendiaros esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, quod convenisset. stipendiúmque quotannis penderent: si id non fecissent; longè ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sinè suâ pernicie contendisse. Quum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intrà annos xiv tectum non subîssent, virtute possent.*

XXVIII.

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant: Ædui, queſtum, quòd *Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur; ſeſe, ne obſidibus quidem datis pacem Arioviſti redimere potuiſſe:* Treviri autem, *pagos centum Suevorum ad ripam Rheni conſediſſe, qui Rhenum tranſire conarentur; iis præeſſe Naſuam & Cimberium fratres.* Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne, ſi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minùs facilè reſiſti poſſet. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit.

XXIX. Quum tridui viam proceſſiſſet; nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduìque viam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcavendum ſibi Cæſar exiſtimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci ſic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido conjungit. Huc Cæſar magnis diurnis nocturníſque itineribus contendit; occupatóque oppido, ibi præſidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatúſque cauſâ, moratur: ex percunctatione noſtrorum, vocibúſque Gallorum ac mercatorum, (qui *ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe* prædicabant; *ſæpenumero ſeſe cum eis congreſſos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuiſſe*) tantus ſubitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animóſque perturbaret. Hic primum ortus eſt timor à tribunis militum ac præfectis, reliquíſque, qui ex Urbe, amicitiæ

cauſâ,

causâ, Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur; quòd non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius, aliâ causâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret; petebat, ut ejus voluntate discedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionésque, quíque equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minùs timidos existimare volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem sylvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent; aut rem frumentariam, ut satìs commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant; cùm castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa laturos.

XXXI. Hæc quum animadvertisset Cæsar; convocato concilio, omniúmque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: *Primùm, quòd, aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se Consule, cupidissimè populi Romani amicitiam appetîsse. Cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspectâ, eum neque suam, neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd si, furore atque amentiâ impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de suâ virtute, aut de ipsius diligentiâ, desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoriâ, quum, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, meritus videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina quam à nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quòd, quos aliquamdiu inermes sinè causâ timuissent, hos postea armatos ac victores superâssent. Denique Germanos hos esse eosdem, quibuscum*

quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solùm in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superâssent; qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prælium, & fuga Gallorum, commoveret; hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugnâ & dispersos subitò adortum, magìs ratione ac consilio quàm virtute vicisse: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hâc ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere, viderentur. Hæc sibi esse curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jámque esse in agris frumenta matura. De itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur; nihil se eâ re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, malè re gestâ, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quòd in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum; & proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, castra moturum: ut quamprimùm intelligere posset, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cum solâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; sibìque eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni & Cæsar indulserat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè.

XXXII. Hâc oratione habitâ, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summáque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princépsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum judicium fecisset; séque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit: indè reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæsari satisfacerent: *Se neque unquam dubitâsse, neque timuisse; neque de summâ belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse.* Eorum satisfactione acceptâ;

&

& itinere exquisito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, utì dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias à nostris, millibus passuum IV & XX abesse.

XXXIII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: *quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere; quoniam propiùs accessisset, seque id sinè periculo facere posse existimaret.* Non respuit conditionem Cæsar: jámque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâsset, ultro polliceretur: magnámque in spem veniebat, pro suis tantis populíque Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, utì pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpè ultro citróque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, *ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione se non esse venturum.* Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ causâ, tolli volebat; neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat, imponere; ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; *Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.*

XXXIV. Planicies erat magna, & in eâ tumulus terreus satìs grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, &, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est; Cæsar, initio orationis, sua Senatùsque in eum beneficia commemoravit,

moravit; *quòd rex appellatus esset à Senatu, quòd amicus; quòd munera amplissima missa: quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui* docebat: *illum, quum neque aditum neque causam postulandi justam haberet; beneficio ac liberalitate suâ ac Senatûs, ea præmia consecutum.* Docebat etiam, *quàm veteres quàmque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs consulta, quoties, quámque honorifica, in eos facta essent: ut, omni tempore, totius Galliæ principatum Ædui tènuissent, priùs etiam quàm nostram amicitiam appetîssent: Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò nihil sui deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore auctos velit esse. Quod verò ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?* Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; *ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum transire pateretur.*

XXXV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit: *Transîsse Rhenum sese non suâ sponte, sed rogatum & accersitum à Gallis: non sine magnâ spe, magnísque præmiis, domum propinquósque reliquisse: sedes habere in Gallia, ab ipsis concessas: obsides, ipsorum voluntate datos; stipendium, jure belli, quod victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi, bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse; eas omnes copias, uno abs se prælio fusas ac superatas esse. Si iterum experiri velint; paratum se decertare: sin pace uti malint; iniquum esse de stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento & præsidio, non detrimento, esse oportere: idque se eâ spe petîsse. Si per populum Romanum stipendium remittatur, & dedititii subtrahantur; non minùs libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam transducat; id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causâ facere: ejus rei testimonium esse, quòd, nisi rogatus, non venerit; & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se priùs in Galliam venisse, quàm populum Romanum.*

Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam sicuti illam nostram. Ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum nos esse iniquos, quòd in suo jure se interpellaremus. Quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum se, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulatâ Cæsarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, sui opprimendi causâ habere. Quòd nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quòd si eum interfecerit; multis sese nobilibus, principibúsque populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset; magno se illum præmio remuneraturum, &, quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum.

XXXVI. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare *negotio desistere non posset; & neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potiùs esse Ariovisti, quàm populi Romani. Bello superatos esse Arvernos & Rutenos à Q. Fabio Maximo; quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret; populi Romani justissimum esse in Galliâ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret; liberam debere esse Galliam. quam bello victam suis legibus uti voluisset.*

XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur; Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumulum accedere, & ad nostros adequitare; lapides teláque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, séque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sinè ullo periculo legionis

legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantiâ in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetúmque in nostros ejus equites fecissent; eáque res colloquium diremisset: multo major alacritas, studiúmque pugnandi majus exercitui injectum est.

XXXVIII. Biduo pòst, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit; *velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: utì aut iterum colloquio diem constituerit; aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.* Colloquendi causa Cæsari visa non est; & eò magìs, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem & propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur; &, quòd in eo peccandi Germanis causa non esset; ad eum mittere: & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præsente, conclamavit: *Quid ad se venirent? an speculandi causâ?* Conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit.

XXXIX. Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, utì frumento commeatúque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die, dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ario-

viſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copiâ ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſâ, delegerant. Cum his, in prœliis verſabantur: ad hos, ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant; ſi qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumſiſtebant: ſi quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent.

XL. Ubi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit; ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC ab eis, caſtris idoneum locum delegit; aciéque triplici inſtructâ, ad eum locum venit. Primam & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire juſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos, utì dictum eſt, aberat. Eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Arioviſtus miſit; quæ copiæ noſtros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilo ſecius Cæſar, ut antè conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare; tertiam, opus perficere juſſit. Munitis caſtris; duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra majora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuas eduxit; paullulúmque à majoribus progreſſus, aciem inſtruxit; hoſtibúſque pugnandi poteſtatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrimque, uſque ad veſperum, pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Arioviſtus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæſar, quamobrem Arioviſtus prœlio non decertaret, hanc reperiebat cauſam: quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut matres familiâs ſortibus & vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex uſu eſſet, nécne: eas ita dicere,

Non

Non esse fas Germanos superare, si ante novam Lunam prælio contendissent.

XLI. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris quod satis esse visum est relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quòd minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt; paribúsque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seducios, Suevos: omnèmque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt; quæ in prœlium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; utì eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repentè celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset: à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat; quòd expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem versabantur; tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt; neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his

fuit Ariovistus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: Reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores; una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, â fratre missam: utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio esse se incolumem. Item M Mettius repertus, & ad eum reductus est.

XLII. Hôc prœlio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit: hybernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

LIBER II.

I. QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hybernis, ita utì suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur; literísque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidésque inter se dare: conjurandi has esse causas: primùm,

primùm, quòd vererenter, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis ſollicitarentur; partim qui, ut Germanos diutius in Galliâ verſari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare atque inveteraſcere in Galliâ moleſtè ferebant; partim qui mobilitate & levitate animi, novis imperiis ſtudebant: ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facilè eam rem imperio noſtro conſequi poterant.

II. Iis nunciis literíſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conſcripſit; & ineunte æſtate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primùm pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquíſque Gallis, qui finitimi Belgis erant; uti ea, quæ apud eos geruntur, cognoſcant; ſéque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nunciaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumentariâ proviſâ, caſtra movet, diebúſque circiter xv ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improviſo, celeriúſque omnium opinione veniſſet: Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium, primos civitatis ſuæ, miſerunt: qui dicerent, *ſe ſuáque omnia in fidem atque poteſtatem populi R. permittere; neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjuráſſe; paratóſque eſſe & obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento cæteríſque rebus juvare; reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanóſque, qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his conjunxiſſe: tantúmque eſſe eorum omnium furorem, ut ne Sueſſiones quidem fratres conſanguineóſque ſuos, qui eodem jure, iiſdem legibus utantur; unum imperium, unúmque magiſtratum cum ipſis habeant; deterrere potuerint, quin cum his conſentirent.*

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis eſſent, & quid in bello poſſent; ſic reperiebat: pleroſque Belgas eſſe ortos à Germanis; Rhenúmque

que antiquitùs transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallósque, qui ea loca incolerent, expulisse; solósque esse, qui patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbrósque intrâ fines suos ingredi prohibuerint: Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem, magnósque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibúsque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiúsque belli imperium sibi postulare. Suessiones, suos esse finitimos; latissimos, feracissimósque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem, Galbam; ad hunc, propter justitiam prudentiámque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem, Nervios; qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissiméque absint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia; Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia; Velocasses & Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitérque oratione prosecutus; omnem senatum ad se convenire, principúmque liberos obsides ad se adduci jussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communísque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introducerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis, eum ab se dimittit.

VI. Post-

VI. Postquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad se venire, neque jam longè abesse, ab his quos miserat exploratoribus & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit; atque ibi castra posuit. Quæ res, & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat; & post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat; &, commeatus ab Rhemis, reliquísque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præsidium ponit: & in alterâ parte fluminis, Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. Castra in altitudinem pedum XII vallo, fossâque duodeviginti pedum, munire jubet.

VII. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII. Id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. Hi, (ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murúsque defensoribus nudatus est) testudine factâ, portis succedunt, murúmque subruunt. Quod tum facilè fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset; Iccius Rhemus, summâ nobilitate & gratiâ inter suos; qui tum oppido præerat; unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant; nuncios ad eum mittit, *nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse.*

VIII. Eò de mediâ nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit: quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eâdem de causâ spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper; apud oppidum morati, agrósque Rhemorum depopulati; omnibus vicis ædificiisque, quò adire poterant, incensis; ad castra Cæsaris cum omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus II, castra posuerunt; quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

 IX. Cæsar

IX. Cæsar primò, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit: loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi castra posita erant, paululùm ex planicie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat; atque ex utrâque parte, lateris dejectus habebat; & in fronte leviter fastigiatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, transversam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostis (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hóc facto: duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis; ut si quid opus esset, subsidio duci possent: reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

X. Palus erat, non magna, inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt; secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est: ibi vadis repertis, partem suàrem copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontémque interscinderent: sin minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatúsque nostros sustinebant.

XI. Cæsar certior factus à Titurio; omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariósque pontem transducit; atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri

tri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt; neque nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi causâ, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit: concilio convocato, constituerunt optimum esse, domum suam quemque reverti; & quorum in fines primùm Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potiùs in suis, quàm alienis finibus decertarent: & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis causis, hæc quoque ratio eos deduxit; quòd Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat.

XII. Eà re constitutâ; secundâ vigiliâ, magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret; fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ, insidias veritus; quòd quâ de causâ discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatúmque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit; eíque Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, subsequi jussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortitérque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quòd abesse à periculo viderentur) neque ullâ necessitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi præsidium posuerunt. Ita sinè ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasúmque Solis,

lis, sequi destiterunt: séque in castra, utì erat imperatum, receperunt.

XIII. Postridie ejus diei Cæsar, priùs quàm se hostes ex terrore ac fugâ reciperent; in fines Suessionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; &, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat; propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere; quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Suessionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto, turribúsque constitutis; magnitudine operum, quæ neque viderant anté Galli neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; &, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant.

XIV. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis; armísque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Suessiones accepit: exercitúmque in Bellovacos duxit. Qui quum se, suáque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent; atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset; omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum accessisset, castráque ibi poneret; pueri mulieresque ex muro, passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt.

XV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat,) facit verba. *Bellovacos omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuisse: impulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos, à Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliásque perferre; & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent; quòd intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solùm Bellovacos, sed etiam*

etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit; Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar, honoris Divitiaci atque Æduorum causâ, *sese eos in fidem recepturum, & conservaturum,* dixit: &, quòd erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit.

XVI. His traditis, omnibúsque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui se, suáque omnia, sinè morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturâ moribúsque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarúmque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus relanguescere animos, eorúmque remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventúmque ibi Romanorum exspectare, unà cum Atrebatibus & Veromanduis finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur: exspectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores centurionésque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Quúmque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Cæsarem secuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut postea ex captivis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitûs perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrârunt; inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque esse quidquam negotii,

cum

cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri: quâ pulsâ, impedimentísque direptis, futurum ut reliquæ contrà consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant; quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quò faciliùs finitimorum equitatum, si prædandi causâ ad eos venisset, impedirent; teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrísque in latitudinem ramis enatis, & rubis sentibúsque interjectis, effecerant, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent: quò non modò intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod suprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis nascebatur adversus huic & contrarius, passus circiter CC; infimus, apertus; ab superiore parte, sylvestris; ut non facilè introrsus perspici posset. Intrà eas sylvas, hostes in occulto sese continebant: in aperto loco, secundùm flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter pedum III.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis. Sed ratio ordóque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar VI legiones expeditas ducebat; post eas, totius exercitûs impedimenta collocabat; indè duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidióque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariísque flumen transgressi, cum hostium equitatu prœlium committunt. Quum se illi identidem in sylvas ad suos reciperent, ac rursus è sylvâ in nostros impetum facerent; neque nostri longiùs, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi

prima

prima impedimenta nostri exercitûs ab iis, qui in sylvis abditi latebant, visa sunt; quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat: ut intrà silvam aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant; subitò omnibus copiis provolaverunt, impetúmque in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut penè uno tempore & ad sylvas, & in flumine, & jam in manibus nostris hostes viderentur. Eâdem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: signum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paulo longiùs, aggeris petendi causâ, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & incursus hostium, impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant subsidio: scientia atque usus militum; quòd superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri, poterant: & quòd ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm utì suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hostiúmque impetum fortiter sustinerent. Et, quòd non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adjici posset; prœlii committendi signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus

pus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit; ad hæc constitit: ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magìs ut loci natura, dejectúsque collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ aliâ in parte hostibus resisterent; sepibúsque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari: neque quid in quâque parte opus esset, provideri; neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in sinistrâ parte aciei constiterant; pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribúsque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; & transire conantes insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item aliâ in parte, diversæ duæ legiones, undecima & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur.

XXIV. At totis ferè à fronte & à sinistrâ parte nudatis castris: quum in dextro cornu legio duodecima, &, non magno ab eâ intervallo, septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levísque armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant; ac rursus aliam in partem fugam petebant: & calones, qui à Decumanâ portâ ac summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causâ egressi; quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ man-

mandabant: ſimul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremituſque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis; qui, auxilii cauſâ à civitate miſſi, ad Cæſarem venerant: quum multitudini hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, & penè circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diverſos diſſipatóſque in omnes partes fugere vidiſſent; deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt. Romanos pulſos ſuperatóſque; caſtris impedimentíſque eorum hoſtes potitos; civitati renunciaverunt.

XXV. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus: ubi ſuos urgeri; ſignîſque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites conſertos ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferóque interfecto, ſigno amiſſo; reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occiſis; in his, primopilo P. Sextio Baculo fortiſſimo viro, multis gravibúſque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores; & nonnullos à noviſſimis deſertos prœlio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, & ab utroque latere inſtare, & rem eſſe in anguſto vidit; neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet: ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto, (quòd ipſe eò ſine ſcuto venerat) in primam aciem proceſſit; centurionibúſque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites ſigna inferre, & manipulos laxare juſſit, quò faciliùs gladiis uti poſſent. Hujus adventu ſpe illatâ militibus, ac redintegrato animo; quum pro ſe quiſque in conſpectu Imperatoris, etiam in extremis ſuis rebus, operam navare cuperet; paullùm hoſtium impetus tardatus eſt.

XXVI. Cæſar, quum ſeptimam legionem, quæ juxtà conſtiterat, item urgeri ab hoſte vidiſſet; Tribunos mil. monuit, ut paullatim ſeſe legiones conjungerent, & converſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto: cùm aliis alii ſubſidium ferrent; neque timerent, ne averſi ab hoſte circumvenirentur; audaciùs reſiſtere, ac fortiùs

ùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in noviſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant: prœlio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur: & T. Labienus, caſtris hoſtium potitus; & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus: decimam legionem ſubſidio noſtris miſit: qui quum ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res eſſet, quantóque in periculo et caſtra & legiones & Imperator verſaretur, cognoviſſent; nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerent. Equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò ſe legionariis militibus præferrent. At hoſtes, etiam in extremâ ſpe ſalutis, tantam virtutem præſtiterunt, ut, quum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, & coacervatis cadaveribus; qui ſupereſſent, ut ex tumulo, tela in noſtros conjicerent, piláque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, aſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hôc prœlio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribúſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus; hâc pugnâ nunciatâ; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéque ei dediderunt: & in commemorandâ civitatis calamitate; ex DC, ad III ſenatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt; quos Cæſar, ut in miſeros ac ſupplices uſus miſericordiâ videretur, diligentiſſimè conſervavit: ſuiſque finibus atque oppidis uti juſſit; & finitimis imperavit, ut ab injuriâ & maleficio ſe ſuóſque prohiberent.

XXIX.

XXIX. Atuatici, de quibus suprà scripsimus; quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis castellísque desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectúsque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius cc pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocârant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonísque prognati: qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent; his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis; custodiæ ex suis ac præsidio, VI millia hominum unà reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitûs nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant: parvulísque prœliis cum nostris contendebant. Postea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrísque castellis circummuniti; oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt; primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quò tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur! quibusnam manibus aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent!

XXXI. Ubi verò moveri, & appropinquare mœnibus viderunt; novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt: Qui ad hunc modum locuti: *Non se existimare Romanos sinè ope Deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare possent. Se, suaque omnia, eorum potestati permittere* dixerunt. *Unum petere, ac deprecari: si fortè, pro suâ clementiâ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset Atuaticos esse conservandos;*

vandos; ne se armis despoliaret. Sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuéssent.

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: *Se magìs consuetudine suâ, quàm merito eorum, civitatem conservaturum; si priùs, quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis. Se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimísque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent.* Re nunciatâ ad suos; illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ; sic, ut propè summam muri aggerísque altitudinem acervi armorum adæquarent; & tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, milítésque ex oppido exire jussit; ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum est) consilio; quòd, deditione factâ, nostros præsidia non inducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, quà minimè arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt.

XXXIV. Celeriter, ut antè Cæsar imperaverat, ignibus significatione factâ; ex proximis castellis eò concursum est: pugnatúmque ab hostibus ita acriter; ut à viris fortibus, in extremâ spe salutis, iniquo loco, contra eos, qui ex vallo turribúsque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromissis militibus nostris; sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXV.

XXXV. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones; quæ sunt maritimæ civitates, oceanúmque attingunt; certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatémque populi Rom. esse redactas.

XXXVI. His rebus gestis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: quas legationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricúmque properabat, initâ proximâ æstate ad se reverti jussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex literis Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

I. CUM in Italiam proficisceretur Cæsar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ & parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunósque misit; qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano, ad summas Alpes, pertinent. Causa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magnísque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, utì in iis locis legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellísque compluribus eorum expugnatis; missis ad eum undique legatis, obsidibúsque datis, & pace factâ; constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hyemare: qui vicus positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in

duas

duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo fossâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures transîssent, frumentúmque eò comportari jussisset: subitò per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse; montésque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subitò Galli belli renovandi legionísque opprimendæ consilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam; detractis cohortibus duabus; & compluribus sigillatim, qui commeatûs petendi causâ missi erant, absentibus; propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci; quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent; ne primum quidem posse impetum sustinere existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: & Romanos, non solùm itineris causâ, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ Provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hybernorum, munitionésque plenè essent perfectæ; neque de frumento, reliquòque commeatu, satís esset provisum; quòd, deditione factâ, obsidibúsque acceptis, nil de bello timendum existimaverat: concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset; ac jam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur; neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, posset; propè jam desperatâ salute; nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur: ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hôc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere.

IV. Brevi ſpatio interjecto; vix ut his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur: hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere; lapides gæſáque in vallum conjicere. Noſtri, primò integris viribus fortiter repugnare, nèque ullum fruſtra telum ex loco ſuperiore mittere: ut quæque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eò occurrere & auxilium ferre: ſed hôc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi prœlio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant. Quarum rerum à noſtris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modò defeſſo, ex pugnâ excedendi: ſed ne ſaucio quidem, ejus loci ubi conſtiterat relinquendi, ac ſui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam ampliùs horis VI continenter pugnaretur: ac non ſolùm vires, ſed etiam tela noſtris deficerent: atque hoſtes acriùs inſtarent; languidioribúſque noſtris, vallum ſcindere, & foſſas complere cœpiſſent; réſque eſſet jam ad extremum deducta caſum: P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus; & item C. Voluſenus tribunus militum, vir & conſilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, pauliſper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſéque ex labore reficerent; pòſt, ſigno dato, è caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in virtute ponerent. Quod juſſi ſunt, faciunt: ac ſubitò omnibus portis eruptione factâ; neque cognoſcendi quid fieret, neque ſui colligendi, hoſtibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum venerant, undique circumventos interficiunt; & ex hominum millibus amplius XXX. (quem numerum Barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armíſque exutis; ſe in caſtra munitionèſque ſuas recipiunt.

VI.

VI. Quo prœlio facto; quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat: maximè, frumenti commeatûsque inopiâ permotus: postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit. Ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates, indè in Allobrogas, perduxit: ibíque hyemavit.

VII. His rebus gestis: quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret; superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hyeme, in Illyricum profectus esset; quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat: subitum bellum in Galliâ coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunósque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi causâ, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt: & scientiâ atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi; omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eâdem de causâ Trebium Terrasidiúmque retinent; & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant; nihil, nisi communi consilio, acturos; eundémque omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquásque civitates sollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni orâ marítimâ celeriter ad suam sententiam perductâ; com-

communem

munem legationem ad P. Craſſum mittunt; *ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat.*

IX. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus; quòd ipſe aberat longiùs: naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ inſtitui, nautas gubernatoréſque comparari, jubet. His rebus celeriter adminiſtratis; ipſe, quàm primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæſaris adventu; ſimul quòd, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum inviolatúmque ſemper fuiſſet, retentos abs ſe & in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad uſum navium pertinerent, providere inſtituunt; hôc majore ſpe, quòd multúm naturâ loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis; navigationem impeditam propter inſcientiam locorum paucitatémque portuum ſciebant; neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud ſe morari poſſe confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum navibus poſſe. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulas noviſſe; ac longè aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum conſtabat, quàm plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt; auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſuprà oſtendimus. Sed tamen multa Cæſarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta poſt deditionem: defectio, datis obſidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis rebus

rebus studere, & ad bellum mobiliter celeritérque excitari; omnes autem homines naturâ libertati studere, & conditionem servitutis odisse: priùs quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latiùs distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: *Rhemos reliquósque Belgas adeat, atque in officis contineat: Germanósque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, probibeat.* P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficisci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curiosolitas, Lexobiósque mittit; qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem, classi Gallicísque navibus, quas ex Pictonibus Santonísque & reliquis pacatis regionibus convenire jusserat, præficit: &, quum primùm posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis linguis promontoriísque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quòd rursus minuente æstu naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur. Ac, si quando magnitudine operis fortè superati; extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis; suis fortunis desperare cœperant: magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia; séque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eo faciliùs magnam partem æstatis faciebant; quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur; summáque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm nostra-

noſtrarum navium, quò faciliùs vada ac deceſſum æſtûs excipere poſſent: proræ admodum erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempeſtatúmque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam: tranſtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis craſſitudine: anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; ſive propter lini inopiam, atque ejus uſûs inſcientiam; ſive, quod eſt magìs veriſimile, quòd tantas tempeſtates Oceani, tantóſque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera navium regi velis, non ſatìs commodè poſſe arbitrabantur. Cùm his navibus, noſtræ claſſi ejuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate, & pulſu remorum præſtaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora & accommodatiora: neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant; (tanta in his erat firmitudo) neque, propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; & eâdem de cauſâ minùs commodè ſcopulis continebantur. Accedebat, ut, quum ſævire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, & tempeſtatem ferrent faciliùs, & in vadis conſiſterent tutiùs &, ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa & cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris navibus caſus erant extimiſcendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis; Cæſar, ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe; ſtatuit expectandam claſſem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hoſtibus viſa eſt; circiter CCXX naves eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ, è portu profectæ, noſtris adverſæ conſtiterunt. Neque ſatis Bruto, qui claſſi præerat; neque tribunis militum centurionibúſque, quibus ſingulæ naves erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognoverant. Turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatìs commodè tela adjici poſſent, & miſſa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno

usui res præparata à nostris; falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessario concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentísque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facilè superabant; atque eò magìs, quòd in conspectu Cæsaris atque omnis exercitûs res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset: omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis: quum singulas binæ aut ternæ naves circumsisterent; milites summâ vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; Quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta subitò malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam singulas nostri consectati, expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, quum ab horâ IV usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prœlio bellum Venetorum totiúsque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant. Quibus amissis; reliqui neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se, suaque omnia, Cæsari dediderunt. In quos eò graviùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix; ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnásque copias coegerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Eburovices, Lexoviíque, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, séque cum Viridovice conjunxerunt: magnáque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronúmque convenerat; quos spes prædandi, studiúmque bellandi, ab agriculturâ & quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidiéque productis copiis pugnandi potestatem faceret: ut jam non solùm hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantámque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XIX. Hâc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum ex iis, quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibúsque persuadet, utì ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est; conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quòd ferè libenter id, quod

volunt homines, credunt. Iis rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquósque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma utì capiant, & ad castra contendant. Quâ re concessâ: læti, velut exploratâ victoriâ; sarmentis virgultísque collectis, quibus fossas Romanorum compleant; ad castra pergunt.

XX. Locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis, circiter passus M. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandósque Romanis daretur; exanimatíque pervenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant onera; subitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent; ac statim terga verterent: quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti; magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites consectati; paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, & de navali pugnâ Sabinus, & de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est: civitatésque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer & promptus est animus; sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XXI. Eodem ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut antè dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ; auxiliis, equitatúque comparato; multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone, & Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ finitimæ his regionibus) nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito: Sotiates,

Sotiates, magnis copiis coactis, equitatúque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti; primùm equestre prœlium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris; subitò pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disjectos adorti, prœlium renovârunt.

XXII. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in suâ virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. Tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; quibus fortiter resistentibus, vineas turrésque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis, ad aggerem vineásque actis; cujus rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eòs ærariæ secturæ sunt: ubi, diligentiâ nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt: legatos ad Crassum mittunt; séque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ, arma tradere jussi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium nostrorum intentis animis: aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui summam imperii tenebat; cum DC devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum hæc est conditió, ut omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis per vim accidat; aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoriâ repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementérque ibi pugnatum esset repulsus in oppidum est: utì tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit.

XXIV. Armis obsidibúsque acceptis; Crassus in fines Vocatium & Tarusatium profectus est. Tum verò barbari commoti; quòd oppidum & naturâ loci & manu munitum,

munitum, paucis diebus, quibus eo ventum fuerat, expugnatum cognoverant: legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, indè auxilia ducésque accersuntur: quorum adventu, magnâ cum auctoritate & magnà cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii diliguntur, qui unà cum Q Sertorio omnes annos fuerant, summámque scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii, consuetudine populi Romani, loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit; suas copias propter exiguitatem non facilè diduci; hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satìs præsidii relinquere; ob eam causam minùs commodè frumentum commeatúmque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad concilium delatâ; ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie instructâ, auxiliisque in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatémque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: & si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cœpissent; impeditos agmine, & sub sarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc consilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, sese castris tenebant.

XXVI. Hâc re perspectâ, Crassus; quum sua cunctatio atque opinio timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset; atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibúsque depellerent; auxiliarésque, quibus ad pugnam

nam non multum Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timidè, pugnaretur; teláque ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent; equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, *non eâdem eſſe diligentiâ ab Decumanâ portâ caſtra munita, facilémque aditum habere.*

XXVII. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibúſquè ſuos excitarent; quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant; & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent; omnium oculis mentibúſque ad pugnam intentis celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, priùs in hoſtium caſtris conſtiterunt, quàm planè ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; noſtri, redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicere, & fugâ ſalutem petere contenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus: ex millium L. numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabríſque veniſſe conſtabat, vix quartâ parte relicta; multâ nocte ſe in caſtra recepit.

XXVIII. Hâc auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſidéſque ultro miſit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Siburzates, Cocoſatéſque. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confiſæ, quòd hyems ſuberat, id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæſar, etſi propè exacta jam æſtas erat; tamen quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiíque ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum unquam legatos de pace miſiſſent; arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli bel-

lum agere instituerunt. Nam, quòd intelligebant maximas nationes quæ prœlio contendissent, pulsas superatásque esse: continentésque sylvas ac paludes habebant: eò se, suàque omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum quum pervenisset Cæsar, castràque munire instituisset: neque hostis interim visus esset: dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus sylvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eósque in sylvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar sylvas cædere instituit: & ne quis inermibus imprudentibúsque militibus ab latere impetus fieri posset; omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate, magno spatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur; ipsi densiores sylvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, utì opus necessariò intermitteretur; & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; & in Aulercis Lexoviísque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

LIBER IV.

I. EA, quæ secuta est, hyeme; qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, & item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agriculturâ prohibebantur.

II.

II. Suevorum gens est longè maxima & bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causâ, suis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro se atque illis colunt: hi rursus invicem anno pòst, in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longiùs anno remanere uno in loco, colendi causâ, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multúmque sunt in venationibus: quæ res & cibi genere, & quotidianâ exercitatione, & libertate vitæ, (quòd à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta. & laventur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus; magìs eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur; eosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros. Hâc re significari; magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur.

 III.

III. Ad alteram partem fuccedunt Ubii: quorum fuit civitas ampla atque florens, ut eſt captus Germanorum; & qui paullo ſunt ejuſdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multúmque ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos quum Suevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatémque civitatis, finibus expellere non potuiſſent; tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioréſque redegerunt.

IV. In eâdem causâ fuerunt Uſipetes & Tenchtheri, quos ſuprà diximus: qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt; ad extremum tamen agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant; &, ad utramque ripam fluminis, agros, ædificia, vicóſque habebant; ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam tranſire, propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes regionéſque ſimulaverunt; &, tridui viam progreſſi, rurſus reverterunt; atque omni hôc itinere unâ nocte equitatu confecto, inſcios inopinantéſque Menapios oppreſſerunt; qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vicos remigraverant. His interfectis, navibúſque eorum occupatis: priuſquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret; flumen tranſierunt: atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hyemis ſe eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæſar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus; quòd ſunt in conſiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus ſtudent; nihil his committendum exiſtimavit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis; ut & viatores, etiam invitos, conſiſtere cogant; & quod quiſque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, quærant: & mercatores in oppidis vulgus circumſiſtat; quibus ex regionibus veniant, quaſque

que ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est; quum incertis rumoribus serviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, ne graviori bello occurreret; maturiùs quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset; ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatósque eos, utì ab Rheno discederent; omniàque, quæ postulâssent, ab se fore parata. Quâ spe adducti Germani, latiùs jam vagabantur; & in fines Eburonum & Condrusonum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis; Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorúmque animis permulsis & confirmatis, equitatúque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VI. Re frumentariâ comparatâ, equitibúsque delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abesset; legati ad eum venerunt, quorum hæc fuit oratio; *Germanos neque priores populo R. bellum inferre: neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant; quòd Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita; quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere; venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos. Vel sibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis possederint. Sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.* Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. Sed exitus fuit orationis: *sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuriâ possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum.* Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; &, re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem

Cæsarem reversuros: interea ne propiùs se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandíque causà, ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos exspectari equites, atque ejus rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

VII. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; & parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, insulam efficit Batavorum; neque longiùs ab eo milibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorúmque citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibúsque insulis effectis, quarum pars magna à feris barbarísque nationibus colitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

VIII. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset; ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnopere, *ne longiùs progrederetur*, orabant. Quum id non impetrassent: petebant, *utì ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret; eósque pugnà prohiberet: sibique utì potestatem faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent; eâ conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant*: *ad has res conficiendas, sibi tridui spatium daret*. Hæc omnia Cæsar eódem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur. Tamen *sese non longiùs millibus passuum* IV, *aquationis causâ, processurum eo die* dixit: *huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret*. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nunciarent ne hostes prœlio lacesserent; &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset.

IX. At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum V millium erat numerus; quum ipsi non amplius

amplius DCCC equites haberent: quòd ii, qui frumentandi causà ierant trans Mosam, nondum redierant: nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paullò antè à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt: rursus resistentibus nostris; consuetudine suâ, ad pedes desilierunt: suffossísque equis, compluribúsque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio, ex equitibus nostris interficiuntur IV & LXX: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri interclusо ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset: atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset; incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

X. Hôc prœlio facto; Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias petitâ pace, ultro bellum intulissent. Exspectare verò dum hostium copiæ augerentur, equitatúsque reverteretur; summæ dementiæ esse judicabat: &, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus, ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus; & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportunissima res accidit; quòd postridie ejus diei manè, eâdem & perfidiâ & simulatione usi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribúsque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quod, contrà atque esset dictum, & ipsi petîssent, prœlium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XI.

XI. Acie triplici instructâ, & celeriter VIII millium itinere confecto; priùs ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent: qui, omnibus rebus subitò perterriti, & celeritate adventûs nostri, & discessu suorum; neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiásne adversùs hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu & concursu significaretur; milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruperunt; quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentáque prœlium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierúmque, (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenúmque transierant) passim fugere cœpit: ad quos consectandos, Cæsar equitatum misit.

XII. Germani, post tergum clamore audito; quum suos interfici viderent; armis abjectis, signísque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt: & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent; reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CCCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatûsque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

XIII. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit justissima; quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam venirent; suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent & posse & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quòd illa pars equitatûs Usipetum & Tenchtherorum, quam suprà commemoravi prædandi frumentandíque causâ Mosam transîsse, neque prœlio interfuisse; post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat,

séque

séque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, *eos qui sibi Galliæque bellum intulissent, utì sibi dederent*; responderunt: *Populi Romani imperium, Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?*

XVI. Ubii autem; qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant; magnopere orabant: *Ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; vel si id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spémque reliqui temporis, satis futurum: tantum esse nomen atque opinionem exercitûs Romani, Ariovisto pulso, & hôc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; utì opinione & amicitiâ populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.*

XV. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat. Sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinémque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis igitur hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucísque adegerat; non, sublicæ modo, directa ad perpendiculum; sed prona, ac fastigiata, ut secundùm naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm, ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Hæc utraque bipedalibus trabibus immissis quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque, fibulis ab extremâ parte distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura; ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directâ materiâ injectâ contexe-

contexebantur, ac longuriis cratibúsque consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur; quæ, pro pariete subjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item supra pontem, mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis causâ, essent à barbaris missæ; his defensoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVI. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidésque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant; finibus suis excesserant, suáque omnia exportaverant, séque in solitudinem ac sylvas abdiderant.

XVII. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentísque succisis, se in fines Ubiorum recepit: atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur; hæc ab iis cognovit: Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes misisse; utì de oppidis demigrarent; liberos, uxores, suàque omnia in sylvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit: omnibus his rebus confectis, quarum rerum causâ exercitum transducere constituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satìs & ad laudem & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontémque rescidit.

XVIII. Exiguâ parte æstatis reliquâ, Cæsar; etsi in iis locis, quòd omnis Gallia ad Septemtrionem vergit,

maturæ sunt hyemes; tamen in Britanniam proficisci contendit; quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris indè subministrata auxillia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adiisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset; quæ omnia ferè Gallis erant incognita: neque enim temerè, præter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus; neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent; neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur; neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quòd indè erat brevissimus in Britanniam transjectus: huc naves undique ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire.

XIX. Interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos; à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatúsque, ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remisit: & cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat; cujus & virtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cujúsque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. Huic imperat; quas possit, adeat civitates; hortetúrque, ut populi R. fidem sequantur: séque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet; v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XX. Dum in his locis Cæſar, navium parandarum causâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent; quòd homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Rom. feciſſent: ſéque ea, quæ imperâſſet, facturos pollicerentur. Hoc ſibi ſatìs opportunè Cæſar accidiſſe arbitratus; quòd neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractíſque, quod ſatìs eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectíſque diſtribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ ex eo loco millibus paſſuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire poſſent. Has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino & L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præſidio, quod ſatìs eſſe arbitrabatur, portum tenere juſſit.

XXI. His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempeſtatem, tertiâ ferè vigiliâ ſolvit; equitéſque in ulteriorem portum progredi, & naves conſcendere, ac ſe ſequi, juſſit: ab quibus quum id paullò tardiùs eſſet adminiſtratum, ipſe horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit. Cujus loci hæc erat natura: adeò montibus anguſtis mare continebatur, utì ex locis ſuperioribus in littus telum adjici poſſet. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus: dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exſpectavit. Interim legatis tribuníſque militum convocatis; & quæ ex Voluſeno cognoviſſet, & quæ fieri vellet, oſtendit: monuítque, (ut rei militaris ratio,

maximè

maximè ut res maritimæ poſtularent, ut quæ celerem atque inſtabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis adminiſtrarentur. His dimiſſis; & ventum & æſtum uno tempore nactus ſecundum; dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum VIII ab eo loco progreſſus, aperto ac plano littore naves conſtituit.

XXII. At barbari, conſilio Romanorum cognito; præmiſſo equitatu & eſſedariis, quo plerumque genere in prœliis uti conſuêrunt; reliquis copiis ſubſecuti, noſtros navibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſas ſumma difficultas; quòd naves propter magnitudinem, niſi in alto conſtitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum preſſis, ſimul & de navibus deſiliendum, & fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis, tela audacter conjicerent, & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti; atque hujus omnino generis pugnæ imperiti; non eàdem alacritate ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prœliis conſueverant, utebantur.

XXIII. Quod ubi Cæſar animadvertit; naves longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paullulùm removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui; atque indè fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli ac ſubmoveri, juſſit. Quæ res magno uſui noſtris fuit: nam & navium figurâ, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum, permoti barbari; conſtiterunt; ac paullùm modò pedem retulerunt. Atque, noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui X legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; *deſilite*, inquit, *milites, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere; ego certè meum Reipub. atque Imperatori officium præſtitero.* Hoc quum magnâ voce dixiſſet; ſe ex navi projecit, atque in hoſtes aquilam ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur; univerſi

universi ex navi desilierunt: hos item alii ex proximis primis navibus, quum conspexissent, subsecuti; hostibus appropinquârunt.

XXIV. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen; quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. Hostes vero notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumstabant: alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar; scaphas longarum navium, item speculatoria navigia, militibus compleri jussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt; neque longiùs prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXV. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: *Obsides daturos; quæque imperâsset, sese facturos*, polliciti sunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata deferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto prœlio, remiserunt; &, in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; &, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem a se petissent, bellum sine causâ intulissent; ignoscere imprudentiæ dixit, obsidésque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principésque undique convenere, & se civitatésque suas Cæsari commendârunt.

XXVI.

XXVI. His rebus pace firmatâ; poſt diem IV, quàm eſt in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt: quæ quum appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur; tanta tempeſtas ſubitò coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet; ſed aliæ eódem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propiùs Solis occaſum, magno ſui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis cùm fluctibus complerentur, neceſſario, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eâdem nocte accidit, ut eſſet luna plena; quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit; noſtríſque id erat incognitum. Ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quáſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat; & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat: neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles; magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas naves eſſent uſui; &, quòd omnibus conſtabat hyemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hyemem proviſum non erat.

XXVII. Quibus rebus cognitis; principes Britanniæ, qui poſt prœlium ad ea quæ juſſerat Cæſar facienda convenerant, inter ſe collocuti; quum equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent; & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hôc erant etiam anguſtiora, quòd ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione factâ, frumento commeatûque noſtros prohibere, & rem in hyemem producere; quòd, his ſuperatis, aut reditu interclusis, neminem poſtea belli inferendi causâ in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rurſus conjuratione factâ, paullatim ex caſtris diſcedere,

ac

ac ſuos clàm ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat; tamen & ex eventu navium ſuarum, & ex eo quòd obſides dare intermiſerant, fore id, quod accidit, ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: nam & frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat; &, quæ graviſſimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur; XII navibus amiſſis, reliquis ut navigari commodè poſſet, effecit.

XXVIII. Dum ea geruntur: legione, ex conſuetudine, unâ frumentatum miſsâ, quæ appellabatur VII, neque ullâ ad id tempus belli ſuſpicione interpoſitâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret: ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm conſuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar, id quod erat, ſuſpicatus aliquid novi à barbaris initum conſilii; cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci; duas, in ſtationem ſuccedere; reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi, juſſit. Quum paullò longiùs à caſtris proceſſiſſet; ſuos ab hoſtibus premi, atque ægre ſuſtinere, & confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat reliqua; ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſylvis delituerant: tum diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos ſubitó adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: ſimul, equitatu atque eſſedis circumdederant.

XXIX. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt; atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum ſe inter equitum turmas inſinuavere: ex eſſedis deſiliunt, & pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullùm è prœlio excedunt, atque ita ſe collocant, ut, ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita, mobilitatem

tem equitum, ſtabilitatem peditum, in prœliis præſtant; ac tantum uſu quotidiano & exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevì moderari ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & indè ſe in currus citiſſimè recipere, conſueverint.

XXX. Quibus rebus, perturbatis noſtros novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit; namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. Quo facto: ad laceſſendum hoſtem, & committendum prœlium, alienum eſſe tempus arbitratus; ſuo ſe loco continuit: &, brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. Dum hæc geruntur: noſtris omnibus occupatis; qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt, continuos dies complures, tempeſtates; quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt; paucitatémque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine, peditatûs equitatûſque coactâ, ad caſtra venerunt.

XXXI. Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum eſt, ſecum tranſportaverat; legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longè latéque ædificiis adflictis incensíſque, ſe in caſtra receperunt.

XXXII. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum quem antea imperaverat, duplicavit; eóſque in continentem adduci juſſit; quód, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hyemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat. Ipſe idoneam tempeſtatem nactus,

nactus, paullò post mediam noctem naves solvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: ex his onerariæ II eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; sed paullò infrà delatæ sunt.

XXXIII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatà, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque horis ampliùs IV fortissimè pugnaverunt; &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnúsque eorum numerus est occisus.

XXXIV. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit: qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas sylvas abdiderant; ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duæ omnino civitates ex Britanniâ obsides miserunt; reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris, dierum XX supplicatio à senatu decreta est.

LIBER

LIBER V.

I. LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, ut quàm plurimas possent hyeme naves ædificandas, veteréſque reficiendas curarent. Earum modum, formámque demonstrat. Ad celeritatem onérandi subductionéſque, paullò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eò magìs, quòd propter crebras commutationes æstuum minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera, & ad multitudinem jumentorum transportandam paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiscitur; quòd à Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat; certúmque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ; Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; *nihil earum rerum publico factum consilio*; *seséque paratos esse* demonstrant, *omnibus rationibus de injuriis satisfacere.* Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eósque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnámque constituant.

II. His confectis rebus, conventibúſque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque indè ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset: circuitis omnibus hybernis; singulari militum studio, in summâ rerum omnium inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus suprà demonstravimus,

monstravimus, naves, & longas XXVIII invenit constructas; neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis qui negotio præfuerant; quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX à continenti. Huic rei quod satìs esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanósque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longé plurimum totius Galliæ equitatu valet; magnásque habet copias peditum; Rhenúmque, ut supra demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus & Cingetorix. Ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionúmque adventu cognitum est, ad eum venit; se suósque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatúmque cogere; iísque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in sylvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare instituit. Sed posteaquàm nonnulli principes ex eâ civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitûs perterriti, ad Cæsarem venerunt; & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus, ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus, legatos ad Cæsarem mittit; *sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quò faciliùs civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in suâ potestate esse: séque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas civitatísque fortunas ejus fidei permissurum.* Cæsar, etsi intelligebat, quâ de causâ ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur,

geretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum co obsidibus venire jussit. His adductis, & in iis filio propinquísque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat: consolatus Indutiomarum, hortatúsque est, utì in officio permaneret. Nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit: quod cùm merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quàm plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: &, qui jam antè inimico in nos animo fuisset, multo graviùs hôc dolore exarsit.

IV. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit XL naves, que in Belgis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse; atque eódem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eódem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV; principésque ex omnibus civitatibus: ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ: reliquos, obsidum loco, secum ducere decreverat; quòd, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

V. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat; quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, *sibi à Cæsare regnum civitatis deferri*; Quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recusandi, neque deprecandi causâ, legatos ad Cæsarem mittere audebant: id factum, ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quòd insuetus navigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari vidit; omni spe impetrandi ademptâ principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos,

hortaríque cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, *non sine causâ fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret:* Fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere: ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VI. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur, Quâ re cognitâ; Cæsar, quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipubl. nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilo tamen secius, omnia ejus consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitésque conscendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ re nunciatâ; Cæsar, intermissâ profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatûs ad eum insequendum mittit, retrahíque imperat: si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem revocatus, resistere, ac se manu defendere, suorúmque fidem implorare cœpit; sæpe clamitans, *Liberum se, liberæque civitatis esse,* Illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominémque interficiunt; at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VII. His rebus gestis; Labieno in continente cum III legionibus & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore & pro re caperet; ipse cum legionibus v, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; & leni Africo provectus, mediâ

mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quà optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibúsque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus, meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est visus: sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit; quum magnæ manus eò convenissent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatísque, quas sui quisque commodi causâ fecerat, amplius DCCC unà erant visæ; timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

VIII. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent; cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent: de III vigiliâ ad hostes contendit: eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in sylvas abdiderunt; locum nacti, egregiè & naturâ & opere munitum: quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex sylvis rari propugnabant, nostrósque intrà munitiones ingredi prohibebant. At milites legiones VII, testudine factâ, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eósque ex sylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis: sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit; & quòd loci naturam ignorabat; & quòd, magnâ parte diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

perius. Uxores habent deni duodeníque inter se communes; & maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis: sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus plurimùm virgines quæque ductæ sunt.

XI. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas collésque compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidiùs insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subitò se ex sylvis ejecerunt: impetúque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati; acriter pugnaverunt: duabúsque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnæ perterritis nostris; per medios audacissimè proruperunt, séque indè incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XII. Toto hôc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pró castris dimicaretur, intellectum est nostros, propter gravitatem armorum; quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent; minùs aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent; &, quum paullulùm ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilerent, & pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnísque intervallis, prœliarentur; stationésque dispositas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integríque & recentes defatigatis succederent.

XIII. Postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt: raríque se ostendere; & lentiùs, quàm pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi causâ III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato misisset;

fiſſet; repentè ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, ſic, utì ab ſignis legionibúſque non abſiſterent. Noſtri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem inſequendi fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt; magnóque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi, facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt: neque poſt id tempus unquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contenderunt.

XIV. Cæſar, cognito eorum conſilio, ad flumen Tameſin, in fines Caſſivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægrè, tranſiri poteſt. Eò quum veniſſet; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas: ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita; ejuſdemque generis ſub aquâ defixæ ſudes, flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugíſque; Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aquâ exſtarent; ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

XV. Caſſivellaunus, ut ſuprà demonſtravimus, omni depoſitâ ſpe contentionis, dimiſſis amplioribus copiis; millibus circiter IV eſſedariorum relictis, itinera noſtra ſervabat, paululúmque ex viâ excedebat, locíſque impeditis atque ſylveſtribus ſeſe occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in ſylvas compellebat: &, quum equitatus noſter liberiùs, vaſtandi prædandíque causâ, ſe in agros effunderet; omnibus viis notis ſemitíſque, eſſedarios ex ſylvis emittebat; &, magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur: & tantum in agris vaſtandis, incendiiſque faciendis, hoſtibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

XVI. Interim Trinobantes, propè firmissima earum regionum civitas; ex quâ Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectúsque erat à Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt: pollicentúrque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiúmque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentùmque exercitui; Mandubratiúmque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentúmque miserunt.

XVII. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, sylvis paludibúsque munitum, quò satìs magnus hominum pecorísque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum sylvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ causâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit: Hostes paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seséque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multíque in fugâ sunt comprehensi, atque interfecti.

XVIII. Dum hæc in his locis geruntur: Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprà demonstravimus; quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum;

legatos

legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit.

XIX. Cæsar, quum statuisset hyemem in continenti propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æstatis superesset; atque id facilè extrahi posse intelligeret; obsides imperat: &, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit: interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus, noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quòd & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves; duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hôc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur; & prioris commeatûs expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra exspectâsset: ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat; necessariò angustiùs milites collocavit: ac summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnésque incolumes naves perduxit.

XX. Subductis navibus, conciliόque Gallorum Samarobrivæ peracto: quòd eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustiùs provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare; legionésque in plures civitates distribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos, L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum hyemare jussit: tres in Belgio collocavit; his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit: unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, & cohortes V, in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis

Ambiorigis & Cativulci erant, misit; his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Arunculeium Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hyberna, (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitáque hyberna cognovisset, in Galliâ morari constituit.

XXI. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentiâ, quòd in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palàm, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hyemare; quorúmque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribúsque, quibus legiones transdiderat, certior factus est; in hyberna perventum, locúmque hybernis esse munitum.

XXII. Diebus circiter xv, quibus in hyberna ventum est; initium repentini tumultûs ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præstò fuissent, frumentùmque in hyberna comportavissent; Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt: subitóque oppressis lignatoribus, magnâ manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallúmque adscendissent; atque unâ ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperatâ re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, utì aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: *habere sese, quæ de re communi dicere vellent; quibus rebus controversias minui posse sperarent.*

XXIII.

XXIII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpinius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii; & Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. *Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimum ei confiteri debere: quòd ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuésset; quódque ei & filius & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent: neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate suâ fecisse: sed coactu civitatis, suáque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem: civitati porrò hanc fuisse belli causam; quòd repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit: id se facilè ex humilitate suâ probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat, sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis, hunc esse dictum diem; ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. Non facilè Gallos Gallis negare potuisse; præsertim cum de recuperandâ communi libertate consilium initum videretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam, Rhenum transîsse: hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne, priùs quàm finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia passuum circiter* L, *alter paullo ampliùs absit. Illud se polliceri, & jurejurando confirmare; tutum se iter per fines suos daturum: quod quum faciat; & civitati sese consulere, quòd hybernis levetur; & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre.* Hâc oratione habitâ discedit Ambiorix.

XXIV. C. Arpinius & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi repentinâ re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant; maximéque hâc re permovebantur, quòd, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Rom. bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque

que ad concilium rem deferunt; magnáque inter eos exstitit controversia. L. Aurunculeius, compluréſque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, *nihil temere agendum, neque ex hybernis injussu Cæsaris discedendum* existimabant: *Quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustinere posse, munitis hybernis*, docebant: *Rem esse testimonio; quòd primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint: re frumentariâ non premi: interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conventura subsidia:* postremò *quid esse levius aut turpius, quàm auctore hoste, de summis rebus capere consilium?* Contra ea Titurius, *serò facturos*, clamitabat, *quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam. Neque aliter Carnutes, interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos; neque Eburones, si ille adesset, tantâ cum contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem, spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam; superiore gloriâ rei militaris extinctâ.* Postremò, *quis hoc sibi persuaderet; sine certâ re, Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem: Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè longinquâ obsidione fames esset pertimescenda.* Hâc in utramque partem habitâ disputatione: quum à Cottâ, primíſque ordinibus, acriter resisteretur; *Vincite*, inquit, *si ita vultis*, Sabinus: & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: *Neque is sum*, inquit, *qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient; &, si gravius quid acciderit, abs te rationem deposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; nec rejecti & relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant.*

XXV.

XXV. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utramque, & orant; *ne suâ dissensione & pertinaciâ rem in summum periculum deducant: facilem esse rem; seu maneant, seu proficiscantur; si modò unum omnes sentiant, ac probent: contrà, in dissensione nullam se salutem perspicere.* Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur; & languore militum, & vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum; longissimo agmine, magnísque impedimentis.

XXVI. At hostes postea quam ex nocturno fremitu, vigiliísque, de profectione eorum senserunt; collocatis insidiis bipartitò in sylvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter II Romanorum adventum exspectabant: &, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utrâque parte ejus vallis subitò sese ostenderunt: novissimósque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt.

XXVII. Tum demum Titurius, utì qui nihil antè providisset, trepidare, concursare, cohortésque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâsset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset; nullâ in re communi saluti deerat: &, in appellandis cohortandísque militibus, imperatoris; &, in pugnâ, militis officia præstabat. Quúmque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per se omnia obire, &, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent. Quod consilium, etsi in ejusmodi casu

casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; & clamore ac fletu omnia complerentur.

XXVIII. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, *ne quis ab loco discederet; illorum esse prædam, atque illis reservari quæcumque Romani reliquissent; proinde omnia in victoriâ posita existimarent.* Erant & virtute, & numero, pugnando pares nostri: tametsi à duce, & à fortunâ deserebantur; tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut *procul tela conjiciant, neu propiùs accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; levitate armorum, & quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.* Quo præcepto ab iis diligentissimè observato; quum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant; interim eâ parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant; & ab iis qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magnâ parte diei consumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius, ejusdem ordinis, fortissimè pugnâns, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinésque adhortans, in adversum os fundâ vulneratur.

XXIX. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, *ut sibi militibúsque parcat.* Ille appellatus, respondit: *Si velit secum colloqui, licere; sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri; ínque eam rem se suam fidem interponere.* Ille cum Cottâ saucio communicat; *si videatur, pugnâ ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur; sperare se, ab eo de suâ ac militum salute impetrari posse.* Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus quos in præsentiâ tribunos mil. circùm se habebat, &, primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: &, quum propiùs Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit; suísque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiórque consulto ab Ambiorige instituitur sermo; paullatim circumventús, interficitur. Tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetúque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte militum; reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipse pro castris fortissimè pugnans, occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prœlio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXX. Hâc victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatúmque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Atuâticísque concitatis; postero die in Nervios pervenit; hortatúrque, *ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis, quas acceperint, injuriis, occasiónem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnámque partem exercitûs interîsse* demonstrat: *Nihil esse negotii, subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: se ad*

eam

eam rem profitetur *adjutorem.* Facilè hâc oratione Nerviis persuadet.

XXXI. Itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos; qui omnes sub eorum imperio sunt; quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improviso ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Hìc quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionísque causâ in sylvas discessissent, repentino equitum adventu intercipperentur. His circumventis: magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur: quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XXXII. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ; magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant; fossam complent. A nostris eâdem ratione, quâ pridie, resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur: multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi ad quietem tempus relinquebat: ut ultro militum concursu, ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XXXIII. Tunc duces principésque Nerviorum; qui aliquem sermonis aditum, causámque amicitiæ cum Cicerone habebant; colloqui sese velle dicunt. Factâ potestate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, com-

commemorant: *Omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorúmque, hyberna oppugnari.* Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causâ. *Errare eos* dicunt, *si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hôc esse in Ciceronem populúmque R. animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere; &, in quascumque partes velint, sine metu proficisci.* Cicero ad hæc unum modò respondit: *Non esse consuetudinem populi Rom. accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint; se adjutore utantur, legatósque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitiâ, quæ petierint, impetraturos.*

XXXIV. Ab hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, & fossâ pedum XV, hyberna cingunt. Hæc & superiorum annorum consuetudine, à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere; manibus, sagulisque, terram exhaurire cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus, millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli; falces testudinésque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere cœperunt.

XXXV. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento: ferventes fusili ex argillâ glandes, fundis; & fervefacta jacula; in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; &, venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque exploratâ victoriâ; turres testudinésque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suáque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac

ac tum omnes acerrimè fortissiméque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessúmque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermissâ flammâ; & quodam loco turri adactâ, & contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suósque omnes removerunt; nutu vocibúsque hostes, *si introire vellent*, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

XXXVI. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio & L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur; omnibúsque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? Hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit.* Hæc quum dixisset, procedit ex castris; munitionémque, quâ parte hostium confertissima visa est, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo sese continet; sed omnium veritus existimationem, subsequitur; mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percusso & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditúmque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illìc verò occursat ocyùs gladio, cominúsque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullùm propellit: dum cupidiùs instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summâ cum laude sese intrà munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione

&

& certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus, auxilio salutíque esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XXXVII. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio; & maximè, quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tanto crebriores litteræ nunciíque ad Cæsarem mittebantur. Quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui à primâ obsidione ad Ciceronem profugerat, suámque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnísque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ullâ suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculo Ciceronis legionísque cognoscit.

XXXVIII. Cæsar, acceptis litteris circiter horâ XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit; cujus hyberna aberant ab eo millia passuum XXV: jubet mediâ nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire: exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi iter faciendum. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiùs, non putat exspectandam. Equites circiter CD ex proximis hybernis cogit.

XXXIX. Horâ circiter III, ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit: legionémque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentúmque omne, quod eò tolerandæ hyemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognitâ; quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent; veritus ne, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset; præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret: litteras Cæsari dimittit, quanto cum

cum periculo legionem ex hybernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatûs equitatûsque copias Trevirorum III millia passuum longè ab suis castris consedisse.

XL. Cæsar, consilio ejus probato; etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur: quantóque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, utì ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra àb hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit; monet, ut tragulam, cum epistolâ ad amentum deligatâ, intrà munitiones castrorum adjiciat. In litteris scribit, *se cum legionibus profectum celeriter affore*: hortatur, *ut pristinam virtutem retineat*. Gallus, periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit; neque ab nostris biduo animadversa: tertio die, à quodam milite conspicitur; dempta, ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLI. Galli, re cognitâ per exploratores, obsidionem relinquunt; ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultàte, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstravimus, repetit; qui litteras ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligentérque faciat. Perscribit in litteris; *hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse*. Quibus litteris circiter mediâ nocte Cæsar allatis, suos facit certiores; eósque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce primâ, movet castra; & circiter millia passuum IV progressus; trans vallem magnam & rivum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eóque omninò remittendum de

de celeritate existimabat; consedit: &, quàm æquissimo loco potest, castra communit. Atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis viarum, quàm maximé potest, contrahit; eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire possit.

XLII. Eo die, parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli; quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant: Cæsar; si forté timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivúmque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliúmque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, séque in castra recipere: simul, ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portásque obstrui; atque in iis administrandis rebus quàm maximè concursari, & cum simulatione agi timoris jubet. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciémque iniquo loco constituunt. Nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; & tela intrà munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibúsque circummissis, pronunciari jubent; *seu quis Gallus, seu Romanus, velit ante horam tertiam ad se transire; sine periculo licere: post id tempus, non fore potestatem:* Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum; quòd eà non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatûque emisso, celeriter hostes dat in fugam; sic, ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnúmque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

XLIII. Longiùs prosequi veritus; quòd sylvæ paludésque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas

tutas turres, testudines, munitionésque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum esse quemque relictum militum sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quantâ virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionémque collaudat: Centuriones sigillatim, tribunósque militum appellat; quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini & Cottæ, certiùs ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit; milites consolatur, & confirmat. Quod detrimentum culpâ & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, & virtute eorum, expiato incommodo; neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

XLIV. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate de victoriâ Cæsaris fama perfertur: ut, quum ab hybernis Ciceronis millia passuum L abesset, eóque post horam IX diei Cæsar pervenisset; ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur: quo clamore significatio victoriæ, gratulatióque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ; Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiásque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione, in sua remittit hyberna: ipse cum III legionibus circùm Samarobrivam trinis hybernis hyemare constituit; &, quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant; nuncios legationésque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnáque in locis desertis concilia habebant: neque ullum ferè totius hyemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus; *magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causâ, convenisse; neque longiùs millia passuum*

suum VIII, *ab hybernis suis abfuisse; sed, nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse; adeò ut fugæ similis discessus videretur.*

XLV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis; aliàs territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; aliàs cohortando; magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat; (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujúsque majores regnum obtinuerant) interficere publico consilio conati: cùm ille præsensisset, ac profugisset; usque ad fines insecuti, regno domóque expulerunt: &, missis ad Cæsarem satisfaciundi causâ legatis; quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantúmque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos & Rhemos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeò haud scio mirandúmne sit; cum compluribus aliis de causis; tum maximè, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

XLVI. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur; magnâ parte exercitûs nostri interfectâ, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum *se bis expertos* dicerent, *Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu; non esse fortunam ampliùs tentaturos.* Hâc spe lapsus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatósque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere cœpit: ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes

concurrerent; gratiam atque amicitiam publicè privatímque peterent.

XLVII. Ubi intellexit, ultro ad se veniri; alterâ ex parte Senones Carnutésque, conscientiâ facinoris instigatos; alterâ, Nervios Atuaticósque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum; quem suprà demonstravimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse; hostem judicat, bonáque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus & Carnutibus, aliísque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorúmque agros populaturum; ac priùs, quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

XLVIII. Labienus, quum & loci naturâ & manu munitissimis castris sese contineret; de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitterit, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equitésque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur; aliàs, ut situm castrorum cognosceret; aliàs, colloquendi aut territandi causâ: equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorísque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

XLIX. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet: nocte unâ, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentiâ omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quo-

quotidianâ, Indutiomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, & magnâ contumeliâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à nostris dato responso, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis; quod fore, sicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam priùs vulneraret, quàm illum interfectum videret: quod, morâ reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium Fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur; capútque ejus refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt consectantur, atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes Eburonum & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; paullóque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

I. MULTIS de caufis, Cæsar majorem Galliæ motum expectans; per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit; quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipubl. causâ, maneret: quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire & ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore resarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius, & Reipubl. & amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu; tribus ante exactam hyemem

nem & constitutis & adductis legionibus; duplicatóque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat: & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibúsque de pecuniâ cavent: Ambiorigem sibi societate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis; Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimísque civitatibus consilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari: maturiùs sibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hyeme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit: &, priùs quàm illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatísque agris; in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit.

III. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto: quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirósque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatémque patrum memoriâ conjunxerant; sed ab hôc consilio abfuisse existimabantur. Hâc re pro suggestu pronunciatâ; eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnísque itineribus eò pervenit. Cognito ejus adventu; Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; priùs, quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessariò sententiâ desistunt; legatósque deprecandi causâ ad Cæsarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter

Cæsar,

Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationémque accipit: quòd æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eódem Carnutes legatos obsidésque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

IV. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus constitutis; quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat.

V. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus sylvísque muniti; qui uni ex Galliâ de pace ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacesseret: ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet; aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hôc inito consilio; totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duásque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in sylvas paludésque confugiunt; suàque eódem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Crasso quæstore: celeritérque effectis pontibus; adiit tripartito: ædificia vicósque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. His confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse in Treviros proficiscitur.

VI. Dum hæc à Cæsare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemaverat, adoriri parabant: jámque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, cognito hostium consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; præsidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnóque equitatu contra hostem proficiscitur, &, mille passuum intermisso spatio, castra communit.

VII. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur quotidie auxiliorum spes. Loquitur in concilio palàm; *quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devocaturum: & postero die primâ luce castra moturum.* Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primísque ordinibus coactis; quid sui consilii sit, proponit: &, quò faciliùs hostibus timoris det suspicionem; majore strepitu & tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cùm Galli, cohortati inter se, *ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilia exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant*; flumen transire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret; eâdem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; *Habetis,* inquit,

inquit, *milites, quam petîstis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis; eum adesse, & hæc coràm cernere, existimate.* Simul, signa ad hostem converti, aciémque dirigi jubet; &, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire vident; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concursu in fugam conjecti, proximas sylvas petiverunt: quos Labienus equitatu consectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis pòst diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; præceptâ Trevirorum fugâ, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus, atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit. Quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus; paullùm supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Notâ atque institutâ ratione; magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subitò motus oriretur; reliquas copias, equitatúmque transducit. Ubii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant; purgandi sui causâ ad eum legatos mittunt: qui doceant, *neque ex suâ civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam;* petunt atque orant, *ut sibi parcat*; *ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidum velit, dare* pollicentur. Cognitâ Cæsar causâ reperit, ab Suevis auxilia missa esse: Ubiorum satisfactionem accipit: aditus viásque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis post diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus; rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suáque omnia ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci: mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt: *Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant; cum omnibus suis sociorúmque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: sylvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longè introrsus pertinere; &, pro nativo muro objectam, Cheruscos à Suevis, Suevósque à Cheruscis injuriis incursionibúsque probibere: ad ejus initium sylvæ, Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.*

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est; non alienum esse videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, & quo modo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Galliâ, non solùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibúsque; sed penè etiam in singulis domibus, factiones sunt: earúmque factionem sunt principes; qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur; quorum ad arbitrium judiciúmque summa omnium rerum consiliorúmque redeat. Idque ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitus

erat

erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant; eòsque ad se magnis jacturis pollicitationibúsque perduxerant. Prœliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantùm potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidésque ab iis principum filios acciperent; & publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent: quâ necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæsaris factâ commutatione rerum; obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; (quòd ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitatéque amplificatâ; Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant: quos quòd adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur: ii, qui propter veteres inimicitiás nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant: hos illi diligenter tuebantur: ita & novam & repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur Ædui; secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebs penè servórum habetur loco; quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur concilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur; sése in servitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus, disciplinæ causâ, concurrit: magnóque hi sunt apud eos honore: nam ferè de omnibus controversiis, pub-

licis privatísque, constituunt: &, si quod est admissum facinus; si cædes facta; si de hæreditate, si de finibus controversia est; iidem decernunt: præmia pœnásque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non steterit; sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima: quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hôc mortuo; si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt; in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorúmque judiciis decretísque parent. Disciplina in Britanniâ reperta, atque indè in Galliam translata esse existimatur: & nunc, qui diligentiùs eam rem cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniúmque rerum habent immunitatem Tantis excitati præmiis, & suâ sponte multi in disciplinam conveniunt, & à parentibus propinquísque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur: itaque nonnulli annos vicenos in disciplinâ permanent: neque fas esse existimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatísque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, litteris confisos, minùs memoriæ studere: quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere; non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hôc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto.

lecto. Multa præterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de Deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant; & juventuti tranſdunt.

XIV. Alterum genus eſt Equitum. Ii, quum eſt uſus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæſaris adventum ferè quotannis accidere ſolebat, uti aut ipſi injurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello verſantur: atque eorum ut quiſque eſt genere copiíſque ampliſſimus, ita plurimos circùm ſe ambactos clientéſque habet. Hanc unam gratiam potentiámque noverunt.

XV. Natio eſt omnis Gallorum admodum dedita religionibus. Atque ob eam cauſam, qui ſunt affecti gravioribus morbis, quíque in prœliis periculíſque verſantur; aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolaturos vovent; adminiſtríſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicéque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitudine ſimulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus ſuccenſis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ ſint comprehenſi; gratiora Diis immortalibus eſſe arbitrantur: ſed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentiam ſupplicia deſcendunt. Deum maximè Mercurium colunt: hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quæſtus pecuniæ mercaturáſque habere vim maximam arbitrantur. Poſt hunc; Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia tranſdere; Jovem, imperium cœleſtium tenere; Martem, bèlla regere. Huic, quum prœlio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ ſuperaverint; animalia capta immolant; reliquas res in unum locum

locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpè accidit, ut, neglectâ quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimúmque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVI. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis, hôc ferè ab reliquis differunt; quòd suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiantur; filiùmque puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XVII. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt: tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructúsque servantur. Uter eorum vitâ superârit; ad eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necísque habent potestatem: & quum paterfamiliâs illustriore loco natus decessit; ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica & sumptuosa: omniáque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia: ac, paullò supra hanc memoriam servi & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat; justis funeribus confectis, unà cremabantur.

XVIII. Quæ civitates commodius suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum; si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, utì ad magistratum deferat; néve cum quo alio communicet: quòd sæpè homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus,

gistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur.

XIX. Germani multùm ab hâc consuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus apertè juvantur; Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis, labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hôc ali staturam, ali vires. nervósque confirmari putant. Intrà annum verò xx feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cujus rei nulla est occultatio; quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur; & pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XX. Agriculturæ non student; majórque pars victûs eorum in lacte, & caseo, & carne consistit. Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibúsque hominum, qui unà coierunt, quantum & quo loco visum est, agri attribuunt; atque anno pòst aliò transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assiduâ consuetudine capti, studium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare studeant, potentioréſque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones dissensionésque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes æquari cum potentissimis videat.

XXI. Civitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant; expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere: simul hôc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello

præsint,

præsint, ut vitæ necísque habeant potestatem, deliguntur. In pace, nullus est communis magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiásque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt; atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio *se* dixit *ducem fore*; *qui sequi velint, profiteantur*; consurgunt ii, qui & causam & hominem probant, suúmque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur; omniúmque iis rerum postea fides abrogatur. Hospites violare, fas non putant: qui, quâque de causâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, sanctósque habent; iis omnium domus patent, victúsque communicatur.

XXII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agríque inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam sylvam, quam Eratosthheni & quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant: Volcæ Tectosages occupârunt, atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem; núncque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent; eodem victu, & cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur: paullatim assuefacti superari, multísque prœliis victi, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXIII. Hujus Hercyniæ sylvæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest; neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium: hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus; multarúmque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque

que quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus sylvæ dicat, quum dierum iter LX processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXIV. Est bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magísque directùm his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami latè diffunduntur. Eadem est feminæ marísque natura; eadem forma magnitudóque cornuum.

XXV. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capreis figura, & varietas pellium; sed magnitudine paullò antecedunt; mutilæquæ sunt cornibus, & crura sine nodis articulísque habent; neque quietis causâ procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant; atque ita paullùm modò reclinatæ quietem capiunt. Quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quò se recipere consueverint; omnes eo loco aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantùm, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se ex consuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsæ concidunt.

XXVI. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Ii sunt magnitudine, paullò infrà elephantos; specie, & colore, & figurâ tauri. Magna vis eorum est, & magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conspexerint, parcunt. Hos studiosè foveis, captos interficiunt. Hôc se labore durant adolescentes, atque hôc genere venationis exercent: &, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio; magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuefieri, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, & figura, & species multùm à nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita, ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXVII. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in sylvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longiùs: sed, ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiúmque cohortium XII pontis tuendi causâ ponit; magnísque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidióque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam sylvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibúsque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibúsque amplius D in longitudinem patet; L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit: monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua ejus adventûs procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contráque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur.

XXVIII. Multum, cùm in omnibus rebus, tum in re militari, potest Fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret; priúsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ; omni militari instrumento, quod circùm se habebat, erepto; rhedis, equísque comprehensis; ipsum effugere mortem. Sed hoc eò factum est, quòd, ædificio circumdato sylvâ, (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus causâ, plerumque sylvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiarésque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex

suis

suis intulit: fugientem sylvæ texerunt. Sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXIX. Ambiorix copias suas judicióne non condaxerit, quòd prœlio dimicandum non existimaverit: an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. Sed certè, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; quorum pars in Arduennam sylvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt; ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuêrunt: multi, ex suis finibus egressi, se suáque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat; ætate jàm confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset; omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniáque copia est, se exanimavit. Segni Condrusíque, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treviròsque; legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, *ne se in hostium numero duceret; néve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret: nihil se de bello cogitâsse; nulla Ambiorigi auxilia misisse.* Cæsar, exploratâ re quæstione captivorum; si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit.

XXX. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hyemandi causâ, consederant. Hunc cùm reliquis rebus locum probabat; tum, quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrísque Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentósque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum

Oceanum versùs, in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremásque Arduennæ partes, ire constituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniúmque hortatur, si Reipubl commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratísque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXI. Erat, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet; sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus sylvestris, aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat; consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota: magnámque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ, (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis. Quæ tamen, ex parte, res ad salutem exercitûs pertinebat: nam & prædæ cupiditas multos longiùs evocabat; & sylvæ incertis occultísque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpémque hominum sceleratorum interfici vellet; dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & consuetudo exercitûs Romani postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur: ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæsar; omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potiùs in sylvis Gallorum vita,

vita, quàm legionariorum, periclitetur; simul, ut, magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXII. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diésque appetebat VII, quem in diem Cæsar ad impedimenta legionémque reverti constituerat. Hìc, quantum in bello Fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus: manus erat nulla, quæ parvam modò timoris causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Usipetes suprà docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibúsque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiúmque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda, longiùs procedunt. Non hos palus in bello latrociniísque natos, non sylvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnémque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis: *Quid vos*, inquit, *hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuaticam venire potestis; huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblatâ spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: Ipsi Atuatucam contendunt; usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXIII. Cicero, qui per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summâ diligentiâ milites in castris continuisset; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset: septimo die, diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum; quod longiùs eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu

fama

fama afferebatur: simul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo IX oppositis legionibus maximóque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus, qui hôc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo unà mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, factâ potestate, sequitur.

XXXIV. Hôc ipso tempore, casu Germani equites interveniunt; protinúsque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec priùs sunt visi, objectis ab eâ parte sylvis, quàm castris appropinquarent usque eò, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre nostri portas tuentur; reliquos aditus locus ipse per se, munitióque defendit. Totis trepidatur castris; atque alius ex alio causam tumultûs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt; Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur; seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXV. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat; cujus mentionem superioribus prœliis fecimus: ac diem jam V cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omnium saluti, inermis

inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat: paullisper prœlium unà sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægre, per manus tractus, servatur. Hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant; tantúm ut in munitionibus consistere audeant, speciémque defensorum præbeant.

XXXVI. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hìc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionésque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt: redîsse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: postea, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXVII. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulósque conjiciunt: eò magìs timidos perterrent milites. Alii, *cuneo facto ut celeriter perrumpant*, censent: *Quoniam tam propinqua sint castra; etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse* confidunt. Alii, *ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum.* Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt; incolumésque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitésque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto; neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent; neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatémque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causâ virtutis, in superiores

erant

erant ordines hujus legionis transducti; ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XXXVIII. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in sylvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror; ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantùm se ex fugâ recepisse dicerent; neque incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XXXIX. Reversus ille, eventus belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus; *ne minimo quidem casui locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse*, indicavit: *multo etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertissent.* Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XL. Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentiâ se occultâssent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac sæpè in eum locum ventum est; tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, sed nec planè etiam abîsse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi

quendi illatâ, atque infinito labore fuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, penè naturam ſtudio vincerent; ſempérque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur; atque ille latebris, ac ſylvis, aut ſaltibus ſe eriperet; & noctu occultatus alias regiones partéſque peteret, non majore equitum præſidio quàm IV, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat.

XLI. Tali modo vaſtatis regionibus; exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit: conciliόque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de Accone, qui princeps ejus conſilii fuerat, graviore ſententiâ pronunciatâ, more majorum ſupplicium ſumpſit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aquâ atque igni interdixiſſet; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit: frumentóque exercitui proviſo; ut inſtituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus eſt.

LIBER VII.

I. QUIETA Galliâ; Cæſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiſcitur; ubi cognoſcit de P. Clodii cæde: de Senatûſque conſulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent; delectum totâ Provinciâ habere inſtituit. Eæ res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur: addunt ipſi & affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur; *retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum venire poſſe.* Hâc impulſi occaſione; qui jam antè ſe populi R. imperio ſubjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis, ſylveſtribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte:

morte: posse hunc casum ad ipsos recidere, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, priùs quàm eorum clandestina consilia efferantur: ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile; quòd neque legiones, absente Imperatore, ex hybernis egredi audeant; neque Imperator, sine præsidio, ad legiones pervenire possit. Postremò, in acie præstare interfici; quàm non veterem belli gloriam, libertatémque, quam à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; *se nullum periculum, communis salutis causâ, recusare; principésque se ex omnibus, bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in præsentiâ obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur: ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt,* (*collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cærimoniæ continentur*) *ne, facto initio belli, à reliquis deserantur.* Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt: civésque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant; in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat; interficiunt: bonáque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur: (nam, ubi major atque illustrior incidit res; clamore per agros regionèsque significant: hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt: ut tunc accidit) nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt; quod spatium est millium passuum circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus. summæ potentiæ adolescens; cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, &, ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus;

convo-

convocatis suis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquísque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non desistit tamen: atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu; quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magnísque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoquo versùs legationes: obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquósque, omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu, ad eum defertur imperium. Quâ oblatâ potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat; certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quódque ante tempus efficiat, constituit: in primis, equitatui studet. Summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii, dubitantes cogit: nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat; leviore de causâ, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit: ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu: Luterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quò faciliùs hostium copias sustinere possint. Ædui, de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûsque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit: paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur: legatísque nostris renunciant, *se Biturigum perfidiam veritos revertisse; quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, unà ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumsisterent.* Id eâne de

G causâ,

causâ, quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis constat; non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges, eorum discessu, statim se cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum venisset; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset. Nam, si legiones in provinciam accerseret: se absente, in itinere prœlio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat; progressus in Nitiobriges & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; &, magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versùs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eò quum venisset, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circúmque Narbonem; quæ loca erant hostibus finitima; constituit. Partem copiarum ex Provinciâ, supplementúmque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis: represso jam Luterio & remoto, quòd intrare intrà præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediebat; tamen discussâ nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus; quòd sic se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant; ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latissimè possent, vagentur; & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant,

ut

ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur: præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat: per causam supplementi equitatûsque cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur; daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. His constitutis rebus; suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserant; neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hyemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit; priúsque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset.

X. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit; atque indè profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar collocaverat, Æduísque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat: si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret; ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis presidium videret positum esse: sin maturiùs ex hybernis educeret; ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu; præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortentúrque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis; ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset; ne quem post se hostem relinqueret,

quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit: idque biduo circumvallavit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditione; arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primùm allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longiùs eam rem ductum iri existimarent; præsidium, Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit; & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses, paullò ante mediam noctem, silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ; Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur; quòd pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit; atque obviàm Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in viâ, Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent, oratum, *ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret:* ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus; arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transditâ; quum reliqua administrarentur; centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma, jumentáque conquirerent: equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent;

lexissent; gladiis districtis, portas occupaverunt, suósque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi jubet; prœliùmque equestre committit. Laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt: seséque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitissimúmque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione) profectus est: quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; suos ad concilium convocat: docet, *longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur: id esse facile; quòd equitatu ipsi abundent, & quod anni tempore subleventur; pabulum secari non posse; necessariò dispersos hostes, ex ædificiis petere; hos omnes quotidie equitibus deleri posse. Præterea, salutis causâ, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, hôc spatio à Boiâ quoquo versùs, quò, pabulandi causâ, adire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppetere; quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros: neque interesse, ipsósne interficiant, impedimentísve exuant; quibus amissis, bellum geri non possit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione & loci naturâ ab omni sint periculo tuta; neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula; neu Romanis proposita ad copiam commeatûs prædámque tollendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur: multo illa graviùs æstimari debere; liberos, conjuges in servitutem abstrahi; ipsos interfici: quæ sit necesse accidere victis.*

XIV. Omnium consensu hâc sententiâ probatâ, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc, idem

idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur. Quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc sibi solatii proponebant, quòd se, propè exploratâ victoriâ, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi? Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; *ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem, quæ & præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci naturâ defensuros* dicunt: *quòd propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum.* Datur petentibus venia; dissuadente primo Vercingetorige, post concedente; & precibus ipsorum, & misericordiâ vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur.

XV. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur; & locum castris deligit, paludibus sylvísque munitum, ab Avarico longè millia passuum XV. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationésque observabat; dispersósque, quum longiùs necessario procederent, adoriebatur; magnóque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversísque itineribus iretur.

XVI. Castris ad eam partem oppidi positis Cæsar, quæ, intermissa à flumine & palude, aditum (ut suprà diximus) angustum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ Boios, atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita, populi R. majestate & superioribus victoriis

victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: *Sic se complures annos, illo imperante, meruisse; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interîssent, parentarent.* Hæc eadem centurionibus tribunísque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVII. Quum jam muro appropinquâssent turres; ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propiùs Avaricum; atque ipsum, cum equitatu, expeditísque, qui inter equites prœliari consuêssent, insidiarum causâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte silentio profectus, ad hostium castra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentáque sua in arctiores sylvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hôc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatímque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimarent; qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto; & signum prœlii exposcentes; edocet, *quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut*

 nullum

nullum pro suâ laude periculum recusarent; summæ se iniquitatis condemnarî debere, nisi eorum vitam suâ salute habeat cariorem. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XIX. Vercingetorix, quum ad suos redîsset; proditionis insimulatus, *quòd castra propiùs Romanos movisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd ejus discessu Romani tantâ opportunitate & celeritate venissent; non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio, accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio:* Tali modo accusatus, ad hæc respondit: *Quòd castra movisset, factum inopiâ pabuli; etiam ipsis hortantibus: quòd propiùs Romanos accessisset; persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam, neque in loco palustri desiderari debuisse; & illic fuisse utilem, quò sint profecti. Summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret; quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare, per proditionem, nullum desiderare; quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magìs honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis,* inquit, *sincerè à me pronunciari; audite Romanos milites.* Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame vinculísque excruciaverat. Ii, jam antè edocti quæ interrogati pronunciarent, *Milites se esse legionarios* dicunt: *fame & inopiâ adductos, clàm ex castris exîsse; si quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me,* inquit Vercingetorix, *beneficia habetis; quem proditionis insimulatis: cujus operâ, sine vestro sanguine,*

ſanguine, tantum exercitum victorem fame penè conſumptum videtis; quem, turpiter ſe ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas ſuis finibus recipiat, à me proviſum eſt.

XX. Conclamat omnes multitudo, & ſuo more armis concrepat; quod facere in eo conſueverunt, cujus orationem approbant: *Summum eſſe Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum adminiſtrari poſſe.* Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum ſubmittantur; nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent; quòd penè in eo, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam victoriæ conſtare intelligebant.

XXI. Singulari militum noſtrorum virtuti conſilia cujuſquemodi Gallorum occurrebant: ut eſt ſummæ genus ſollertiæ; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptiſſimum. Nam & laqueis falces avertebant; quas quum deſtinaverant, tormentis introrſus reducebant; & aggerem cuniculis ſubtrahebant: eò ſcientiùs, quòd apud eos magnæ ſunt ferrariæ atque omne genus cuniculorum notum atque uſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturniſque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos præuſtâ & præacutâ materiâ, & pice fervefactâ, & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibúſque appropinquare prohibebant.

XXII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma eſt. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur: hæ revinciuntur introrſús, & multo aggere veſtiuntur: ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. Iis collocatis & coagmentatis, alius inſuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum ſervetur; neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatiis, ſingulæ ſingulis ſaxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum juſta muri altitudo expleatur. Hoc cùm

in speciem varietatémque opus deforme non est, alternis trabibus ac sáxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum, ad utilitatem & defensionem urbium, summam habet opportunitatem; quòd & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIII. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur; tamen continenti labore omnia hæc superaverunt; & diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium penè contingeret; & Cæsar ad opus consuetudine excubaret; militésque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullò ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodémque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquásque res quibus ignis excitari potest, fundebant: ut, quò primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant; plurésque partitis temporibus in opere erant; celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggerémque interscinderent; omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXIV. Quum in omnibus locis, consumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur; sempérque hostibus spes victoriæ redintegraretur; eò magìs, quòd deustos turrium pluteos videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; sempérque ipsi recentes defessis succederent; omnémque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoriâ visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatúsque, concidit.

Hunc

Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur; eâdem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius; & tertio, quartus: nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant: propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendam tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentésque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententiâ viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, & significare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVI. Postero die Cæsar, promotâ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est; quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat: suósque languidiùs in opere versari jussit; & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent; iis, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit; militibúsque signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus evolaverunt, murúmque celeriter complêrunt.

XXVII. Hostes re novâ perterriti, muro turribúsque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt; hôc animo, ut, si quâ ex parte obviàm contrà veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi nemi-

nem

nem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti, ne omnino spes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: pársque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati; non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, silentio sic ex fugâ excepit, (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu & misericordiá vulgi seditio oriretur) ut, procul in viâ dispositis familiaribus suis principibúsque civitatum, disparandos deducendósque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatúsque est; *ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie vicisse Romanos; sed artificio quodam, & scientiâ oppugnationis: cujus rei fuerint ipsi imperiti. Errare, siqui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi; cujus rei testes, ipsos, haberet: sed factum imprudentiâ Biturigum, & nimiâ obsequentiâ reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has suâ diligentia adjuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se propè jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis, communis salutis causâ, impetrari, ut castra munire instituerent, quò faciliùs hostium repentinos impetus sustinere possent.* Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque se in occultum abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat; plúsque animo providere & præsentire existimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, pòst deserendum censuerat. Itaque, ut

ut reliquorum Imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primúmque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati homines insueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent.

XXIX. Nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibúsque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quisque aut oratione subdolâ, aut amicitiâ, facillimè capi posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendósque curat: simul, ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem, in castra adduci velit; sagittariósque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri, & ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus; cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXX. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summámque ibi copiam frumenti & reliqui commeatûs nactus; exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam propè hyeme confectâ; quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus sylvísque elicere, sive obsidione premere posset: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, *ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quòd, quum singuli magistratus antiquitùs creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuêssent: duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissimâ familiâ natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit.*

gessseret. Civitatem omnem esse in armis; divisum senatum: divisum populum, in suas cujusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controversia; fore, uti pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentiâ atque auctoritate.

XXXI. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat: tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuêssent; ne tanta & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibúsque rebus ornâsset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: &, quòd, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit; senatúmque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. Quum propè omnis civitas eò convenisset; doceretúrque, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non solùm magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum magistratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXII. Hôc decreto interposito; cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur; atque omissis omnibus rebus, huic bello servirent: eáque, quæ meruissent, præmia ab se, devictâ Galliâ, exspectarent: equitatúmque omnem, & peditum millia X sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causà disponeret: exercitum in duas partes divisit, IV legiones in Senones Parisiósque Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundùm flumen Elaver duxit. Equitatûs partem illi attribuit; partem sibi reliquit. Quâ re cognitâ; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ parte fluminis iter facere cœpit.

XXXIII.

XXXIII. Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, feréque è regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus; necubi effecto ponte Romani copias transducerent: erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado transiri soleat. Itaque, ne id accideret; sylvestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat; postero die cum II legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit; demptis quartis quibusque cohortibus, utì numerus legionum constare videretur. His quàm possent longissimè progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibúsque transductis, & loco castris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXIV. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestríque prœlio eo die levi facto; perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperavit: de obsessione non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expedîsset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positis; mediocribus circùm se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat: atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà despici poterat; horribilem speciem præbebat: principésque earum civitatum, quos sibi ad concilium capiendum delegerat, primâ luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin, equestri prœlio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumcisus; (quem si tenerent nostri;

nostri; & aquæ magnâ parte, & pabulatione liberâ, prohibituri hostes videbantur) sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum silentio noctis, Cæsar ex castris egressus; priùs quàm subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; fossámque duplicem duodenûm pedum à majoribus castris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXV. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis præmium communicat; hortatúrque eos, *ut se liberos, & imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri; quâ transductâ, locum consistendi Romanis in Galliâ non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum: sic tamen ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potiùs Ædui de suo jure & de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant?* Celeriter adolesentibus & oratione magistratûs & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi querebatur; quòd civitatem temeré ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur; atque ea ducenda curaret; fratrésque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, quâ ratione agi placeat, constituunt.

XXXVI. Litavicus, accepto exercitu; quum millia passuum circiter XXX ab Gergoviâ abesset, convocatis subitò militibus, lacrymans; *Quò proficiscimur*, inquit, *milites? Omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit: principes civitatis Eporedorix & Verdumarus, insimulati proditionis ab Romanis; indictâ causâ, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cæde fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore probibeor,*

prohibeor, quæ gestâ sunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dicí vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt; *Multos equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultâsse, atque ex mediâ cæde profugisse.* Conclamant Ædui; & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. *Quasi verò,* inquit ille, *consilii sit res; ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus:* Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiduciâ unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûsque diripit; ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXVII. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ; & unà Virdumarus, pari ætate & gratiâ, sed genere dispari; quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio; &, in illâ magistratuum controversiâ, alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat, *ne patiatur civitatem, pravis adolescentium consiliis, ab amicitiâ populi Romani deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint: quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset.*

XXXVIII. Magnâ affectus sollicitudine hôc nuncio Cæsar, quòd semper Æduorum civitati præcipuè indulserat; nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas IV, equitatúmque omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res in

in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus II, castris præsidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, *ne necessario tempore, itineris labore permoveantur:* cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicítque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem & Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suósque appellare jubet. Iis cognitis, & Litavici fraude perspectâ; Ædui manus tendere, deditionem significare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extremâ fortunâ, deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXIX. Cæsar nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset; tribúsque horis noctis exercitui ad quietem datis; castra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites à Fabio missi, quanto res in periculo esset, exponunt: *Summis copiis castra oppugnata* demonstrant, *quum crebrò integri defessis succederent, nostrósque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuò esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad hæc sustinenda, magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras; pluteósque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare.* Iis rebus cognitis Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas; quæ maximè illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebémque ad furorem impellit;

pellit; ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causâ ibi constiterant: hos continuò itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctémque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato, *omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri*; concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrúmque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum suorum causâ: sed, contaminati facinore; & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat; & timore pœnæ exterriti; consilia clàm de bello inire incipiunt, civitatésque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat; tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: *Nihil se, propter inscientiam levitatémque vulgi, gravius de civitate judicare*; *neque de suâ in Æduos benevolentiâ diminuere*. Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLI. Hæc cogitanti, accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspiciendi causâ, venisset; animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus; qui, superioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis causam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat; dorsum esse ejus jugi propè æquum; sed hàc sylvestre & angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi. Vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumvallati atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur; ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLII.

XLII. Hâc re cognitâ, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte; iis imperat, ut paullò tumultuosiùs omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorúmque produci, déque iis stramenta detrahi; mulionésque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet; his paucos addit equites, qui latiùs ostentationis causâ, vagarentur: longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, sylvísque occultat. Augetur Gallis suspicio; atque omnes illò munitionum copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus; tectis insignibus suorum, occultatísque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora tranducit: legatísque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, ostendit. In primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc, unâ celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat, & ab dexterâ parte alio ascensu eodem tempore Æduos mittit.

XLIII. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensûs, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat: quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli: atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eámque transgressi, trinis castris potiuntur: ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudatâ, vulnerato

vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLIV. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani jussit; legionísque decimæ, quâcum erat concionatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatísque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fugâ, superiorúmque temporum secundis prœliis; nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque priùs finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portísque appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, quum hostes intrà portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matres-familias de muro vestem argentúmque jactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, *excitari se Avaricensibus præmiis; neque commissurum, ut priùs quisquam murum ascenderet*; tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLV. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut suprà demonstravimus, munitionis causâ convenerant; primò, exaudito clamore; indè etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri; præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorúmque pugnantium numerum augebat: quorum quum magna multitudo convenisset; matres familias, quæ paullò ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberósque in conspectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: simul, & cursu & spatio pugnæ defatigati, non facilè recentes, atque integros sustinebant.

XLVI.

XLVI. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiúmque augeri copias videret; præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset; quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. Ipse paullùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat; eventum pugnæ exspectabat.

XLVII. Quum acerrimè cominus pugnaretur: hostes, loco & numero; nostri, virtute confiderent: subitò sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextrâ parte alio ascensu, manûs distinendæ causâ, miserat. Ii, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat; tamen id ipsum sui fallendi causâ milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quíque unà murum ascenderant; circumventi atque interfecti, de muro præcipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas exscindere conatus esset; à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus suis, qui illum secuti erant, *Quoniam*, inquit, *me unà vobiscum servare non possum, vestræ quidem certè saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis consulite:* Simul irrupit in medios hostes; duobúsque interfectis, reliquos à portâ paullùm submovit. Conantibus auxiliari suis, *Frustra*, inquit, *meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis viréſque deficiunt. Proinde hinc abite, dum est facultas; vósque ad legionem recipite.* Ita pugnans, post paullum concidit, ac suis saluti fuit.

XLVIII. Nostri quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco; sed intolerantiùs Gallos insequentes, legio X tardavit; quæ pro subsidio paullò æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primùm planitiem

nitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intrà munitiones reduxit. Eo die, milites sunt paullò minùs DCC desiderati.

XLIX. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatémque militum reprehendit; *quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, signo recipiendi dato, constitissent; neque à tribunis militum legatísque retineri potuissent:* Exposito, *quid iniquitas loci posset; quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiámque reprehendere, quòd plus se quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: non minùs se in milite modestiam & continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem, desiderare.*

L. Hâc habitâ concione: & ad extremum confirmatis militibus; *ne ob hanc causam animo permoverentur; neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent:* eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat; legiones ex castris eduxit: aciémque idoneo loco constituit. Quum Vercingetorix nihilo magìs in æquum locum descenderet; levi facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset: satìs ad Gallicam ostentationem minuendam, militúmque animos confirmandos, factum existimans; in Æduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LI. Ibi à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, *cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum; opus esse & ipsos antecedere, ad confirmandam civitatem.* Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem.

Discedentibus

Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit: *quos & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summâ cum contumeliâ extortis: quàm in fortunam, quámque in amplitudinem deduxisset; ut non solùm in pristinum statum redîssent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur.* His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LII. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hispaniâ coëmptorum miserat. Eò quum Eporedorix Verdumarúsque venissent, & de statu civitatis cognovissent; *Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanem magistratum, magnámque partem senatûs, ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitiâ conciliandâ publicè missos:* non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quíque eò negotiandi aut itineris causâ convenerant; pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum, Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt: oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt: frumenti quod subitò potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere; præsidia custodiásque ad ripas Ligeris disponere; equitatúmque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, ostentare cœperunt; si aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent: quam ad spem multum eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

LIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit; si esset in perficiendis pontibus periclitandum; ut priùs, quàm essent majores eò copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato consilio, iter in Provinciam

am converteret; id ne tum quidem necessariò faciendum existimabat: quum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Cebenna, viarúmque difficultas impediebat; tum maximè, quòd adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas unà miserat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnísque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadóque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aquâ esse possent; disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentúmque in agris, & copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LIV. Dum hæc apud Cæsarem geruntur: Labienus, eo supplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur; (id est oppidum Parisiorum, positum in insulâ fluminis Sequanæ) cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hìc consedit; nostrósque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficiliùs confieri animadvertit; silentio è castris III vigiliâ egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit: id est oppidum Senonum in insulâ Sequanæ positum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeritérque conjunctis, atque eò militibus impositis; & rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione oppido potitur: refectóque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit; & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit.

Hostes, re cognitâ ab iis, qui à Melodunó profugerant; Lutetiam incendi, pontésque ejus oppidi rescindi jubent. Ipsi, profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ. contra Labieni castra considunt.

LV. Jam Cæsar à Gergoviâ discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu, rumores afferebantur: Gallíque in colloquiis, *interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse* confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ; qui antè erant per se infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat: neque jam, ut aliquid acquireret, prœlióque hostes lacesseret; sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat: tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LVI. Itaque sub vesperum concilio convocato; cohortatus, ut ea, quæ imperâsset, diligenter industriéque administrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit: &, primâ confectâ vigiliâ, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibíque se exspectare, jubet: V cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat: conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipse pòst paullò, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quò naves appelli jusserat. Eò quum esset ventum; exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus equitatúsque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter trans-

transmittitur. Uno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, *in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitùmque remorum in eâdem parte exaudiri, & paullo infrà milites navibus transportari.* Quibus rebus auditis: quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare; suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, præsidio è regione castrorum relicto; & parvâ manu Metiosedum versùs missâ, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, *ut suæ pristinæ virtutis & tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent; atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, præsentem adesse existimarent*; dat signum prœlii. Primo concursu; ab dextero cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signáque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit; sed circumventi omnes, interfectique sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti; quum prœlium commissum audîssent, subsidio suis ierunt, collémque ceperunt; neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permisti, quos non sylvæ montésque texerunt; ab equitatu sunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant; indè, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LVII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum augetur; legationes in omnes partes circummittuntur: quantum

tum gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat; horum supplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat; rationésque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur: &, re in controversiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eódem conveniunt undique frequentes: multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hôc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri absfuerunt; illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur; Treviri, quòd aberant longiùs, & ab Germanis premebantur; quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi parent.

LVIII. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem. Huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet. *Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum* dicit: *neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum: sed, quoniam abundet equitatu; perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibúsque Romanos probibere: æquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiáque incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatémque se consequi videant.* His constitutis rebus; Æduis, Segusianísque, qui sunt finitimi Provinciæ, X millia peditum imperat; huc addit equites DCCC; his præficit fratrem Eporedorigis; bellúmque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximósque pagos Arvernorum, in Helvios; item Ruthenos Cadurcósque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibúsque Allobroges sollicitat; quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur.

LIX. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum viginti; quæ ex ipsâ coactæ Provinciâ, âb L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii suâ sponte cum finitimis prœlio congressi, pelluntur; &, C. Valerio Donotauro Caburi filio, principe civitatis, compluribùsque aliis interfectis, intrà oppida murósque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magnâ cum curâ & diligentiâ suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat: & interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ sublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitésque ab his accersit, & levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu; quòd minùs idoneis equis utebantur; à tribunis militum, reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanísque distribuit.

LX. Interea dum hæc geruntur; hostium copiæ ex Arvernis, equitésque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs subsidium Provinciæ ferri posset; circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix consedit; convocatísque ad concilium præfectis equitum, *venisse tempus victoriæ* demonstrat: *fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satìs esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. Proinde, agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non posse: sin, (id quòd magìs futurum confidat) relictis impedimentis, suæ saluti consulant; & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam, de equitibus hostium; quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum.* Conclamant equites *sanctissimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitâsset.*

LXI. Probatâ re, atque omnibus jurejurando adactis; postero die, in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar suum quoque equitatum tripartitò divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte nostri laborare, aut graviùs premi videbantur; eò signa inferri Cæsar, aciémque converti jubebat: quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes locó depellunt: fugientes, usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur; compluréfque interficiunt. Quâ re animadversâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti, ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui, post defectionem Litavici, pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæsaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXII. Fugato omni equitatu; Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinúsque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeritérque impedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabúsque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum; circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritísque hostibus; quòd equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

LXIII. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco: ut, nisi obsidione, expugnare non posse videretur: cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio,

pari

pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; foſſámque, & maceriam ſex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus XI millia paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita: ibíque caſtella XXIII facta; in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præſidiis tenebantur.

LXIV. Opere inſtituto; fit equeſtre prœlium in eâ planitie, quam, intermiſſam collibus, III millium paſſuum in longitudinem patere ſuprà demonſtravimus. Summâ vi ab utriſque contenditur. Laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſubmittit; legionéſque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubitò irruptio ab hoſtium peditatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti, ſe ipſi multitudine impediunt; atque anguſtioribus portis relictis coarctantur. Germani acriùs uſque ad munitiones ſequuntur. Fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, foſſam tranſire & maceriam tranſcendere conantur. Paullùm legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intrà munitiones erant, Galli perturbantur; veniri ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani ſeſe recipiunt.

LXV. Vercingetorix, priuſquam munitiones ab Romanis perficiantur, conſilium capit, omnem à ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, ut *ſuam quiſque eorum civitatem adeat: omnéſque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant: ſua in illos merita* proponit; *obteſtatúrque, ut ſuæ ſalutis rationem habeant; neu ſe de communi libertate optimè meritum in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum* LXXX *delecta ſecum interitura* demonſtrat: *Ratione initâ, frumentum ſe exiguè dierum* XXX *habere, ſed paullo etiam longiùs tolerare poſſe parcendo.* Hic datis mandatis

quâ erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parcè & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare parat.

LXVI. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis; Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab eâ fosśâ pedibus CD reduxit: id hôc consilio, (quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, nec facilè totum opus coronâ militum cingeretur) ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hôc intermisso spatio; duas fossas, XV pedes latas, eâdem altitudine, perduxit: quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem, & vallum XII pedum exstruxit: huic loricam pinnásque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent.

LXVII. Erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse; diminutis nostris copiis, quæ longiùs ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur: huc illi stipites demissi; & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant; hos, Cippos

pos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim angustiore ad infimum fastigio: huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terrâ eminerent: simul, confirmandi & stabiliendi causâ, singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur: reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: id, ex similitudine floris, Lilium appellabant. Ante hæc, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribúsque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur; quos Stimulos nominabant.

LXVIII. His rebus perfectis: regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci naturâ; XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Neu cum periculo ex castris egredi cogerentur. dierum XXX pabulum, frumentúmque habere omnes convectum jubet.

LXIX. Dum hæc ad Alesiam geruntur; Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix) convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis; millia XXXV: parem numerum Arvernis; adjunctis Eleutheris Cardurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus; XII millia: Bellovacis, X: totidem Lemovicibus: octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Suessionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus; quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, IV millia: Bellocassis,

Lexoviis, Aulercis Eburovicibus; terna: Rauracis, & Boiis; xxx: universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur; (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli) sena. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio II millia miserunt.

LXX. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britanniâ Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legésque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ; ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ, moverentur; omnésque & animo & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, & peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerúsque inibatur. Præfecti constituebantur: Comio Atrebati, Virdumaro, & Eporedorigi Æduis; Vergasillauno Arverno, consobrino Vercingetorigis; summa imperii transditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, & fiduciæ pleni, ad Alesiam proficiscuntur: nec erat omnium quisquam, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustinere posse arbitraretur: præsertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatûs peditatûsque cernerentur.

LXXI. At ii, qui Alesiæ obsidebantur, præteritâ die, quâ suorum auxilia exspectaverant; consumpto omni frumento; inscii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis; nihil, inquit,

de

de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio, omnium vestrûm consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus; inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, faciliùs reperiuntur; quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam vitæ nostræ jacturam fieri viderem. Sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus; quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX *uno loco interfectis, propinquis consanguineísque animi fore existimatis: si penè in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causâ suum periculum neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animíne causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto; iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctémque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonúmque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt; neque se hostibus transdiderunt: cujus rei exemplum si non haberemus; tamen libertatis causâ institui, & posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentésque bello cognoverunt, horum in agris civitatibúsque considere, atque his æternam injungere servitutem? neque enim umquam aliâ conditione bella gesserunt. Quòd si ea, quæ longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam,*

quæ

quæ in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, securibus subjecta, perpetuâ premitur servitute. Sententiis dictis; constituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potiùs utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur: quàm deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXII. Interea Comius, reliquíque duces, quibus summa imperii permissa erat; cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt: &, colle exteriore occupato, non longiùs D passibus à nostris munitionibus considunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestrésque copias, paullùm ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesiâ despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis, ante oppidum considunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; séque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXIII. Cæsar omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito; ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat & noverit: equitatum ex castris educi, & prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditósque levis armaturæ, interjecerant; qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. Quum suos pugnâ superiores esse Galli confiderent, & nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, & ii qui munitionibus

con-

continebantur, & ii qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ, ad virtutem excitabat. Quum à meridie propè ad Solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eósque propulerunt: quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi interfectíque sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesiâ processerant, mœsti, propè victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

LXXIV. Uno die intermisso, Galli; atque hôc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto; mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato; quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent: crates projicere; fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare; reliquáque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix; atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibúsque, quas in opere disposuerunt, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant; quâ ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXV. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propiùs successerunt; aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur,

tur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, priùs suos discessisse cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXVI. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs munitionésque cognoscunt. Erat à Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, nostri, necessariò penè, iniquo loco & leniter declivi castra fecerunt: hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quóque pacto, agi placeat; occulté inter se constituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit; militésque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea castra, quæ suprà demonstravimus, contendit: eodémque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt.

LXXVII. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, musculos, falces, reliquáque, quæ eruptiones causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. Quæ minimè pars firma visa est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur; nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit; quòd suum periculum in alienâ vident virtute consistere: omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXVIII. Cæsar idoneum locum nactus, quid quâque

que in parte geratur, cognoſcit; laborantibus auxilium ſubmittit. Utriſque ad animum occurrit, unum illud eſſe tempus, quò maximè contendi conveniat. Galli, niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium exſpectant. Maximè ad ſuperiores munitiones laboratur, quò Vergaſillaunum miſſum demonſtravimus. Exiguum loci ad declivitatem faſtigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, teſtudine factâ, ſubeunt; defatigatis, invicem integri ſuccedunt. Agger ab univerſis in munitionem conjectus, & aſcenſum dat Gallis, &, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma noſtris, nec vires ſuppetunt.

LXXIX. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohortibus VI ſubſidio laborantibus mittit. Imperat, ſi ſuſtinere non poſſit; deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, niſi neceſſariò, non faciat. Ipſe adit reliquos: cohortatur, ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex aſcenſu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac loricam reſcindunt.

LXXX. Cæſar mittit primò Brutum adoleſcentem cum cohortibus VI; pòſt cum aliis VII, C. Fabium legatum: poſtremò ipſe, quum vehementiùs pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prœlio, ac repulſis hoſtibus; eò, quò Labienum miſerat, contendit: cohortes IV ex proximo caſtello educit: equitum ſe partem ſequi; partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri jubet. Labienus, poſtquam neque aggeres neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant; coactis unâ de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit, Cæſarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet: accelerat Cæſar, ut prœlio interſit.

LXXXI. Ejus adventu ex colore veſtitûs cognito, quo inſigni in prœliis uti conſueverat; turmíſque equitum

tum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat; ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur: hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux & princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem & fugam suorum; desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis, ac toties diei labore, milites fuissent defessi; omnes hostium copiæ deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus, novissimum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur; reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXII. Postero die Vercingetorix, concilio convocato; *id se bellum suscepisse, non suarum necessitatum, sed communis libertatis causâ,* demonstrat: *&, quoniam sit fortunæ cedendum: ad utramque rem se illis offerre, seu morte suâ Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint.* Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi; principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset; ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

LXXXIII. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis missi; quæ imperaret, se facturos pollicentur: imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hyberna mittit; captivorum circiter XX millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum, cum II legionibus & equitatu, in Sequanos proficisci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilum, cum

cum II legionibus, in Rhemis collocat; ne quam á finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum ſingulis legionibus, mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiſcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipſe Bibracte hyemaſe conſtituit. His rebus Cæſaris litteris cognitis, Romæ dierum XX ſupplicatio indicitur.

LIBER VIII.

Scriptore A. HIRTIO.

COACTUS aſſiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur deprecationem habere; difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri Commentarios rerum geſtarum Galliæ, non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus ejus ſcriptis, contexui: noviſſiméque, imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci; uſque ad exitum non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem nullum videmus; ſed vitæ Cæſaris. Quos utinam qui legent, ſcire poſſent, quàm invitus ſuſceperim ſcribendos; quò faciliùs caream ſtultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet: adeóque probantur omnium judicio; ut prærepta, non præbita facultas, ſcriptoribus videatur. Cujus tamen rei major noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio: cæteri enim, quàm bene atque emendate; nos etiam, quám facilè atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare, cùm facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum

tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. Quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar; hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quòd me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. OMNI Galliâ devictâ; Cæsar quum superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militésque hybernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationésque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur; quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satìs auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali morâ reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæsar M. Antonium quæstorem suis præficit hybernis; ipse equitatûs præsidio, pridie Kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eíque adjungit legionem XI, quæ proxima fueret. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationésque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectísque accidere fuit necesse; ut, sine timore ullo rura colentes, priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent: namque etiam illud

lud vulgare incursionis hostium signum, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris erat interdicto sublatum: ne aut copiâ pabuli frumentíque, si longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de alienâ potiùs, quàm de domesticâ salute, cogitandi: quâ celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione Bituriges propositâ, quum sibi viderent clementiâ Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimásque civitates sine ullâ pœnâ dedisse obsides, atque in fidem receptas esse; idem fecerunt. Cæsar militibus, pro tanto labore ac patientiâ; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore; ducenos sestertios: centurionibus, II millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur; legionibúsque in hybernâ remissis, ipse se recipit die XL Bibracte.

IV. Ibi quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quâ re cognitâ; quum non amplius X & VIII dies in hybernis esset commoratus, legiones XIV & VI ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, superiore Commentario demonstratum est. Ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Quum fama exercitûs ad hostes esset perlata: calamitate ceterorum ducti Carnutes; desertis vicis oppidísque, quæ, tolerandæ hyemis causâ, constitutis repentè exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit: atque in tecta, partim Gallorum; partim quæ, conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata;

dificata; milites contegit. Equites tamen, & auxiliarios pedites, in omnes partes mittit, quascumque petîsse dicebantur hostes: nec frustra; nam plerumque magnâ prædâ potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec sylvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magnâ parte amissâ suorum, dissipantur in finitimas civitates.

V. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satìs haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantùmque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hybernis Genabi collocavit. Ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgásque præstabant) finitimásque civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optimè de republ. meritos accipere: legionem ex hybernis evocat rursus XI; literas autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteràmque ex duabus à T. Labieno accersit. Ita, quantum hybernorum opportunitas, bellíque ratio postulabat; perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VI. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrísque in eorum finibus positis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum causâ remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bello-

Bellovacorum; quódque esset consilium eorum: inveniebat, *Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse: itémque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates: locum castris excelsum, impeditâ circumdatâ palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores sylvas contulisse: complures esse principes belli auctores; sed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei summo esse odio populi Romani nomen intellexissent. Paucis antè diebus, ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda; quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summâ plebis cupiditate; si, ut diceretur, Cæsar cum* III *legionibus veniret; offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem (quæ propter anni tempus, cùm exigua, tum disjecta esset) & frumentatione, & reliquo commeatu, ex insidiis probibere Romanos.*

VII. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea quæ proponerentur consilia, plena prudentiæ, longéque à temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celeriùs hostes, contemptâ suorum paucitate, prodirent in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, & IX habebat: summæ spei, delectæque juventutis, XI; quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato: rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes, III legionum numero posset elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, & IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI; ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine instructo; in conspectu hostium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

VIII.

VIII. Quum repentè instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hostium; valle intermissâ, magìs in altitudinem depressâ, quàm latè patente; castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri; coronísque pro ratione ejus altitudinis inædificari: fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis constratísque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hôc audaciùs longiùsque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

IX. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: &, quum pabulatum frumentatúmque longiùs esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim, crebrò paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorúmque transibant, acriúsque hostes insequebantur; aut vicissim hostes eandem transgressi, nostros longiùs submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum: atque eò magìs, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

X.

X. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci naturâ munitis se tenere: neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi nisi à majore exercitu posse: litteras ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret. Ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarúmque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XI. Quod quum quotidie fieret; ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, sylvestribus locis insidias disponunt; eodémque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur: cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repentè hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent; cupidiùs insecuti, à peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celeriùs, quàm consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt; amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipiendâ præfecturâ usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admonentur, diligentiùs exploratis locis stationes disponere, ac moderatiùs cedentem insequi hostem.

XII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitúsque fiebant paludis. Quâ contentione Germani, (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur) quum constantiùs universi paludem transîssent; paucísque resistentibus interfectis, perti-

[illegible]ciùs reliquam multitudinem essent insecuti: perti[illegible] solùm ii qui aut cominus opprimebantur aut em[illegible]erabantur, sed etiam qui longiùs subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, sæpè amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent: quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrùm secundis minimis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

XIII. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis: quum propiùs accessisse legiones, & C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unáque reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu aggrediendos judicabat: neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent. Ità, quum paludem impeditam à castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret: pontibus palude constratâ, legiones transducit; celeritérque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciémque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XIV. Barbari, confisi loci naturâ: quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur; paullatímque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur; in acie permanserunt.

ferunt. Quorum pertinaciâ cognitâ; Cæſar, xx cohortibus inſtructis, caſtríſque eo loco metatis, muniri jubet caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo inſtructas collocat; equites, frænatis equis, in ſtationibus diſponit. Bellovaci, quum Romanos ad inſequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutiùs permanere ſine cibariis eodem loco poſſent; tale conſilium ſui recipiendi inierunt. Faſces, ubi conſederant, [nam, in acie ſedere Gallos conſuêſſe, ſuperioribus commentariis declaratum eſt] ſtramentorum ac virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, per manus inter ſe tranſditos, ante aciem collocaverunt; extremóque tempore diei, ſigno pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conſpectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementiſſimo curſu fugerunt.

XV. Cæſar, etſi diſceſſum hoſtium animadvertere non poterat, incendiis oppoſitis; tamen id conſilium quum fugæ causâ initum ſuſpicaretur, legiones promovet, & turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus inſidias, ne fortè in eodem loco ſubſiſteret hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur iniquum; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam denſiſſimam timerent; ac, ſi qui cupidiùs intraverant, vix ſuorum ipſi priores partes animadverterent equorum; inſidias veriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris ſimul calliditatíſque plenâ, ſine ullo detrimento, millia non ampliùs x progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. Inde, quum ſæpe in inſidiis equites peditéſque diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVI. Quod quum crebriùs accideret; ex captivo quodam comperit Cæſar, Correum Bellovacorum ducem, fortiſſimorum millia VI peditum delegiſſe, equitéſque ex omni numero mille, quos in inſidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Cæſar legiones plures, quàm ſolebat, educit; equitatúmque, quem præſidio pabulatoribus mittere ſemper conſueverat, præmittit: huic interponit

 auxilia

auxilia levis armaturæ: ipſe cum legionibus, quàm poteſt maximè, appropinquat. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, quum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam, non ampliùs patentem in omnes partes paſſibus M; ſylvis undique impeditiſſimis, aut altiſſimo flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad prœliandum animo atque armis parati; quum, ſubſequentibus legionibus, nullam dimicationem recuſarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum ſibi Correus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret, primùm cum paucis ſe oſtendit; atque in proximas turmas impetum facit. Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus prœliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. Quum, diſpoſitis turmis, invicem rari prœliarentur: neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur: erumpunt cæteri, Correo prœliante, ex ſylvis. Fit magnâ contentione diverſum prœlium: quod quum diutiùs pari Marte iniretur; paullatim ex ſylvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmíſque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio poſtulabat prœlii; qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quòd nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones: crebríque eodem tempore & noſtris & hoſtibus nuncii afferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Quâ re cognitâ; præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrimè prœliantur: ne, ſi tardiùs rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicâſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diverſis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. Victi tamen propulſíque; majore parte amiſsâ, conſternati, quò fors tulerat, confugiunt; partim ſylvis petitis, partim flumine: qui tamen

men in fugâ à nostris acriter insequentibus conficiuntur; quum interim nullâ calamitate victus Correus, excedere prœlio, sylvásque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissimè prœliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

XVII. Tali modo re gestâ: recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar; quum victos tantâ calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos; quæ non longiùs ab eâ cæde abesse plùs minùs VIII millibus passuum dicebantur: tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui sylvarum beneficio casum evitaverant; omnibus adversis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu & fortissimis peditibus; quum adventare Romanos existimarent, consilio repentè cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidésque ad Cæsarem mittantur.

XVIII. Hôc omnibus probato consilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat: ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petúntque, *ut eâ pœnâ sit contentus hostium, quam, si sine dimicatione inferre integris posset, pro suâ clementiâ atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes, equestri prœlió, Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos; quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.* Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar; *eodem tempore, superiore anno, Bellovacos cæterásque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententiâ permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, causam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare*

tare & gerere posset: sed tamen se contentum fore eâ pœna, quam sibi ipsi contraxissent.

XIX. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt; obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant; imperata faciunt: excepto Comio; quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente; quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse; quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset; &, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; & centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd, insidiis cognitis, plura, quàm viderant, extimescebant. Quo facto; statuisse Comius dicebatur nunquam in conspectu cujusquam Romani venire.

XX. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar; quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI, sibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diversissimam partem Galliæ: quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satìs firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionémque XII, quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias

lonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandósque fines Ambiorigis proficiscitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi posse in suam potestatem desperâsset; proximum suæ dignitati esse ducebat, adeò fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore; ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimisisset; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastâsset: magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat; neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXI. Interim C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciísque Duracii cognovisset, qui perpetuò in amicitiâ Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certiùs cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset; copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset; rursus ad obsidendum Limonem redit.

XXII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recepit, obsidibus firmat; litterísque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; desperatâ salute, si tempore eodem coactus esset & Roma-

num externum sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos; repentè eo ex loco cum copiis recedit: nec se satìs tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponté propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectu venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimùm credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatúmque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum; invadúntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritósque sub sarcinis in itinere aggressi; magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene gestâ, se recipiunt in castra.

XXIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur; agménque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. Consistit audaciùs equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus; quum subsequi legiones meminissent; & pudore cedendi, & cupiditate celeriùs per se conficiendi prœlii, fortissimè contra pedites prœliantur: hostésque, nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant; delendi equitatûs nostri nacti occasionem videbantur. Quum aliquamdiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repentè confertæ legiones in conspectu hostium veniunt. Quibus visis, perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursúque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui

qui paullò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant; lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi; quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent; tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXIV. Quâ ex fugâ, quum constaret Drapetem Senonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere: unáque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse: quem in superiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXV. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquásque proficiscitur civitates; quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato verò spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. Quâ in re, summa felicitas celeritásque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui, sæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem; datis obsidibus, veniunt in deditionem: cæteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur; auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionúmque, imperata sine morâ faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitánsque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

XXVI. At Drapes unáque Luterius, quum legiones Caniniúmque adesse cognoscerent; nec se sine certâ pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandíque

facultatem haberent: consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset; sempérque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanósque sibi conjungit.

XXVII. Quò quum confestim C. Caninius venisset; animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit; à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod quum animadverterent oppidani; miserrimâque Alesiæ memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur; maximéque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relictâ copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato; proximâ nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati; ex finibus Cadurcorum (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant; partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant) magnum numerum frumenti comparant: nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur; quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

XXVIII. Magnâ copiâ frumenti comparatâ; considunt Drapes & Luterius non longiùs ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis

sitis ibi præsidiis; horâ noctis circiter x, sylvestribus angustísque itineribus frumentum importare in oppidum instituit: quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoréſque missi, quæ agerentur, renunciâssent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt; acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit indê cum paucis Luterius, nec se recipit in castra.

XXIX. Re bene gestâ; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris a millibus non ampliùs x. Quâ re ex compluribus cognitâ: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanósque pedites, summæ velocitatis omnes, ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum propiùs hostem accessisset: ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit; castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos, equitésque, imprudentibus omnibus, de improviso advolâsse, & prœlium commisisse. Quâ re cognitâ; legionem armatam instructámque adducit. Ita, repenté, omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit; Germani, equitésque, signis legionis visis, vehementissimè prœliantur. Confestim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis aut captis; magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipse eo prœlio Drapes.

XXX. Caninius, felicissimè re gestâ, sine ullo penè militis vulnere; ad obsidendos oppidanos revertitur. Externóque hoste deleto; cujus timore augere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum

suis copiis postero die C. Fabius; partémque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXI. Cæsar interim M. Antonium quæstorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset; quorum in civitate, superiore Commentario, Cæsar exposuit initium belli esse ortum: quòd præcipuè eos, propter conscientiam facti, timere animadvertebat; quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius & concitatorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXII. Ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete & Luterio gesta essent; quóque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; nevé hôc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quàm potest celerrimè, ad Caninium contendit.

XXXIII. Quum, contra exspectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidúmque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione posse; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset; aquâ prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat, in

in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat; sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ; Cæsar, sagittariis funditoribúsque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum ccc intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hôc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; non sine magno periculo, è regione ejus vineas agere adversùs montem, & aggeres struere cœpit; magno cum labore, & continuâ dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes, sine periculo prœliabantur: multósque pertinaciter succedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos, ab aggere & vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XXXIV. Quo malo perterriti oppidani; cupas sevo, pice, scandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exsistit: quæcunque enim per locum præcipitem missa

missa erant; ea, vineis & aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquam periculoso genere prœlii, locóque iniquo premebantur; tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitûs nostri; magnúsque utrimque clamor oriebatur: ita, quàm quisque poterat maximè insignis, quò notior testatiórque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat.

XXXV. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, &, simulatione mœnium occupandorum clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani; quum, quid ageretur in locis reliquis, essent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos, murísque disponunt. Ita nostri, sine prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani; &, jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent; ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto repentè fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti, se transdiderunt.

XXXVI. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit: vitam concessit; quò testatior esset pœna improborum. Drapes, quem captum esse à Caninio docui; sive indignatione & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi; quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat: quòd nusquam diutius sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimicum

deberet

deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani, sine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem duxit.

XXXVII. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum facit: compluribúsque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversùs Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in suam redegit potestatem; atque in iis Surum Æduum; qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solúsque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Eâ re cognitâ, Cæsar; quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret; judicarétque, superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse; Aquitaniam nunquam ipse adîsset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset: cum II legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cætera, celeriter felicitérque confecit; namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidésque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio & C. Trebonio & P. Vatinio & Q. Tullio legatis: duas in Æduos misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum finibus non longè ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus; quum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognovisset, bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit; hybernátque Nemetocennæ.

XXXVIII. Ibi cognoscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hyberna venisset, civitásque Atrebatum in officio maneret;

maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam suprà commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêsset; ne consilia belli quærentibus auctor armorum dúxque deesset; parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suósque latrociniis alebat; infestísque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat.

XXXIX. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus; qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpiùs ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. Novissimè, quum vehementiùs contenderetur: ac Volusenus, ipsius intercipiendi Comii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis insecutus esset; ille autem fugâ vehementi Volusenum produxisset longiùs: repentè omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, per fidem imposita, paterentur inulta: conversóque equo, se à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites: paucósque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceâque infestâ medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato; non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. Quod ubi accidit; complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur; & partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem; sive expiato suo dolore, sive magnâ parte amissâ suorum: legatos ad Antonium mittit, séque & ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius, quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

Scio

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum; propterea quòd insequens annus L. Paullo, C. Marcello Consulibus, nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitúsque eo tempore fuissent; pauca scribenda, conjungendáque huic Commentario statui.

XL. Cæsar quum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat; continere in amicitiâ civitates, nulli spem aut causam dare armorum: nihil enim minus volebat, quàm sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

XLI. Ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem, in Italiam quàm maximis itineribus est profectus; ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem: contendebat enim gratiâ, cum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullò antè præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minùs justam sibi causam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent; simúlque se & honorem suum in insequentis anni commendaret petitione; propterea quòd insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Consules creatos, qui omnem honorem & dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratiâ suffragiísque valuisset, quòd sibi conjunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset.

XLII.

XLII. Exceptus eſt Cæſaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis, incredibili honore atque amore: tum primùm enim veniebat ab illo univerſæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorúmque omnium, quà Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obviàm procedebat: hoſtiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis ſtratis fora templáque occupabantur; ut vel exſpectatiſſimi triumphi lætitia præcipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

XLIII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percucurriſſet, ſummâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibúſque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus eſt, ibíque exercitum luſtravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad conſulatûs petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatìs eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quamquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari: certiórque fiebat, id agi paucorum conſiliis, ut, interpoſitâ ſenatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs ſpoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra ſenatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis ſententiis Patrum Conſcriptorum cauſam ſuam facilè obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Cæſaris cauſam dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat ſenatui pollicitus; *ſi quem timor armorum Cæſaris læderet, & quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; diſcederet uterque ab armis, exercitúſque dimitteret: fore eo pacto liberam, & ſui juris civitatem.* Neque hoc tantùm pollicitus eſt; ſed etiam per ſe ſenatûs diſceſſionem facere cœpit: quod ne fieret, conſules amicíque Pompeii interceſſerunt: atque, ita rem moderando, diſceſſerunt.

XLIV. Magnum hoc teſtimonium ſenatûs erat univerſi; conveniénſque ſuperiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæſaris dignitatem; contra legem Pompeii & Craſſi, retulerat ante tempus

ad

ad ſenatum de Cæſaris provinciis: ſententiiſque dictis; diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris invidiâ quærebat; ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæſaris; ſed admonebantur, quò majores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent.

XLV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitteretur. Neque obſcurè hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat, confectam ex delectu provinciæ Cæſaris; tamquam ex ſuo numero, dedit. Cæſar tamen, quum de voluntate adverſariorum ſuorum nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit; & ex ſuo numero decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex ſenatûſconſulto jubet tranſdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidiis decima quinta deducebatur: ipſe exercitum diſtribuit per hyberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam: ſi Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet; exercitibus continerentur.

XLVI. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quò quum veniſſet; cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones II, ab ſe remiſſas, quæ ex ſenatûſconſulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas atque in Italiâ retentas eſſe. Hôc facto; quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potiùs diſceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

I. LITTERIS [à Fabio] C. Cæsaris, consulibus redditis; ægre ab iis impetratum est, summâ tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. [in civitate] L. Lentulus consul *senatû reique publicæ se non defuturum* pollicetur, *si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neque senatûs auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum.* Ineandem sententiam loquitur Scipio: *Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur; atque agat leniùs; nequidquam ejus auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.* Hæc Scipionis oratio; quòd senatus in urbe habebatur, Pompeiúsque aderat; ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: ut primò M. Marcellus; ingressus

10 20

Hembrades Insulæ

OCEANUS HYPER-BOREUS

HIBERNIA

BRITANNIA

MA GER NIC

Camulo dunum

BRITANNICI

GAL

LIA

Lugdunum

OCEANUS CANTABRI-CUS

MARIS

ATLAN

TICI

PARS

Deorum Insulæ

HIS

LUSI TANIA

PA NIA

Toletum

Olisippo

Tortona

Pompeiopolis

Massilia

Baleares Insulæ

Carthago nova

Tagus fl.

Sacrum Prom

Gades

MAR

Septa

MAURI TANIA TINGI TANA

MAURI TANIA CÆ SARIENSIS

AFRICA PROPRIA

Hippone

Utica

Dorat

Masocarus

Manlidma

Atlas Mons

A F

20 30

eam orationem, *non oportere antè de repub. ad se-referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, & exercitus ipti essent; quo præsidio, tutò & liberè senatus, quæ, decernere auderet:* Ut M. Calidius; qui censebat, *mpeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset rum causa: timere Cæsarem, abreptis ab eo* II *legionine ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem peius videretur:* Ut M. Rufus; qui sententiam Cai, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur. Ii om-, convitio L. Lentuli consulis correpti exagitaban-. Lentulus, sententiam Calidii pronunciaturum se nnino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, à â sententiâ discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi; inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur: *Utì ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum adversus rempubl. facturum videri.* Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissimè crudelissiméque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur.

II. Misso ad vesperum senatu; omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant; coguntur in senatum: quorum vocibus & concursu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque verò liberè decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor; qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatûs ei proponant.

III.

III. Omnibus his resistitur; omnibúsque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitûs ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur; séque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit; quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul, judiciorum metus; adulatio atque ostentatio sui, potentium; qui in republicâ judiciísque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius, ab inimicis Cæsaris incitatus, & quòd neminem dignitate secum exequari volebat; totum se ab ejus amicitiâ averterat; & cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari: simul infamiâ II legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatúmque converterat, rem ad arma deduci studebat.

IV. His de causis aguntur omnia ruptim, atque turbaté. Neque docendi Cæsaris, propinquis ejus spatium datur. Nec tribunis plebis, sui periculi deprecandi; neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. Sed de suâ salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique mense suarum actionum respicere ac timere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audaciâ, numquam antè discessum est; *Dent operam consules, prætores, tribuni plebis, quíque pro consulibus sunt ad urbem; ne quid respublica detrimenti capiat.* Hæc S. C. perscribuntur, a. d. VII Id. Januar. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quâ ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali; & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis plebis, gravissimè acerbissiméque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis, seséque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ; exspectabátque suis lenissimis postulatis

postulatis responsa; si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.

V. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatûs virtutem constantiámque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas x; præterea cognitum compertùmque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites; neque iis posse persuaderi, ut eum defendant aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur: Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur; pecunia utì ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ, ut socius sit atque amicus: Marcellus verò, passurum se in præsentiâ negat. De Fausto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria; L. Domitio, Gallia; Philippus & Marcellus, privato consilio prætereuntur; neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur: neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatíque, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur: lictoréisque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. Totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia divina & humana jura permiscentur.

VI. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: *Omnium temporum injurias inimicorum in se* commemorat, *à quibus diductum & depravatum Pompeium* queritur, *invidiâ atque obtrectatione laudis suæ: cujus ipse honori & dignitati semper faverit, adjutórque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum* queriter, *ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissam restituisse videatur: dona etiam, quæ antè habuerat, ademisse. Quotiescunque sit decretum,* Darent operam magistratus, ne quid respublica detrimenti caperet

caperet *(quâ voce, & quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi Tribuniciâ, in secessione populi, templis locísque editioribus occupatis; (atque hæc superioris ætatis exampla, expiata Saturnini atque Gracchorum casibus* docet) *Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta.* Hortatur: *cujus Imperatoris ductu* IX *annis Remp. felicissimè gesserint, plurimáque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniámque pacaverint: ut ejus existimationem dignitatémque ab inimicis defendant.* Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultûs evocaverat: reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui Tribunorúmque pl. injurias defendere.

VII. Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur; ibíque Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hybernis evocat, & subsequi jubet. Eò L. Cæsar adolescens venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei causâ venerat; habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonstrat; *Velle Pompeium se Cæsari purgatum; ne ea, quæ reipubl. causâ egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reipubl. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque, pro suâ dignitate, debere & studium & iracundiam suam reipubl. dimittere; neque adeò graviter irasci inimicis: ne, quum illis nocere se speret, reipubl. noceat.* Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus, prætor Roscius agit cum Cæsare; sibíque Pompeium commemorâsse demonstrat.

VIII. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur: petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre; si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, possent: *Sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, vitâque potiorem. Doluisse se, quòd populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extor-*

extorqueretur; ereptóque semestri imperio, in urbem retraheretur, cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset: tamen hanc honoris jacturam sui, reip. causâ, æquo animo tulisse. Quum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent; ne id quidem impetravisse. Totâ Italiâ delectus haberi: retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quónam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati, reipubl. causâ. proficiscatur Pompeius in suas provincias: ipsi exercitus demittant: discedant in Italiâ omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis respub. Senatui populóque R. permittatur. Hæc quò facilius, certísque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propiùs accedat, aut se patiatur accedere: fore, utì per colloquia omnes controversiæ componantur.

IX. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibíque consules Pompeiúmque invenit: postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberatâ, respondent; scriptáque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: *Cæsar in Galliam reverteretur: Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur; non intermissuros Consules Pompeiúmque delectus.*

X. Erat iniqua conditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum, & provincias & legiones tenere alienas: exercitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus sit, definire: ut si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset; nullâ tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri; magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus V, Arretium mittit: ipse Arimini cum II subsistit, ibíque delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam, singulis cohortibus occupat.

XI.

XI. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem; Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffisus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, & profugit; milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit, Auximúmque proficiscitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectúmque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent, *sui judicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibúsque probiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui.* Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt; commissóque prœlio, deseriter à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque unà cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, séque eorum facti memorem fore pollicetur.

XII. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror invasit; ut, qùum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæsar enim adventare, jamjámque adesse ejus equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apuliâ hybernorum causâ disposuerat. Delectus intrà urbem

bem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primùm sese confirmant & colligunt; delectúmque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatorésque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, & se sequi jussit: quos postea monitus à suis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circùm familiares conventus Campaniæ, custodiæ causâ, distribuit.

XIII. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt; exercitúmque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecuniâ exædificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, sese cupidissimè facturos pollicentur: milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohortésque secum abducere conatus, à magnâ parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum causâ; à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipsum dimittit: item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habúerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsarémque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes ex Albâ, ex Marsis & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat.

XIV. Recepto Asculo, expulsóque Lentulo; Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectúmque institui jubet: ipse unum diem ibi rei frumentariæ causâ moratus, Corfinium contendit. Eò quum venisset; cohortes V, præmissæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant; qui erat ab oppido,

 millia

millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit; juxtáque murum castra posuit.

XV. Re cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: *Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis, facilè intercludi posse; frumentóque prohiberi: quod nisi fecerit; se, cohortésque amplius xxx, magnúmque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum.* Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit; certásque cuique partes, ad custodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro ratâ parte centurionibus evocatísque.

XVI. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses, (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abest) cupere ea facere, quæ vellet: sed à Q. Lucretio senatore & Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universíque & oppidani & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiúmque incolumem dimisit.

XVII. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquásque copias exspectare instituit. Eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohortésque ex novis Galliæ delectibus, XXII; equitésque à rege Norico, circiter CCC; quorum adventu, altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit. Reliquis diebus, oppidum vallo castellísque circummunire instituit: cujus operis maximâ parte effectâ,

tà, eodem ferè tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis; Domitius dissimulans, in concilio pronunciat *Pompeium celeriter subsidio venturum:* hortatúrque eos, ne animo deficiant; quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliúmque fugæ capere instituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret; atque omnia trepidantiùs timidiúsque ageret, quàm superioribus diebus consuêsset; multúmque cum suis, consiliandi causâ, secretò præter consuetudinem colloqueretur; concilia conventúsque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularíque non potuit. Pompeius enim rescripserat; *sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret.* Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XIX. Divulgato Domitii consilio; milites, qui erant Corfinii, primâ vesperâ secessionem faciunt; atque ita inter se, per tribunos militum centurionésque atque honestissimos sui generis, colloquuntur; *obsideri se à Cæsare; opera munitionésque propè esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere.* Ab his primò Marsi dissentire incipiunt; eámque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantáque inter eos dissensio extitit, ut manum conserere atque armis dimicare conarentur: pòst paullò tamen, internunciis ultro citróque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fugâ cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatósque ex suo numero ad Cæsarem mittunt, *sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere.*

XX. Quibus rebus cognitis, Cæsar; etsi magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortésque ad se in castra transducere; ne qua aut largitio-

nibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quòd sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentiâ, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murósque asservari jubet: ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit; non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo; sed perpetuis vigiliis stationibúsque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos militum & præfectos circummittit; atque hortatur, non solùm ab eruptionibus caveant; sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quosque eventus exciperet.

XXI. Quartâ vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibúsque nostris colloquitur: *velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire.* Factâ potestate, ex oppido mittitur; neque ab eo priùs Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute suâ orat atque obsecrat, *sibi ut parcat: veterémque amicitiam* commemorat: *Cæsarísque in se beneficia* exponit; *quæ erant maxima: quòd per eum in collegium pontificum venerat: quòd provinciam Hispaniam ex præturâ habuerat; quòd in petitione consulatûs ab eo erat sublevatus.* Cujus orationem Cæsar interpellat: *Se non maleficii causâ ex provinciâ egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. eâ re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se & populum Romanum paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret.* Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit, *quòd de suâ salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suæ spem solatio: adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ duriùs consulere cogantur.* Factâ potestate, discedit.

XXII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorúmque liberos, tribunos militum, equitésque Romanos, ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus Equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciisque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quòd *sibi, à parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis.* Dimittit omnes incolumes. Sestertiûm sexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duum-viris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datámque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, justúmque iter conficit: VII omnino dies ad Corfinium commoratus: & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceriâ proficiscitur Canusium, atque indè Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet: servos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ, cum III: quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius; relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius, Cremonâ præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: *Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus; interesse Reipubl. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui. Neque verò idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur; ac si coràm de omnibus conditionibus disceptetur.*

XXIV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit: veteranis, III; reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrachium profectos, cum magnâ parte exercitus; Pompeium remanere Brundisii, cum cohortibus XX: neque certum inveniri poterat, obtinendíne causâ Brundisii ibi remansisset; quò faciliùs omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibúsque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utrâque parte bellum administrare posset; an inopiâ navium ibi restitisset. Veritúsque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret; exitus administrationésque Brundisini portûs impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portûs, molem atque aggerem ab utrâque parte litoris jaciebat; quòd his locis erat mare vadosum. Longiùs progressus, quum agger altiore aquâ contineri non posset; rates duplices, quoquò versùs pedum XXX, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatísque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quartâ quâque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu navium incendiísque defenderet.

XXV. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; eásque multis tormentis & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. Sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquísque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat; ut conditiones pacis dimittendas non existimaret: ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, impetus ejus consiliáque tardabat: tamen omnibus rebus in eo perseve-

perſeverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem neceſſariúmque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat; *Magnopere ſeſe confidere* demonſtrat, *ſi ejus rei ſit poteſtas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur; cujus rei magnam partem laudis atque exiſtimationis ad Libonem perventuram, ſi, illo auctore atque agente, ab armis ſit diſceſſum.* Libo à colloquio Caninii digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur. Paullò pòſt renunciat; quòd conſules abſint, ſinè illis de compoſitione agi non poſſe. Ita ſæpiùs rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi judicabat, & de bello agendum.

XXVI. Propè dimidiâ parte operis à Cæſare effectâ, diebúſque in eâ re conſumptis IX; naves à conſulibus Dyrrachio remiſſæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundiſium revertuntur. Pompeius, ſive operibus Cæſaris permotus, ſive etiam quòd ab initio Italiâ excedere conſtituerat; adventu navium, profectionem parare incipit: &, quò faciliùs impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipsâ profectione milites oppidum irrumperent; portas obſtruit, vicos plateáſque inædificat, foſſas tranſverſas viis præducit, atque ibi ſudes ſtipitéſque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præſepit. His paratis rebus; milites ſilentio naves conſcendere jubet: expeditos autem ex evocatis, ſagittariis, funditoribúſque, raros in muro turribúſque diſponit: hos certo ſigno revocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVII. Brundiſini Pompeianorum militum injuriis, atque ipſius Pompeii contumeliis permoti; Cæſaris rebus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profectione; concurſantibus illis atque in eâ re occupatis, vulgò ex tectis ſignificabant: per quos re cognitâ, Cæſar ſcalas parari, militéſque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naves ſolvit.

vit. Qui erant in muro, custodiæ causâ, collocati; eo signo, quod convenerat, revocantur; notísque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros ascendunt: sed moniti à Brundisinis, ut vallum cæcum fossásque caveant, subsistunt, & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt: duásque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribúsque deprehendunt; deprehensas, excipiunt.

XXVIII. Cæsar; etsi ad spem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi, priùs quàm ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporísque longinquitatem, timebat: quòd omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & à Freto naves essent exspectandæ: sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiámque tentari, se absente, nolebat. Itaque in præsentia, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duum-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiúmque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet.

XXIX. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt; nondum profecto ex Italiâ, suâ sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardiniâ in Africam profugit. Cato in Siciliâ naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis Brutiísque, per legatos suos, civium R. delectus habebat: equitum peditúmque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis;

fectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione: *sese projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; &, ab se reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmâsset:* Hæc in concione questus, ex provinciâ fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam; cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut suprà demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat; atque eam suâ sponte vacuam occupaverat; delectûque habito, II legiones effecerat; hominum & locorum notitiâ, & usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis antè annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terrâ patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXX. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad Urbem proficiscitur. Coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: Docet, *se nullum extraordinarium honorem appetîsse; sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quòd omnibus civibus pateret. Latum ab x Tribunis plebis, (contradicentibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, &, pristinâ consuetudine, dicendi morâ dies extrahente) ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbâsset, cur ferri passus esset? sin probâsset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam* proponit *suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum* docet; *qui, quod ab altero postularent, in se recusarent: atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitúsque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus* prædicat; *crudelitatem & insolentiam, in circumscribendis Tribunis plebis. Conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. Pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque unà secum administrent*

ſin timore defugiant; illis ſe oneri non futurum, & per ſe Rempubl. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in ſenatu paullò antè Pompeius dixiſſet; ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timorémque eorum, qui mitterent, ſignificari: *Tenuis atque infirmi hæc animi videri; ſe verò, ut operibus anteire ſtuduerit, ſic juſtitiâ & æquitate velle ſuperare.*

XXXI. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: ſed qui mitterentur, non reperiebantur: maximéque timoris causâ pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcedens ab urbe, in Senatu dixerat; *eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris Cæſaris fuiſſent.* Sic triduum diſputationibus excuſationibúſque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat; reliquáſque res, quaſcunque agere inſtituerit, impediat. Cujus cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quæ agere deſtinaverat, ab urbe proficiſcitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXII. Quò quum veniſſet; cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus Corfinii captum dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandam Maſſiliam, navibus actuariis VII; quas Igilî & in Coſano à privatis coactas, ſervis, libertis, coloniis ſuis compleverat: præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domum, nobiles adoleſcentes; quos ab Urbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæſaris officia veterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montéſque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus caſtellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe inſtituerant: muros, claſſem, portáſque refecerant.

XXXIII. Evocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maſſilienſibus

NIAE VETERIS
GALLIÆ PARS
Narbona
Massilia
Pyrenei Montes
Pompejopolis
Emporiæ
MARIS
Barcino
Tarraco
Ilerda
Osca
Cæsarea Augusta
Celsa
Ebora
Dertosa
Carthago vet.
Celtiberi
Arcobriga
Bilbilis
Calaguris
Balearides sive Gymnesiæ Insulæ
Major
Pityusa
Colubraria
Saguntum
Valentia
Edetania
MEDITER
Ilicitani
SIS
CA
Murgis
Abdera
RANEI PARS
ICÆ PARS

filienfibus oriatur: *Debere eos Italiæ totius auctoritatem fequi potius, quàm unius hominis voluntati obtemperare.* Reliqua, quæ ad eorum fanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæfari renunciant: *Intelligere fe, divifum effe populum R. in partes duas: neque fui judicii, neque fuarum effe virium, decernere utra pars juftiorem habeat caufam. Principes verò effe earum partium Cn. Pompeium & C. Cæfarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publicè iis concefferit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliáque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem fe quoque voluntatem tribuere debere: & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus recipere.*

XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maffiliam pervenit: atque ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli adminiftrandi permittitur. Ejus imperio claffem quoquò versùs dimittunt: onerarias naves, quas ubique poffunt, deprehendunt, atque in portum deducunt; parum clavis aut materiâ atque armamentis inftructis, ad reliquas armandas reficiendáfque utuntur: frumenti quod inventum eft, in publicum conferunt: reliquas merces commeatúfque, ad obfidionem urbis, fi accidat, refervant. Quibus injuriis permotus Cæfar, legiones III Maffiliam adducit: turres vineáfque ad oppugnationem urbis aggere, naves longas Arelate numero XII facere inftituit. Quibus effectis armatífque diebus XXX, à quâ die materia cæfa eft, adductífque Maffiliam; his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maffiliæ relinquit.

XXXV. Dum hæc parat atque adminiftrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circúmque ea loca hyemandi causâ difpofuerat, in Hifpaniam præmittit; celeritérque Pyrenæos faltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præfidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longiùs hyemabant, fubfequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibitâ celeritate, præfidium ex faltu dejecit; magnífque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVI.

XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est; Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citeriorem; alter à saltu Castulonensi ad Anam, II legionibus; tertius ab Anâ, Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat) officia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis; equites auxiliáque toti Lusitaniæ, à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarísque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt communi consilio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXVII. Erant, ut suprà demonstratum est, legiones Afranii, III; Petreii, II: præterea scutatæ, citerioris provinciæ; & cetratæ, ulterioris Hispaniæ, cohortes circiter LXXX: equitum, utriusque provinciæ, circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat; & parem ex Galliâ numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo & fortissimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanísque, qui Galliam provinciam attingunt; postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. Simul à tribunis militum centurionibúsque mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est; quòd pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates.

XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nunciísque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV: his pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eâdem de causâ, Pompeiani exercitûs

duces

duces faciebant; crebróque inter se equestribus prœliis contendebant. Huc quum quotidianâ consuetudine congressæ, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transîssent: impedimentáque, & omnis equitatus sequeretur: subitò vi ventorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus; & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem oppido castrísque conjunctum habebat, legiones IV equitatúmque omnem transjecit: duabúsque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato; L. Plancus, qui legionibus præerat, necessariâ re coactus, locum capit superiorem; diversámque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri possit. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatûsque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

XXXIX. Eò biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus; hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognitâ locorum naturâ, ponti castrísque præsidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructâ acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub castris Afranii consistit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate factâ, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris consistit. Cæsar ubi cognovit per Afranium stare, quò minùs prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur: vallo muniri vetuit, (quod eminere & procul videri necesse erat) sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima & secunda acies in armis, ut ab initio

initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos, opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne priùs eſt perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri.

XL. Sub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proximâ nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: & quòd longiùs erat agger petendus, in præſentiâ ſimilem rationem operis inſtituit; ſinguláque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda; foſsáſque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiúſque, terrendi causâ atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt; & prœlio laceſſunt: neque idcirco Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio legionum III & munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progreſſi; copias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentáque, ad ſe tranſduci jubet.

XLI. Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter paſſuum CCC: atque in hôc ferè medio ſpatio, tumulus erat paullò editior; quem ſi occupâſſet Cæſar, & communîſſet; ab oppido & ponte & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe intercluſurum adverſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones III ex caſtris educit: aciéque in locis idoneis inſtructâ; unius legionis anteſignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ; celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranii cohortes breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio; & quòd priùs in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur; atque, aliis ſummiſſis ſubſidiis, terga vertere, ſéque ad ſigna legionum recipere coguntur.

XLII. Genus erat pugnæ militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari diſperſíque pugnarent: ſi premerentur; pedem referre, & loco excedere,

cedere, non turpe existimarent: cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnæ assuefacti: quod ferè fit; quibus quisque in locis miles inveteraverit, utì multùm earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbabat, insuetos hujus generis pugnæ: circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi causâ eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis; legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit; atque in proximum collem sese recepit.

XLIII. Cæsar, penè omni acie preterritâ, quod præter opinionem consuetudinémque acciderat; cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit; rursúsque turga vertere, séque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; & sub montem, in quo erat oppidum positum succedunt: hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent; & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent: ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD: hàc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, inconsultiùs processerant. Hôc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientiâ nitebantur; atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebrò summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur; ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLIV. Hôc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostríque graviùs à multitudine premerentur, con-

consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversùs montem in cohortes faciunt: paucísque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis; facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; &, præter eum, centuriones IV; milites, amplius CC.

XLV. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani; quòd, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulúmque tenuissent, quæ causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quòd iniquo loco, atque impari congressi numero, V horis prœlium sustinuissent; quòd montem gladiis districtis ascendissent; quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus muniĕrunt; præsidiúmque ibi posuerunt.

XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt: tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret: tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit, pontésque ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit: castra enim ut suprà demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, spatio millium XXX; neutrum horum transiri poterat; necessarióque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesse-

accesserant, frumentum supportare; neque ii qui pabulatum longiùs progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum: quo neque frumenta in herbis erant, neque multùm à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæsaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat. Pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi causâ, progressi; hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur; quibus erat proclive transnare flumen: quòd consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ, multum erat frumentum provisum & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat: & loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat.

XLVII. Eæ permanserunt aquæ dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum, perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile: tum ipsius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine, opera perficere, & tela vitare.

XLVIII. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ; cum multis carris magnísque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI, cum servis libertísque; sed nullus ordo, nullum imperium certum; quum suo quisque consilio uteretur,

uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribúsque legionibus Afranius de nocte proficiscitur; imprudentésque antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliúmque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum; nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

XLIX. His tamen omnibus annona crevit: quæ ferè res, inopiâ non solùm præsentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: & tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magnâ inopiâ necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioréfque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat, subsidiis tutabatur.

L. Hæc Afranius Petreiúsque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis; magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectâsse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur.

LI.

LI. Quum in his anguſtiis res eſſet; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibúſque obſiderentur; nec pontes perfici poſſent: imperat militibus Cæſar, ut naves faciant; cujus generis eum ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat. Carinæ primum ac ſtatumina ex levi materiâ fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia paſſuum à caſtris XXII; militéſque his navibus flumen tranſportat; continentémque ripæ collem improvisò occupat: hunc celeriter, priuſquam ab adverſariis ſentiatur, communit: huc legionem poſtea tranſducit; atque ex utrâque parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita comitatus, & qui frumenti causâ proceſſerant, tutò ad ſe recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores & ſine ullo diſſipatos timore aggreſſi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibúſque cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt; alii, ut prædæ præſidio ſint; alii, ut venientibus reſiſtant, atque eos propellant: unámque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, ſecluſam à reliquis circumveniunt atque interficiunt; incoluméſque, cum magnâ præda, eodem ponte in caſtra revertuntur.

LII. Dum hæc ad Ilerdam geruntur; Maſſilienſes, uſi L. Domitii conſilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ: multa huc minora navigia addunt; ut ipſâ multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, imponunt; atque hos præmiis pollicitationibúſque incitant. Certas ſibi depoſcit naves Domitius; atque has colonis, paſtoribúſque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructâ claſſe; magnâ fiduciâ ad noſtras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus; ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros, anteſignanos, centuriones, Cæſar ei claſſi attribuerat; qui ſibi id muneris depopoſ-

depopofcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnóque numero pilorum, tragularum, reliquorúmque telorum, fe inftruxerant. Ita, cognito hoftium adventu, fuas naves ex portu educunt; cum Maffilienfibus confligunt. Pugnatum utrimque eft fortiffimè, atque acerrimè: neque multùm Albici noftris virtute cedebant; homines afperi, & montani, & exercitati in armis: atque ii modò digreffi à Maffilienfibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: paftoréfque indomiti, fpe libertatis excitati, fub oculis domini fuam probare operam ftudebant. Ipfi Maffilienfes, & celeritate navium & fcientiâ gubernatorum confifi, noftros eludebant; impetúfque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore fpatio; productâ longiùs acie, circumvenire noftros, aut pluribus navibus adoriri fingulas, aut remos tranfcurrentes detergere, fi poffent, contendebant: quum propiùs erat neceffariò ventum; ab fcientiâ gubernatorum atque artificiis ad virtutem montanorum confugiebant. Noftri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúfque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur: factæ enim fubitò ex humidâ materiâ, non eundem ufum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, æquo animo fingulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, & retentâ utrâque nave, diverfi pugnabant; atque in hoftium naves tranfcendebant; &, magno numero Albicorum & paftorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maffilienfium, cùm iis quæ funt captæ, intereunt IX.

LIII. Hôc prœlio Cæfari ad Ilerdam nunciato: fimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minùs liberè, minùs audacter, vagabantur; aliàs, non longo ab caftris progreffi fpatio, ut celerem receptum haberent, anguftiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, cuftodias ftationéfque equitum vitabant: aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu

equitatu viſo, ex medio itinere, projectis ſarcinis, fugiebant. Poſtremò & plures intermittere dies, &, præter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerant pabulari.

LIV. Interim Oſcenſes, & Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos; ſeſéque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarraconences, & Jacetani & Auſetani, &, paucis pòſt diebus, Illurgavonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquiſitis jumentis, in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgavonenſis ad eum, cognito civitatis conſilio; & ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expeditâ re frumentariâ; exſtinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multæ longinquiores civitates ab Afranio deſciſcunt, & Cæſaris amicitiam ſequuntur.

LV. Quibus rebus, perterritis animis adverſariorum; Cæſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum xxx in altitudinem complures facere inſtituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadúmque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiúſque perveniunt, ne omnino frumento pabulóque intercluderentur; quòd multum Cæſar equitatu valebat: itaque conſtituunt iis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic concilio ſuffragabatur etiam illa res: quòd, ex duobus contrariis generibus; quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, civitates victæ, nomen atque imperium abſentis timebant; quæ in amicitiâ manſerant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus, magnáque auxilia exſpectabant; & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hôc inito conſilio; toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogeſam adduci jubent; id erat oppidum poſitum ad Iberum,

rum, milliáque passuum à castris aberat xx: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; Legionésque II flumen Sicorim transducunt; castráque muniunt vallo pedum XII.

LVI. Qua re per exploratores cognitâ; summo labore militum Cæsar, continuato diem noctémque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire: pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstabant: ut, cùm altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magìs illi maturandum iter existimabant; itaque, II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt; & cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi utì equitatu agmen adversariorum malè haberet & carperet: pons enim ipsius, magnum circuitum habebat; ut multò breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi, flumen transeunt: & quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repentè sese ad novissimum agmen ostendunt; &, magnâ multitudine circumfusâ, morari atque iter impedire incipiunt.

LVII. Primâ luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatûs nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri signa, & universarum cohortium impetu nostros propelli; deinde rursus conversos insequi. Totis verò castris milites circulari & dolere, *hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longius duci.* Centuriones tribunósque militum adire atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, *ne labori suo neu periculo parceret. Paratos esse sese; posse & audere eà transire flumen, quà transductus esset equitatus.* Quorum studio & vocibus excitatus Cæsar; etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experien-

dum

dum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse; hos cum legione unâ præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnóque numero jumentorum in flumine suprà atque infrà constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; triplicémque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exîssent, ante horam diei IX consequerentur.

LVIII. Quos ubi Afranius procul visos, cum Petreio conspexit; novâ re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio objiciat: rursus conantes progredi, insequitur & moratur. Illi necessariò maturiùs, quàm constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidiísque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed, totius diei pugnâ atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit.

LIX. Mediâ circiter nocte, iis, qui adaquandi causâ longiùs à castris processerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito; signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur; iter supprimunt, copiásque in castris continent. Postero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Cæsaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat;

ciat; v millia passuum proxima intercedere, itineris campestris; indè excipere loca aspera & montuosa: qui prior has angustias occupaverit, ab hôc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LX. Disputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. Plerique censebant, ut *noctu iter facerent: posse priùs ad angustias veniri, quàm sentirentur.* Alii, *quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris*, argumenti sumebant loco, *non posse clàm exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnáque prælia esse vitanda, quòd perterritus miles in civili dissensione timori magìs quàm religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum & centurionum præsentiam afferre; quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen, summâ exercitus salvâ, locum quem petant capi posse* Hæc vicit in concilio sententia; & primâ luce postridie constituunt proficisci.

LXI. Cæsar, exploratis regionibus, albente cœlo, omnes copias castris educit; magnóque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit: namque itinera quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ; saxa multis locis prærupta iter impediebant: ut arma per manus necessariò transderentur; militésque inermes, sublevatíque alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent: sed hunc laborem recusabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere & frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites, visendi causâ, læti ex castris procurrebant; contumeliosísque vocibus prosequebantur, *necessarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti.* Erat enim iter à proposito diversum; contrariámque in partem iri videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent: multúmque eorum opinionem adjuvabat, quòd sine jumentis impedimentísque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius inopiam

inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, jámque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt.

LXII. Erat in celeritate omne positum certamen, uti priùs angustias montésque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessariò deducta; ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent; impedimenta totius exercitûs, cohortésque in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hâc contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret; collem quendam nactus, ibi constitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit; hunc magno cursu concitatos jubet occupare; eo consilio, utì ipse eódem omnibus copiis contenderet, &, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnésque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitûs interficiuntur.

LXIII. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse; præsertim circumdatum undique equitatu; quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribuníque militum: *ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contrà, multis rebus sui timoris signa misisse; quòd suis*

 non

non subvenissent; quòd de colle non decederent; quòd vix equitum incursus sustinerent; collatísque in unum locum signis conferti, neque ordines neque signa servarent. Quòd si iniquitatem loci timeret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè indè decedendum esset Afranio, nec sine aquâ permanere posset.

LXIV. Cæsar in eam spem venerat, se, sine pugnâ & sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentariâ adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prœlio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minùs esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio: movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur: milites verò palàm inter se loquebantur; *quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos.* Ille in suâ sententiâ perseverat; & paullùm ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris, castra communit.

LXV. Postero die duces adversariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminísque Iberi spem amiserant; de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro: quâ re cognitâ; crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariásque interjiciunt cohortes: vallúmque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intrà munitionem & sine timore, & sine stationibus, aquari possent. Id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur; ipsíque perficiendi operis causâ, longiùs progrediuntur.

LXVI. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; & quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus,

bus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem quærunt; rectène se illi sint commissuri. Et, quòd non ab initio fecerint, armáque cum hominibus necessariis & consanguinies contulerint; conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii & Afranii vitâ petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur: quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatósque de pace primorum òrdinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi causâ, adducunt; alii ab suis abducuntur: adeò ut una castra jam facta ex binis viderentur: compluré sque tribuni militum & centuriones ad Cæsarem veniunt, séque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitésque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de suâ & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpicium legatum agebat. Erat plena lætitiâ & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitâsse; & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnúmque fructum suæ pristinæ lenitatis, omnium judicio, Cæsar ferebat; consiliúmque ejus à cunctis probabatur.

LXVII. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab instituto opere discedit, séque in castra recipit; sic paratus, (ut videbatur) ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius verò non deserit sese: armat familiam: cum hâc, & prætoria cohorte cetratorum, barbarísque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causâ habere consueverat; improviso ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter se; &, repentino periculo exterriti, sinistras sagis involvunt, gladiósque distringunt; atque ita se à cetratis equitibúsque defendunt, castrorum propinquitate confisi: séque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXVIII. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militésque appellat: *neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum, adversariis ad supplicium transdant*; obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducésque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipse: idem jusjurandum adigit Afranium: subsequuntur tribuni militum centurionésque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penès quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur: productos, palàm in prætorio interficiunt: sed plerosque hi qui receperant, celant; noctûque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit; mentésque militum convertit; & rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXIX. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summâ diligentiâ conquiri & remitti jubet: sed ex numero tribunorum militum, centurionúmque, nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt; quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium restituit honorem.

LXX. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quòd dierum XXII ab Ilerdâ frumentum jussi erant efferre: cetrati auxiliarésque, nullam; quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitius videbatur Ilerdam reverti; quod ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longiùs: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hôc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret; ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXI.

LXXI. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortès novissimum agmen claudebant; pluriésque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus; facilè ipsa loci natura periculum repellebat; quòd ex locis superioribus, qui antecesserant, suos ascendentes protegebant: quum vallis aut locus declivis suberat; neque ii qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco superiore in aversos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Requirebatur, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnóque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repentè incitato cursu sese in valles universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent: nam tantùm ab equitum suorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum) ut eos superioribus perterritos prœliis in medium reciperent agmen, ultróque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

LXXII. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebróque, ut sint auxilio suis, subsistunt; Ut tum accidit: millia enim progressi IV, vehementiúsque peragitati ab equitatu; montem excelsum capiunt, ibíque unà à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculáque constituta, & dimissos equites pabulandi causâ, animadvertêre; sese subitò proripiunt, horâ circiter VI ejusdem diei: & spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum; iter facere incipiunt. Quâ re animadversâ, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit; horâ X subsequi pabulatores, equitésque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen; adeò ut penè terga convertant: compluréſque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminebat.

LXXIII. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum datâ facultate; consistunt necessariò: & procul ab aquâ, & naturâ ini-

quo loco, castra ponunt; sed iisdem de causis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit; & eo die tabernacula statui passus non est; quò paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi, animadverso vitio castrorum, totâ nocte munitiones proferunt; castráque castris convertunt. Hoc idem postero die à primâ luce faciunt; totúmque in eâ re diem consumunt: sed, quantum opere processerant, & castra protulerant; tanto aberant ab aquâ longiùs: & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi causâ nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis haberi Cæsar, & necessariam subire deditionem, quam prœlio decertare, malebat: conatur tamen eos vallo fossâque circummunire: ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Illi, & inopiâ pabuli adducti, & quò essent ad iter expeditiores; omnia sarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXIV. In his operibus consiliisque, biduum consumitur: tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi, impediendæ rei causâ, horâ circiter VIII signo dato, legiones educunt; aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit: contra opinionem enim militum, famámque omnium, videri prœlium defugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis quæ sunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magìs, quòd spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat: non enim amplius pedum millibus II, ab castris castra distabant: hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta: si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fugâ receptum dabat. Hâc de causâ constituerat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere.

LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legionum v; & tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris, triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur: sagittarii funditorésque mediâ continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructâ acie, tenere uterque propositum videbatur: Cæsar, ut, nisi coactus, prœlium non committeret: illi, ut opera Cæsaris impedirent. Producitur tamen res; aciésque ad solis occasum continentur: indè utrique in castra discedunt. Postero die, munitiones institutas Cæsar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent: quâ re animadversâ, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitúmque partem, flumen transjicit; crebrásque in ripis custodias disponit.

LXXVI. Tandem, omnibus rebus obsessi; quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: & id, si fieri possit, semoto à militibus loco. Ubi id à Cæsare negatum; &, palàm si colloqui vellent, concessum est: datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: *non esse aut ipsi aut militibus succensendum, quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satísque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aquâ, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant.* Hæc, quàm potest demississimè atque subjectissimè, exponit.

LXXVII. Ad ea Cæsar respondit: *Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minùs convenisse. Reliquos enim omnes suum officium præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco & tempore æquo, confligere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui, injuriâ etiam acceptâ, suisque interfectis, quos in suâ potestate habuerit, conservârit & texerit: illius denique ex-*

ercitûs milites; qui, per se, de conciliandâ pace egerint: quâ in re, omnium suorum vitæ consulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes in misericordiâ constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse; eos, neque colloquii neque induciarum jura servâsse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ atque arrogantiâ accidere soleat; utì eò recurrant, & id cupidissimè petant, quod paullò antè contempserint. Neque nunc se illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ: sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim VI *legiones aliâ de causâ missas in Hispaniam, septimámque ibi conscriptam; neque tot tantasque classes paratas: neque summissos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum; quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderat: omnia hæc jam pridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari; ne ex præturâ & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere; quòd superioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus; ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominiâ domum revertantur, exercitúmque dimittant. Quæ tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, (quod tamen sibi difficile non sit) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitúmque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.*

LXXVIII. Id verò militibus fuit pergratum & jucundum, (ut ex ipsâ significatione potuit cognosci) ut qui aliqud victi incommodi exspectavissent, ultro indè præmium missionis ferrent. Nam, quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur: & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur; neque omni interpo-

sitâ

fitâ fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur: ut ii qui habeant domicilium aut possessiones in Hispaniâ, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis noceatur, néve quis invitus sacramento dicere cogatur à Cæsare, cavetur.

LXXIX. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penès milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æquâ factâ æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascunque postea controversias inter se milites habuerunt, suâ sponte ad Cæsarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum stipendium ab legionibus, penè seditione factâ, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent; Cæsar ut cognosceret, postulant: eóque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs eo biduo dimissâ; II legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præscripto, ex Hispaniâ ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimissa est.

LIBER II.

I. DUM hæc in Hispaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turrésque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui, navalibúsque; altera ad partem, quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex III oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem

cem pertinet, loci naturâ & valle altissimâ munita, longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiámque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII, cuspidibus præfixi, atque hi maximis ballistis missi, per IV ordines cratium in terrâ defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci causâ; facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat: tùm crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; ignésque aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè nostri repellebant milites; magnísque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerunt, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibúsque subsidio missus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsísque Messanam navibus; atque indè, propter repentinum terrorem, Principum ac Senatûs fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. Hâc adjunctâ ad reliquas naves, cursum Massiliam versûs perficit: præmissâque clàm naviculâ, Domitium Massiliensésque de suo adventu certiores facit: eósque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

IV. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; summâque industriâ armaverant: remigum guberna-

gubernatorúmque magna copia suppetebat; piscatoriásque adjecerant atque contexerant. ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentísque compleverant. Tali modo instructâ classe; omnium seniorum, matrum familiæ, virginum, precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent; non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magìs confidamus, vehementiúsque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Nasidii summâ spe & voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt: Ibíque naves expediunt; rursúsque se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eódem Brutus contendit: aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, *quos integros superavissent, ut victos contemnerent:* plenus spei bonæ atque animi, adversùs eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnésque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicísque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant: ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis; de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit; sed memores eorum præceptorum,

quæ

quæ paullò antè ab ſuis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum civium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe captâ, eadem eſſet belli fortuna patienda. Deductiſque noſtris paullatim navibus; &, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; &, ſi quando noſtri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant; neque multùm cedebant virtute noſtris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improviſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conſpicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex inſigni facilè agnoſci poterat; duabus ex partibus ſeſe in eam incitaverant: ſed tantùm, re provisâ, Brutus celeritate navis eniſus eſt, ut parvo momento antecederet: illæ adeò graviter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut vehementiſſimè utræque ex concurſu laborarent; altera verò, perfracto roſtro, tota collabefieret. Quâ re animadversâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Naſidianæ naves nulli uſui fuerunt, celeritérque pugnâ exceſſerunt: non enim has aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe, V ſunt depreſſæ, IV captæ, I cum Naſidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiverunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus, excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſequius ad defenſionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Eſt animadverſum ab legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus

tionibus magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi, pro caſtello ac receptaculo, turrim ex latere ſub muro feciſſent. Quam primò, ad repentinos incurſus, humilem parvámque fecerant. Huc ſe referebant: hinc, ſi qua major oppreſſerat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum & proſequendum hoſtem, procurrebant. Patebat hæc quoquo versùs pedes XXX; ſed parietum craſſitudo, pedum V. Poſtea verò, (ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibita ſollertia) inventum eſt, magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum eſt. Ubi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem; eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum ſtructurâ tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hoſtium inhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo adſtruxerunt: ſupráque eum locum duo tigna tranſverſa injecerunt, non longè ab extremis parietibus; quibus ſuſpenderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura: ſupráque ea tigna, directo tranſverſas trabes injecerunt; eáſque axibus religaverunt. Has trabes paullo longiores atque eminentiores, quàm extrèmi parietes erant, effecerunt; ut eſſet, ubi tegumenta præpendere poſſent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur: eámque contabulationem ſummam lateribus lutóque conſtraverunt: ne quid ignis hoſtium nocere poſſet: centonéſque inſuper injecerunt; ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes, fecerunt; eáſque ex III partibus, quæ ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circùm turrim præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici poſſe. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione primâ ſuſpendere ac tollere cœperunt: ubi,

ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intrà hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursúsque aliâ prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant: exque eâ contignatione rursus summam contabulationem storiásque elevabant. Ita tutò, ac sine ullo vulnere ac periculo, VI tabulata exstruxerunt: fenestrásque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

IX. Ubi ex eâ turri, quæ circùm essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum ex materiâ bipedali, quem à turri lateritiâ ad hostium turrem murúmque perducerent, facere instituerunt. Cujus musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo, æquè longæ, distantes inter se pedes IV, collocantur: inque eis columellæ, pedum in altitudinem V, defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quæ musculi tegendi causâ ponant, collocentur: eo super, tigna bipedalia injiciunt; eáque laminis clavísque religant. Ad extremum musculi tectum, trabésque extremas; quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque musculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset) contegitur: supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset: coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt; subitóque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

X. Quo malo perterriti subitò oppidani, saxa quàm maxima possunt, vectibus promovent, præcipitatáque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; & quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tædâ ac pice refertas incendunt; eásque de muro in musculum devolvunt.

volvunt. Involutæ labuntur: delapsæ ab lateribus, longuriis furcísque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritiâ à nostris telis tormentisque defenditur: hostésque ex muro ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ, quæ suberat, turri subductis; repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat.

XI. Tum hostes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculsi, urbis direptione perterriti; inermes cum infulis sese portâ foras universi proripiunt: ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis administratio belli consistit: militésque aversi à prœlio, ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitúmque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: Orant, ut *adventus Cæsaris exspectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quò minùs, cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur.* Docent, *si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbémque delerent.* Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordiâ fletûque pronunciantur.

XII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordiâ facto, adventus Cæsaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum; ut re confectâ, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne graviùs permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: ægréque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent; gravitérque eam rem tulerunt, quod stetisse

tisse

tiſſe per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

XIII. At hoſtes ſine fide tempus atque occaſionem fraudis ac doli quærunt: interjectíſque aliquot diebus, noſtris languentibus atque animo remiſſis, ſubitò, meridiano tempore, quum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet; arma verò omnia repoſita contectáque eſſent; portis ſe foras erumpunt: ſecundo magnóque vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ventus, utì uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentáque, flammam conciperent; & priùs hæc omnia conſumerentur, quàm, quemadmodum accidiſſet, animadverti poſſet. Noſtri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt: alii ex caſtris ſeſe incitant. Fit in hoſtes impetus: ſed è muro, ſagittis, tormentíſque, fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt; ibíque muſculum, turrímque lateritiam, liberè incendunt. Ita multorum menſium labor, hoſtium perfidiâ, & vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die, eandem nacti tempeſtatem; majorique cum fiduciâ ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnaverunt; multúmque ignem intulerunt: ſed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant; ita proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt.

XIV. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo majore ſtudio militum adminiſtrare & reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores & apparatus malè cecidiſſe viderunt; induciíſque per ſcelus violatis, ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latéque in finibus Maſſilienſium excifis, & convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris ſenûm pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt, æquâ ferè latitudine atque ille congeſtus ex materiâ fuerat agger; ubi autem ſpatium inter muros,

aut

aut imbecillitas materiæ, poſtulare videretur; pilæ interponuntur; tranſverſaria tigna injiciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint; & quidquid eſt contignatum, cratibus conſternitur; cratéſque luto integuntur. Sub tecto, miles; dexterâ ac ſiniſtrâ, muro tectus; adverſus, plutei objectu; operi quæcunque uſui ſunt, ſine periculo ſupportat. Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſollertiâ & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causâ, in muro relinquuntur.

XV. Quod ubi hoſtes viderunt; ea, quæ diu longóque ſpatio refici non poſſe ſperâſſent, paucorum dierum operâ & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus eſſet; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri poſſet: eodèmque exemplo ſentiunt totam urbem, quà ſit aditus ab terrâ, muro turribúſque circumveniri poſſe; ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, quum pené inædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; ſuorúmque tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute ſe noſtris adæquare non poſſe intelligunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

XVI. M. Varro in ulteriore Hiſpaniâ initio, cognitis iis rebus, quæ ſunt in Italiâ geſtæ, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſimè de Cæſare loquebatur: *præoccupatum ſeſe legatione ab Cn. Pompeio, teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ vires ſuæ, quæ voluntas erga Cæſarem totius provinciæ.* Hæc omnibus ferebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem movebat. Poſtea verò, quum Cæſarem ad Maſſiliam diſtineri cognovit; copias Petreii cum exercitu Afranii eſſe conjunctas; magna auxilia conveniſſe; magna eſſe in ſpe atque exſpectatione; & conſentire omnem citeriorem Provinciam; quæque poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latiùs

tiùs atque inflatiús Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit totâ provinciâ: legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreióque mitteret: naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hispali faciendas curavit; pecuniam omnem, omniáque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò VI cohortes, præsidii causâ, ex provinciâ misit; Caiúmque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hereditatis causâ venerat missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia, privata & publica, in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones: sæpe ex tribunali prædicavit, *adversa Cæsarem prœlia fecisse; magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse; hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse*. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, sibi ad Rempublicam administrandum HS CXC, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri coegit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversùs Rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiáque eò deducebat; & judicia in privatos reddebat; provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispaniâ; parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli; ut se cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentúmque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat) in insulâ, frumento navibúsque comparatis, bellum duci non difficile existimabat.

XVII. Cæsar, etsi multis necessariísque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quòd magna esse Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provinciâ sciebat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis, ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictúmque

túmque præmittit, ad quam diem magistratus principésque omnium civitatum sibi esse præstò Cordubæ vellet. Quo edicto totâ provinciâ pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatûs Cordubam mitteret; nullúsve civis Romanus paullò notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus, per se portas Varroni clausit: custodias vigiliásque in muro turribúsque disposuit: cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eò, casu venissent; tuendi oppidi causâ, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius provinciæ civitas; deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portásque præclusit.

XVIII. Hoc verò magìs properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere aut transjectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullò longiùs, litteræ à Gadibus redduntur; *simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulámque Cæsari servarent: hôc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut suâ sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos: hôc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse.* His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seséque Hispalim recepit, atque in foro & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converso, sese Italicam venturum pronunc âsset; certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum verò, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit; *paratum se esse, legionem, cui jusserit, transdere.* Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transditâ legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penés eum est

eſt pecuniæ, tranſdit; &, quod ubique habeat frumenti ac navium, oſtendit.

XIX. Cæſar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis; quòd oppidum in ſuâ poteſtate ſtuduiſſent habere: Hiſpanis; quòd præſidia expuliſſent: Gaditanis: quòd conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſéque in libertatem vindicâſſent: tribunis militum centurionibúſque, qui eò præſidii causâ venerant; quòd eorum conſilia ſuâ virtute confirmâſſent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: bona reſtituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tuliſſe cognoverat: tributis quibuſdam publicis privatíſque prœmiis, reliquos in poſterum bonâ ſpe complet: biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur: pecunias monumentáque, quæ ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Caſſium præficit; huic IV legiones attribuit: ipſe iis navibus, quas M. Varro, quaſque Gaditani juſſu Varronis fecerant Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes, Cæſaris adventum exſpectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibuſdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibúſque Narbonem, atque indè Maſſiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, ſeſéque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, co noſcit.

XX. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis; rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti; bis prœlio navali ſuperati; crebris eruptionibus fuſi; gravi etiam peſtilentiâ conflictati, ex diutinâ concluſione & mutatione victûs; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujuſmodi caſus antiquitus paratum, in publicum contulerant) dejectâ turri; labefactâ magnâ parte muri; auxiliis provinciarum & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognoverant: ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius, cognitâ Maſſilienſium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat)

rat) nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ, jussu Bruti, consuetudine quotidianâ ad portum excubabant; sublatis anchoris, sequi cœperunt: ex iis unum, ipsius navigium, contendit, & fugere perseveravit; auxilióque tempestatis ex conspectu abiit: duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentáque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibúsque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis; Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quàm pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipse ad Urbem proficiscitur.

XXI. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Siciliâ, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens; II legiones ex IV, quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduóque & noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeâ passuum XXII millia; habétque non incommodam æstate stationem; & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam præstolans; (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli causâ curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsáque ad proximum littus trireme constratâ, & in littore relictâ, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur: reliquæ Cæsaris naves ejus fugâ Adrumetum se receperunt. Hunc sequutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio ordinariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat; postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit.

XXII. Curio Marcum Uticam navibus præmittit; ipse eódem cum exercitu proficiscitur; biduíque iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus castris habebatur.

tur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque asperum, sed paullò tamen leniore fastigio ab eâ parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Uticâ, paullò ampliùs passuum mille: sed hôc itinere est fons, quo mare succedit; longè latéque is locus restagnat; quem si quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. Hôc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidóque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipso oppido Uticâ; alterâ theatro, quod est ante oppidum: substructionibus ejus operis maximis; aditu ad castra difficili & angusto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodémque tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex oppido, peditésque CD, mittuntur à Varo; quos, auxilii causâ, rex Juba paucis antè diebus Uticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se: neque verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt; sed, interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC; *se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela direxisset.* Quâ pronunciatione factâ; temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &, quò imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXIII. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit; atque universi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. Postero die Uticam exercitum ducit, & prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditúmque ab rege missa Uticam venire; eodémque tempore vis magna pulveris cernebatur;

batur; & è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur: ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equites committunt prœlium: & priùs quàm planè legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatûque omni ferè incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt.

XXIV. Proximâ nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; sive etiam auribus Vari serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè totius exercitûs animos alienos esse à Curione; maximè opus esse in conspectu exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. Facit idem Curio: atque unà valle non magnâ interjectâ, suas uterque copias instruit.

XXV. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinii suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare in Africam venerat: legionésque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulíque constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eâdem essent usi fortunâ, eadémque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliâ perfugæ appellarentur.* His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab suâ liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hâc habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio; atque ita suas uterque copias reducit.

XXVI. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur; unusquisque enim opiniones fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat; hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere & sequi quod vellet: legiones eæ, quæ paullò antè apud adversarios fuerant; nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adversis partibus conjuncta; neque enim ex Marsis Pelignísque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis: commilitonésque nonnulli, graviores sermones militum vulgo duriùs accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXVII. Quibus de causis concilio convocato, de summâ rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ *conandum omnibus modis, castráque Vari oppugnanda*, censerent; quòd, hujusmodi militum consiliis, otium maximè contrarium esse arbitrarentur; postremò, *præstare* dicebant, *per virtutem in pugnâ belli fortunam experiri, quàm desertos, & circumventos à suis, gravissimum supplicium pati*. Porro erant, qui censerent, *de tertiâ vigiliâ in castra Corneliana recedendum; ut, majore spatio temporis interjecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid gravius accidisset, magnâ multitudine navium & tutiùs & faciliùs in Siciliam receptus daretur*. Curio utrumque improbans consilium, *quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse* dicebat: *hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim*, inquit, *fiduciâ, & opere & naturâ loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus; & res adversæ, odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitûs? Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat noster,*

his

bis studia diminuat. Quòd si jam, inquit, *hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido: quantò dissimulari & occultari hæc, quàm per nos confirmari, præstat? An non, utì corporis vulnera, ita exercitûs incommoda sunt tegenda; ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut mediâ nocte proficiscamur, addunt; quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia priùs experienda arbitror; magnâque ex parte jam me unà vobiscum de re judicium facturum confido.*

XXVIII. Dimisso concilio, concionem advocat militum; commemorat, *quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit: Vos enim vestrúmque factum,* inquit, *omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine causa & Cæsar amicissimè de vobis, & illi gravissimè judicaverunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præjudicio demotus, Italiâ excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit; provinciámque Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest; vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius quàm uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant; in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perîsse existimant? An verò in Hispaniâ res gestas Cæsaris non audîstis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? Hæc acta diebus* XL, *quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? Vos autem, incertâ victoriâ Cæsarem secuti; dijudicatâ jam belli fortunâ victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt: vósne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nónne extremam pati fortunam*

 paratos,

paratos, projecit ille? non sibi, clam vobis, salutem fugâ petivit? non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis fascibus, & deposito imperio, privatus & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova Religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & meâ voluntate & vestrâ exspectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt; qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunámque, cur prætercam? An pœnitet vos, quòd salvum atque incolumem exercitum, nullâ omnino nave desideratâ, transduxerim? quòd classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equestri prælio superaverim? quòd ex portu sinûque, adversariorum CC *naves onerarias adduxerim; eóque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu juvari possint? Hâc vos fortunâ atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellavistis: cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.*

XXIX. Quâ oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur: discedentem verò ex concione, universi cohortantur: *magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem virtutémque experiri.* Quo facto, commutatâ omnium voluntate & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primùm sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXX.

XXX. Erat vallis inter duas acies, ut suprà demonstratum est; non ita magna, at difficili & arduo adscensu. Hanc, uterque, si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quò æquiore loco prœlium committeret. Simul à sinistro cornu, P. Attii equitatus omnis, & unà levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt; sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies, suos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat; *Perterritum*, inquit, *hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?* Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmâssent; sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeóque erat impedita vallis, ut in ascensu, nisi sublevati à suis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum, timore, & fugâ, & cæde suorum; nihil de resistendo cogitabat: omnésque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priùs, quàm telum adjici posset, aut nostri propiùs accederent; omnis Vari acies terga vertit, séque in castra recepit.

XXXI. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; utì unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit; &, quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum gladio appetit; paullúmque abfuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit: Fabius à proximis militibus circumventus, interficitur. Hâc fugientium multitudine ac turbâ, portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; plurésque in eo loco sine vulnere, quàm in prœlio aut

fugâ, intereunt: neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed cùm loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quòd ad prœlium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit; suis omnibus, præter Fabium, incolumibus; ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes, discessu Curionis; multíque præterea, per simulationem vulnerum; ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, & terrore exercitûs cognito; buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXII. Postero die Curio Uticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Uticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus prœliis magnus. Itaque de deditione palàm loquebantur omnes; & cum P. Attio agebant, ne suâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuncii præmissi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodiâ ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXIII. Nunciabantur hæc eadem Curioni: sed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jámque Cæsaris in Hispaniâ res secundæ in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minùs v & xx millibus longè ab Uticâ ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit; statímque in Siciliam misit, utì II legiones reliquúsque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, & loci munitione & maris propinquitate, & aquæ & salis copiâ;

copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat ſalinis eò congeſta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant pleniſſimi agri; deficere poterat. Itaque ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, & bellum ducere parabat.

XXXIV. His conſtitutis rebus, probatíſque conſiliis; ex perfugis quibuſdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, & controverſiis Leptitanorum reſtitiſſe in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis miſſum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, & prœlio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis próventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus, equitatum omnem primâ nocte ad caſtra hoſtium mittit, ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis inſequebatur, & VI millium paſſuum intervallo à Saburâ, conſederat. Equites miſſi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hoſtes aggrediuntur: Numidæ enim, quâdam barbarâ conſuetudine, nullis ordinibus paſſim conſederant. Hos oppreſſos ſomno & diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivóſque ad eum reducunt.

XXXV. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus V caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum VI, equites convenit; rem geſtam cognovit; ex captivis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit: reſpondent, Saburam. Reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximáque reſpiciens ſigna; *Videtíſne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abeſſe regem; exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis veſtris, & de referendâ gratiâ cogitare incipiamus.* Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites; præſertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur: hæc tamen ab ipſis inflatiùs commemorabantur;

rabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant: multa præterea spolia præferebantur: capti homines, equitésque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; itérque accelerat, ut quàm maximè ex fugâ perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur.

XXXVI. Juba certior factus à Saburâ de nocturno prœlio; II millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causâ circum se habere consueverat; & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis, elephantísque XL, lentius subsequitur. Suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem; Sabura copias equitum, peditúmque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant; sese, quum opus esset, signum prœlii daturum; &, quod rem postulare cognovisset, imperaturum.

XXXVII. Curio, ad superiorem spem additâ præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs esset progressus; confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio consistit. Dat signum suis Sabura; aciem constituit, & circumire ordines atque hortari incipit: sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio; suósque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis & labore confectis; studium ad pugnandum virtúsque deerat: sed ii erant numero CC; reliqui in itinere substiterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longiùs fugientes prosequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent; Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursúsque ad ordines

ordines suos se recipientes circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinésque servare; neque procurrere, & casum subire; tutum videbatur. Hostium copiæ, summissis ab rege auxiliis, crebrò augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant; simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant: quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de suâ salute desperantes, (ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt) aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctûs.

XXXVIII. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus; proximos colles capere universos, atque eò inferri signa jubet: hos quoque præoccupat missus à Saburâ equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens; ut fugâ salutem petat, atque in castra contendat; & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam, amisso exercitu quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum causâ, substitisse demonstratum est; fugâ totius exercitùs procul animadversâ, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXIX. His rebus cognitis; M. Rufus quæstor in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magistrísque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent; alii cum legionibus in-

ſtare Varum, jamque ſe pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. Itaque perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horum fuga navium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi ad officium imperiúmque conveniebant: ſed tanta erat completis littoribus contentio, qui potiſſimùm ex magno numero conſcenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propiùs adire tardarentur.

XL. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patréſque familiæ, qui aut gratiâ aut miſericordiâ valerent, aut naves adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ; miſſis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; ſeſe ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba poſtero die ante oppidum conſpicatus; ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici juſſit: paucos electos in regnum remiſit. Cùm Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet: ipſe equo in oppidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius & Licinius Damaſippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ conſtituit atque imperavit: diebúſque pòſt paucis ſe in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

I. DICTATORE habente comitia Cæſare, conſules creantur Julius Cæſar & P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totâ Italiâ eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſolverentur; conſtituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æſtimationes poſ-

sessionum & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent; atque eæ creditoribus transderentur. Hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendúmque, qui ferè bella & civiles dissensiones sequi consuevit; & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus tribunísque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præsidia legionum Pompeius habuerat; (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si suâ operâ in bello uti vellet; perinde æstimans ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem; statuerat enim hos priùs judicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præripiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus & feriis Latinis, comitiísque omnibus perficiundis, XI dies tribuit: dictaturâque se abdicat; & ab Urbe proficiscitur, Brundisiúmque pervenit. Eò legiones XII, equitatum omnem, venire jusserat. Sed tantum navium reperit, ut angustè XX millia legionariorum militum, & DC equites, transportare possent. Hoc unum [inopiâ navium] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipsæ copiæ infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longùmque iter ex Hispaniâ magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apuliâ circùmque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat; magnam ex Asiâ, Cycladibúsque insulis, Corcyrâ, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, & Ægypto, classem coëgerat; magnam omnibus locis ædificandam curaverat: magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibúsque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis, pecuniam exegerat; magnam, societates earum provinciarum, quas

 ipse

ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum, IX: V, ex Italiâ quas transduxerat: unam ex Siciliâ veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Cretâ & Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis consederant; II ex Asiâ, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessaliâ, Bœotiâ, Achaia, Epiróque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has, exspectabat cum Scipione ex Syriâ legiones II. Sagittarios ex Cretâ, Lacedæmone, Ponto, atque Syriâ, reliquísque civitatibus, III millia numero habebat: funditorum, cohortes VI: mercenarias, II: equitum, VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat; D, Ariobarzanes ex Cappadociâ: ad eundem numerum Cotus ex Thraciâ dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedoniâ CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanósque, quos ibi A. Gabinius præsidii causâ apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis pastorúmque suorum coëgerat. CCC Tarcundarius Castor & Donilaus ex Gallogræciâ dederant: horum alter unà venerat, alter filium miserat. CC ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem suprà demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessaliâ, Asiâ, Ægypto, Cretâ, Cyrenis, reliquísque regionibus comparaverat. Hyemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibúsque oppidis maritimis constituerat; ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei causâ, omni orâ maritimâ classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi, Scribonius Libo & M. Octavius.

tavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus, cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

IV. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites: *quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quò major numerus militum posset imponi; omniáque ex victoriâ & ex suâ liberalitate sperarent:* Conclamantibus omnibus, *imperaret, quod vellet; quodcunque imperavisset, se æquo animo esse facturos:* pridie Non. Jan. naves solvit; impositis, ut suprà demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem; & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

V. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus XVIII; quibus, jussu D. Lælii, præerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyræ. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratæ IV: neque Bibulus, impeditis navibus, dispersísque remigibus, satìs maturè occurrit: quòd priùs ad continentem visus est Cæsar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VI. Expositis militibus, naves eâdem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatúsque, transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed seriùs à terrâ provectæ naves, neque usæ nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundiâ erupit, omnésque incendit: eodémque igne nautas dominósque navium interfecit; magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hôc confecto negotio; à Salonis ad Orici portum, stationes littoráque omnia longè latéque

latéque classibus occupavit: custodiísque diligentiùs dispositis, ipse gravissimâ hyeme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut munus despiciens, [neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.]

VII. Post discessum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibíque concitatis Dalmatis reliquísque barbaris, Issam à Cæsaris amicitiâ avertit: conventum Salonis quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere posset; oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum & loci naturâ, & colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt; &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, servósque omnes puberes liberaverunt; & præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ sententiâ; Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximé à re frumentariâ laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant. Et, longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset; nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribúsque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur; ipsi, manu factâ, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti; indè tertia, & quarta, & deinceps reliqua; omnibúsque eos castris expulerunt: &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hyems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis, Octavius, desperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

VIII. Demonstratum est L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in potestatem pervenisse Cæsaris; atque

atque ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispaniâ. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundémque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: *Debere utrumque, pertinaciæ finem facere; & ab armis discedere; neque ampliùs fortunam periclitari: satìs esse magna utrimque, incommoda accepta; quæ pro disciplinâ & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent; illum ab Italiâ expulsum, amissâ Siciliâ, & Sardiniâ, duabúsque Hispaniis, & cohortibus in Italiâ atque in Hispaniâ civium Romanorum* C *atque* XXX; *se morte Curionis, & detrimento Africani exercitûs tanto, militúmque deditione ad Corcyram: proinde sibi ac reipublicæ parcerent. Quantum in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satìs essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si verò alteri paullum modò tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur; neque fore æquâ parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à Senatu & à populo peti debere: interea & reipublicæ & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum; depositis armis auxiliísque, quibus nunc confiderent; necessario populi senatûsque judicio fore utrumque contentum; hæc quò faciliùs Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiúmque copias dimissurum.*

IX. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minùs necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem; utì ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candaviâ; itérque ex Macedoniâ in hyberna, Apolloniam, Dyrrhachiúmque habebat: sed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die

die Oricum proficiscitur. Quò quum venisset; L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiúmque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere atque arma capere jubet: illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent; oppidani autem suâ sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se atque oppidum Cæsari dedit; incolumísque ab eo conservatus est.

X. Recepto Cæsar Orico, nullâ interpositâ morâ, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito; L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidésque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos se negare; neque portas Consuli præclusuros; neque sibi judicium sumpturos contrà atque omnis Italia populúsque R. judicavisset. Quorum cognitâ voluntate, clàm profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidóque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totáque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XI. At Pompeius; cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat: ut penè omnes, in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castráque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; jurátque, se eum non deserturum, eundémque casum subiturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati: hos tribuni militum centurionésque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castráque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castella vicique bene meritæ civitatis tuti essent præsidio: ibíque reliquarum ex Italiâ legionum adventum exspectare, &

sub

sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apsum positis castris, eô copias omnes auxiliáque conduxit.

XII. Kalenus, legionibus equitibúsque Brundisii in naves impositis, ut erat præceptum à Cæsare; quantam navium facultatem habebat, naves solvit; paullúmque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus littoráque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito; se in portum recipit, navésque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quòd erat sine militibus, privatóque consilio administrabatur; delata Oricum, à Bibulo expugnata est: qui de servis liberísque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitûs salus constitit.

XIII Bibulus, ut suprà demonstratum est, erat cum classe ad Oricum; &. sicut mari portubúsque Cæsarem prohibebat; ita ipse omni terrâ earum regionum prohibebatur: præsidiis enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. Erat res in magnâ difficultate; summísque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeò ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus; ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant: neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat: *velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur.* Huc addunt pauca, rei confirmandæ causâ; ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant: magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæsarem id summè sciebant cupere;

cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XIV. Cæsar eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ulteriores civitates; & rem frumentariam expediendam, quâ anguftè utebatur; erat ad Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eò quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd *is iracundiâ summâ erat, inimiciásque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & præturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitâsse; ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere: propterea quòd, de concilii sententiâ, summam belli rerúmque omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium; atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset: néve alter alteri noceret.* Huc addit pauca de causâ, & de copiis auxiliísque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut *legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertinêret; sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliáque sua impedirent, ipse ut aquâ terrâque eos prohiberet: si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum; nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco.* Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere; unum instare de induciis, vehementissiméque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi atque inopiæ vitandæ causâ omnem orationem instituisse; neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XV.

XV. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat.

XVI. Vibullius; sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat; ubi primum rursus adhibito Libone & L. Lucceio & Theophane, (quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat) de mandatis Cæsaris agere instituit; eum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. *Quid mihi,* inquit, *aut vitâ aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus sum, reductus existimabor.* Bello perfecto, ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minùs est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XVII. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris, unum flumen tantum intererat Apsus: crebráque inter se colloquia milites habebant; neque ullum interim telum per pactiones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis: qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebrò magnâ voce pronunciaret, *licerétne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibúsque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent.* Multa suppliciter locutus; ut de suâ atque omnium salute debebat; silentióque ab utrisque militibus auditus; responsum est ab alterâ parte, *A. Varronem profiteri se alterâ die ad colloquium venturum; àtque unà etiam utrimque admodum tutò legati venire, &, quæ vellent, exponere possent;* certúmque ei rei tempus constituitur. Quò quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit: magnáque erat ejus rei exspectatio; atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Quâ ex frequentiâ, T. Labienus prodit; summissâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam ora-

tionem

tionem interrumpunt undique subitò tela immissa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militésque nonnulli. Tum Labienus; *Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest.*

XVIII. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, causâ debitorum susceptâ, initio magistratûs tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit: &, si quis appellâsset de æstimatione, & de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderatè jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere; etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. Et, ab hôc profectus initio; ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XIX. Quum resisteret Servilius Consul, reliquíque magistratus; & minus opinione suâ efficeret: ad hominum excitanda studia, sublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetúque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatúsque Cœlium ab rep. removendum censuit. Hôc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominiâ & dolore permotus, palàm se proficisci ad Cæsarem simulavit; clàm nunciis ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quòd, magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias

reliquias habebat; sibi conjunxit: atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret; unóque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret: patefactis consiliis, exclusus Capuâ, & periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat; consilio destitit, atque eo itinere sese avertit.

XX. Interim Milo, dimissis circùm municipia litteris, *ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent*; quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat: apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. Eo quum à Q. Pædio prætore, cum legione **; lapide ictus ex muro, periit. Et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem; pervenit Thurios; ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret; equitibúsque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò præsidii causâ missi erant, pecuniam polliceretur; ab iis est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerant.

XXI. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit; insulámque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit: quòd præstare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quam omnium littora ac portus custodiâ clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit, & unam frumento onustam abduxit; magnúmque nostris terrorem injecit; & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; *naves reliquas, si vellet, subduci & refici juberet; suâ classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum.*

XXII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui virtute militum confisus, scaphas navium magnarum circiter IX, cratibus pluteísque contexit; eóque milites delectos

delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navésque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire jussit. Has quum audaciùs progressas Libo vidisset; sperans intercipi posse, quadriremes v ad eas misit: quæ quum navibus nostris appropinquâssent, nostri veterani in portum refugerunt; illi, studio incitati incautiùs sequebantur. Jam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primóque impetu, unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribúsque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur: quâ necessitate & ignominiâ permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionémque nostrorum omisit.

XXIII. Multi jam menses transierant, & hyems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionésque ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certè sæpe flaverant venti, quibus necessariò committendum existimabat: quantóque ejus amplius processerat temporis; tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majorémque fiduciam prohibendi habebant; & crebris Pompeii litteris castigabantur, *quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent:* duriúsque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severiùs scripsit, ut, nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maximè vacabant, quòd se longiùs portubus committere non auderent.

XXIV. Illi, adhibitâ audaciâ & virtute, administrantibus M. Antonio & Fufio Kaleno, múltum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiúmque prætervehuntur. Qui quum essent ex continenti visi; C. Coponius,

Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; &, quum jam nostri remissiore vento appropinquâssent, idem Auster increbuit, nostrísque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantiâ nautarum, se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectósque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo secius sequebatur. Nostri, usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III; eò naves introduxerunt; (qui portus ab Africo, tegebatur, ab Austro non erat tutus) leviúsque tempestatis, quàm classis, periculum æstimaverunt. Quò simul atque intus est itum; incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hìc subitam commutationem fortunæ videre licuit: qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam constratæ omnes, numero XVI, eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorúmque numero, pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur; quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXV. Nostræ naves II, tardiùs cursu confecto, in noctem conjectæ; quum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has, scaphis minoribúsque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; altera ex veteranâ paullò minùs ducentis se compleverat. Hìc cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, & salo nauseâque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes; se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti; contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissimè interficiuntur. At vete-

veteranæ legionis milites, item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis, non ex pristinâ virtute remittendum aliquid putaverunt: sed, tractandis conditionibus, & simulatione deditionis, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt; & luce primâ, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt; se defenderunt: &, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt.

XXVI. Quo facto; conventus civium Romanorum, qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendúmque curaverat, Antonium recepit, omnibúsque rebus juvit. Otacilius sibi timens oppido fugit, & ad Pompeium pervenit. Expositis copiis Antonius; quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniúsque tironum, & equitum DCCC; plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitésque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi relinquit; hôc consilio, ut, si fortè Pompeius, vacuam existimans Italiam, eò transjecisset exercitum; quæ opinio erat edita in vulgus; aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciósque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset.

XXVII. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiúmque naves viderant; ipsi iter secundùm eas terrâ direxerant: sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitâque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodémque die uterque eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clàm, & noctu; Cæsar palàm, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longiùs, adverso flumine, ut vado transire posset: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium con-

contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suósque omnes castris continuit, ignésque fieri prohibuit; quò occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibúsque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXVIII. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannísque magnas imperaverat, pecunias: item à publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitésque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo antè M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant; legiones equitésque ex Syriâ deduxerat; summâque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur; *sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem & consulem, arma non laturos*; deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum causâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ, imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solùm urbibus, sed penè vicis castellísque singulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissimè crudelissiméque fecerat, is & vir & civis optimus habebatur. Erat plena lictorum & imperiorum provincia; differta præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant

tabant enim, se, domo patriâque expulsos, omnibus necessariis egere rebus; ut honestâ præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit; universis imperatis pecuniis: quibus in rebus, prolationem diei, donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minùs ob eam causam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus singulásque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuásque illas ex S. C. exigi dictitabant; publicanis, utì in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum. Præterea Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceterásque ejus deæ statuas. Quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litteræ ei redduntur à Pompeio, *mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniáque posthaberet.* His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit; paucísque pòst diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXIX. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto; deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat; tentandas sibi provincias, longiúsque procedendum existimabat; &, quum ad eum legati venissent ex Thessaliâ Ætoliâque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur vigesima septima, atque equitibus CC, in Thessaliam; C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V, paucísque equitibus, in Ætoliam misit: maximéque eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficisci jussit; cujus provinciæ ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXX. Ex his Calvisius primo adventu summâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præsidiis adversariorum Calydone & Naupacto dejectis, omni Ætoliâ potitus

potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hìc quum essent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egesaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat: Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixè juvabat.

XXXI. Eodémque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus, magnâ & opinione & famâ omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & quum ab eo millia passuum xx abfuisset, subitò se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse & venire nunciaretur: &, quò iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessaliâ dividit, cum cohortibus VIII præsidio impedimentis legionum reliquit, castellúmque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circùm Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visísque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur; ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt: atque ex his locis, Ambraciam versùs iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, litteræ sunt consecutæ à M. Favonio; *Domitium cum legionibus adesse; nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse.* Quibus litteris acceptis consilium Scipio itérque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXII. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado transducit; &, castris positis, postero die manè copias

ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret : sed, quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prœlio contenderetur ; & maximè, quòd rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatémque pugnandi quum cognovisset Scipio; suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnâ cum infamiâ castris se continere; qui magnâ cum exspectatione venisset, temere progressus, turpem habuit exitum : & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit; atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibique prope flumen, edito naturâ loco, castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit; quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueverant: &, quum quotidianâ consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset, subitò illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeritérque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; nostri, duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasísque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatúmque collocavit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum magnámque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii & cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent; ex fremitu equorum illatâ suspicione, ad suos se recipere cœperunt ; quíque hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri, cognitis insidiis ; ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præ-

præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIV. Deductis oræ maritimæ Cæsar præsidiis, ut suprà demonstratum est; III cohortes Orici, oppidi tuendi causâ, reliquit: iísque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italiâ transduxerat. Huic officio oppidóque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit; faucibúsque portûs navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super quâ turrim effectam ad ipsum introitum portûs opposuit, & militibus complevit, tuendámque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersámque navim remulco, multísque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; & ex superiori pugnans loco; integrósque semper defatigatis summittens; & reliquis partibus simul ex terrâ scalis & classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret; labore, & multitudine telorum, nostros vicit: dejectísque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodémque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subjectis scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit Ita ex utrâque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiaticâ classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus, naves onerarias XXX à M. Antonio relictas, intrà portum aggressus, omnes incendit. Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventûs, militibúsque, quos præsidii causâ miserat Cæsar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infectâ indè discessit.

XXXV. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit; eôdem cum exercitu profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtáque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructâ, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustóque itinere, Dyrrhachium profectus est; sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse; quòd omnem commeatum, totiúsque belli apparatum, is eò contulisset: ut accidit. Pompeius enim primò ignorans ejus consilium, quòd diverso ab eâ regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, postero die castra movit; breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militésque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent; parva parte noctis itinere intermisso, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi castra posuit.

XXXVI. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditúmque habet navibus mediocrem, atque eas à quibúsdam protegit ventis; castra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatúmque ab Asiâ, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar, longiùs bellum ductum iri existimans; & de Italicis commeatibus desperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora Pompeianis tenebantur; classésque ipsius, quas hyeme in Siciliâ, Galliâ, Italiâ fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ causâ, L. Canuleium legatum misit: quódque hæ regiones aberant longiùs, locis certis hórrea constituit; vecturásque frumenti finitimis civitatibus descripsit: item Lisso, Parthiníśque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, cùm ipsius agri natura, quòd sunt

loca

loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentúmque omne conquisitum, spoliatis effossísque eorum domibus, per equites comportaverat.

XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci naturâ. Erant enim circùm castra Pompeii permulti editi atque asperi colles: hos primùm præsidiis tenuit; castelláque ibi communiit; indè, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans; (quòd angustâ re frumentariâ utebatur; quòdque Pompeius multitudine equitum valébat, quo minore periculo undique frumentum commeatúmque exercitui supportare posset) simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatúmque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertiò, ut auctoritatem, quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare.

XXXVIII. Pompeius, neque à mari Dyrrhachióque discedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentúmque exercitui navibus supportabat: neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet; & quàm latissimas regiones præsidiis teneret; Cæsarísque copias, quàm maximè posset, distineret: ídque accidit. Castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hôc spatio pabulabatur; multáque erant intrà eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella; ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare atque ipsos à tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant; quòd & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari

 capienda;

capienda; etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare, non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoréfque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multíque ex nostris vulnerabantur; magnúsque incesserat timor sagittarum: atque omnes ferè milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXIX. In occupandis præsidiis magnâ vi uterque nitebatur: Cæsar, ut quàm angustissimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebráque ob eam causam prœlia fiebant. In his, quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrósque opere prohibere cœpit: &, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet; primùm sagittariis funditoribúsque circumjectis, postea levis armaturæ magnâ multitudine missâ, tormentísque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile nostris uno tempore propugnare & munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere se statuit, & loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hôc acriùs instabant, neque regredi nostros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse; *Non recusare se, quin nullius usûs Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent indè, quò temere essent progressæ.* Cæsar, receptui suorum timens; crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intrà has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit; locúmque in omnes partes quammaximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hôc insolentiùs atque audaciùs nostros premere, & instare cœperunt; cratésque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar; veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majúsque detrimentum caperetur; à medio ferè spatio suos per Antonium,

nium, qui ei legioni præerat, cohortatus; tubâ ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri, juſſit. Milites legionis IX ſubitò conſtipati, pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversùs clivum incitati curſu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriique objecti, & inſtitutæ foſſæ, magno impedimento fuerunt. Noſtri verò, qui ſatìs habebant ſine detrimento diſcedere: compluribus interfectis, V omnino ſuorum amiſſis, quietiſſimè ſe receperunt; paullóque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

XL. Erat nova & inuſitata belli ratio; cùm tot caſtellorum numero, tantóque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obſidere conati ſunt; perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut prœlio ſuperatos, aut aliquâ offenſione permotos, continuerunt: quum ipſi numero militum equitúmque præſtarent: cauſa autem obſidionis hæc ferè eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe autem, conſumptis omnibus longè latéque frumentis, ſummis erat in anguſtiis. Sed tamen hæc ſingulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem ſuperiore anno in Hiſpaniâ perpeſſos; labore & patientiâ maximum bellum confeciſſe. Meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos; multo etiam majorem, ad Avaricum; maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. Non, illis hordeum quum daretur; non legumina recuſabant: pecus verò, cujus rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte, multùm inopiam levabat: id ad ſimilitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hôc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani

famem nostris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent.

XLI. Jámque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quòd celeriter se habituros copiam confidebant: crebróque voces militum in vigiliis colloquiísque audiebantur, *priùs se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros.* Frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interîsse: uti autem ipsos valetudine non bonâ; cum angustiis loci, & odore tetro ex multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus, insuetos operum; tum aquæ summâ inopiâ affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ vallium; has sublicis in terram demissis præsepserat, terrámque aggesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere, cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidiis aberant longiùs, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optimâ valetudine, summâque aquæ copiâ utebatur; tum commeatûs omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie meliùs succedere tempus; majorémque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

XLII. In novo genere belli, novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus noctu cohortes nostras ad munitiones excubare; silentio adversi universas intrà multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. * * * *

XLIII. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II; cujus adventu facilè sunt repulsi Pompeiani: neque verò conspectum aut impetum nostrorum tulerunt; primísque dejectis, reliqui se verterunt & loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longiùs prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant,

mant, si acriùs insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur; aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter, omnia agere ad præscriptum; alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sulla, à Cæsare castris relictus; liberatis suis, hôc fuit contentus: neque prœlio decertare voluit, (quæ res fortasse aliquem reciperet casum) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant: si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum temporis supererat; spe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem duxerant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantùm aberat à nostro castello, ut telum tormento missum adigi non posset: hôc consedit loco, atque eum communiit; omnésque ibi copias continuit.

XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est; nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manûs causâ, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

XLV. Ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionésque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius ejus, qui prætor Asiam obtinuerat: signáque sunt sex militaria relata. Nostri non ampliùs XX omnibus sunt prœliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuórque ex unâ cohorte centuriones oculos amiserunt: &, quum laboris sui periculíque testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta Cæsari renumeraverunt: scutóque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæsar, ut

erat de se meritus & de Republicâ, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad primipilum se transducere pronunciavit; ejus enim operâ castellum conservatum esse magnâ ex parte constabat: cohortémque postea duplici stipendio, frumento, & speciariis militaribúsque donis amplissimè donavit.

XLVI. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & V intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit.

XLVII. Ætoliâ, Acarnaniâ, Amphilochis, per Cassium Longinum & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaiam, ac paullò longiùs progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eò Fusium Kalenum misit; & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu; Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaiâ Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum, recepit; nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus.

XLVIII. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet; ut penè castris Pompeii legiones subjiceret: tantúmque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnísque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset.

XLIX. Hæc quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionémque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio & commendatum, in

suorum

ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat litteras, mandatáque ad eum; quorum hæc erat ſumma: *Sèſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos eſſe auctores ejus rei voluiſſet; quòd ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem eâ auctoritate eſſe, ut non ſolùm liberè, quæ probaſſet, exponere; ſed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere poſſet. Præeſſe autem ſuo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque haberet ad coërcendum. Quod ſi feciſſet; quietem Italiæ, pacem provinciarum, ſalutem imperii, uni omnes acceptam relaturos.* Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; caſtigato Scipione à Favonio, ut poſtea confecto bello reperiebamus: infectâque re, ſeſe ad Cæſarem recepit.

L. Cæſar, quò faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet; aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus præmunivit: caſtelláque his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermiſſis diebus, rurſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli; adeò ut foliis ex arboribus ſtrictis, & teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent; frumenta enim, quæ fuerant intrà munitiones ſata, conſumpſerant; & cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quóque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modò hordeum pabulúmque omnibus in locis, herbæque defectæ, ſed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimavit.

LI. Erant apud Cæſarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratre, Roſcillus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; ſingulari virtute homines; quorum operâ Cæſar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortiſſimâque erat uſus. His domi ob has cauſas ampliſſimos magiſtratus mandaverat;

verat; atque eos extra ordinem in ſenatum legendos curaverat: agróſque in Galliâ ex hoſtibus captos, præmiáque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletéſque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolùm apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur: ſed, freti amicitiâ Cæſaris, & ſtultâ ac barbarâ arrogantiâ elati, deſpiciebant ſuos; ſtipendiúmque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, univerſi Cæſarem adierunt, palámque de eorum injuriis ſunt queſti; & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, & multa virtuti eorum concedens; rem diſtulit totam: illos ſecretò caſtigavit, quòd quæſtui equites haberent; monuítque, ut ex ſuâ amicitiâ omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem & contemptionem ad omnes attulit: ídque ita eſſe, cùm ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientiâ intelligebant. Quo pudore adducti; & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati; diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, nováſque experiri amicitias conſtituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant; primùm conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere; ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur; quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere & fraudata reſtituere vellent; múltis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis, quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter; magnóque comitatu, & multis jumentis venerant; viríque fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant; quòdque novum, & præter conſuetudinem acciderat; omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæſare ad Pompeium
tran-

transierat; quum penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent, vulgò verò in Epiro atque Ætoliâ conscripti milites, earúmque regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; seu quid in munitionibus perfectum non erat; seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur; temporibúsque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum viribus ac diligentiâ animadversâ; prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat; hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LII. Quibus ille cognitis; eruptioníque jam antè capto consilio, ut demonstratum est; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggerémque omnem, noctu in scaphas & naves actuarias imponit; & de mediâ nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiísque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebat ad mare, longissiméque à maximis castris Cæsaris aberant. Eódem naves, quas demonstravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quásque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem, cum legione IX, positum habebat. Huic, quòd valetudine minùs commodâ utebatur, Fulvium Posthumum adjutorem summiserat.

LIII. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundémque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullò munitione: hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo & continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XVIII munitione erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnúmque

que

que nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subitò primâ luce Pompeiani exercitus: novúsque eorum adventus exstitit: simúlque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentis cujusque generis telísque terrebant; magnáque multitudo sagittariorum ab utrâque parte circumfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod suprà demonstratum est; atque inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare, navibus expositi, in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere coëgerunt.

LIV. Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur; conspicatus equites nostros, *Hanc ego*, inquit, *& vivus multos per annos magnâ diligentiâ defendi & nunc moriens eâdem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod antè in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur: incolumémque ad eum referte.* Hóc casu Aquila conservatur; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LV. Jámque Pompeiani, magnâ cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit; nostrósque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent,

Neque

Neque multò pòst Cæsar, significatione per castella fumo factâ, ut erat superioris temporis consuetudo; deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eódem venit: qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium, extra munitiones egressum, castra secundùm mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum navibus habere; commutatâ ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LVI. Quâ perfectâ munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quòd instar legionis videretur, esse post sylvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, ut demonstravimus, circummuniret; castra eo loco posuit. Hæc sylvam quandam contingebant; neque longiùs à mari passibus CD aberant. Pòst, mutato consilio quibusdam de causis, Cæsar paullò ultra eum locum castra transtulit: paucísque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; &, quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD; quò liberiùs, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est; eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant. Eò signo legionis illato; speculatores Cæsari renunciârunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris, circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire; reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent: ipse diverso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutóque militum numero, ad legionem Pompeii castráque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & pervenit priùs, quàm Pom-

Pompeius sentire posset; & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius: hìc paullisper est pugnatum; quum irrumpere nostri conàrentur, illi castra defenderent; fortissimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisóque ericio, primò in majora castra, pòst etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt; &, quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LVII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, cùm in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. munitionem enim, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantiâ loci, sunt secutæ; quum portam quærerent, castrorúmque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum, conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnísque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hâc longâ satìs interjectâ morâ, & re nunciatâ; v legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodémque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat; & acies instructa, à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniáque sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio, celeris spe subsidii confirmatâ, ab decumanâ portâ resistere conabatur; atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum; terrore equitum animadverso; ne intra munitionem opprimeretur, eâ parte, quâ proruerat, sese recipiebat; ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primísque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent; veriti ne angustiis

gustiis intercluderentur, quum extrà & intus hostem haberent; eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant: omniáque erant tumultûs, timoris, fugæ, plena adeò, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu, etiam signa dimitterent; neque quisquam omnino consisteret.

LVIII. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus; quòd Pompeius (insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant ejus, qui paullò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitésque ejus, angustiis portísque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate insequentium tardatâ, nostris salutem attulit.

LIX. Duobus his unius diei prœliis, Cæsar desideravit milites DCCCCLX: & notos equites R. **** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum & centuriones, XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis munitionibúsque & fluminis ripis oppressa suorum terrore ac fugâ, sine ullo vulnere interiit; signáque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est; sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus, insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet; omnes productos, ostentationis, ut videbatur causâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magnâ verborum contumeliâ interrogans, *soleréntne veterani milites fugere?* in omnium conspectu interficit.

LX. His rebus tantum fiduciæ ac spiritûs Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum

rum militum; non iniquitatem loci atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intrà extráque munitiones; non abscissum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non posset: causæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant; non ex concursu acri facto, non prœlio, dimicatum: sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quàm parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpâ ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum. Sed proinde ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant.

LXI. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque uno tempore præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissâ, coactóque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit: Hortatúsque est, *ne ea quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur: multísque secundis prœliis unum adversum, & id mediocre, opponerent. Habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quòd finitimas frumentariásque provincias in potestatem redegissent. Denique recordari debere, quâ felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati. Si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriâ sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potiùs, quàm suæ culpæ debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dedisse; potitum esse hostium castris; expulisse ac superâsse pugnantes sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentémque victoriam interpellâsset; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset; atque ii, qui antè dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent.* Hâc

habitâ

habitâ concione, nonnullos ſigniferos ignominiâ notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantúmque ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret; et ſibi quiſque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, ſimúlque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco & rem prœlio committendam exiſtimarent. Contra ea Cæſar, neque ſatìs militibus perterritis confidebat; ſpatiúmque interponendum ad recreandos animos putabat; relictíſque munitionibus, magnopere ei frumentariæ timebat.

XLII. Itaque nullâ interpoſitâ morâ, ſauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia ſilentio primâ nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His una legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de IV vigiliâ compluribus portis eductas eodem itinere præmiſit; parvóque ſpatio intermiſſo, ut & militare inſtitutum ſervaretur, & quàm ſeriſſimè ejus profectio cognoſceretur, conclamari juſſit; ſtatímque egreſſus, & noviſſimum agmen conſecutus, celeriter è conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque verò Pompeius, cognito conſilio ejus, moram ullam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos & perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit; equitatúmque præmiſit ad noviſſimum agmen demorandum: neque conſequi potuit; quòd multum expedito itinere anteceſſerat Cæſar: ſed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos prœlio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit, expeditóſque anteſignanos admiſcuit DC; qui tantum profecere, ut, equeſtri prœlio commiſſo, pellerent omnes, compluréſque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.

LXIII. Confecto juſto itinere ejus diei, quod propoſuerat Cæſar; tranſductóque exercitu flumen Genuſum; veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit: militéſque omnes intrà vallum caſtrorum continuit: equi-

equitatúmque per causam pabulandi emissum, confestim decumanâ portâ in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit; ejusque milites, quòd ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandíque causâ longiùs progrediebantur; alii, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum & sarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad insequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatóque ejus diei itinere, VIII millia passuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, discessu militum, non potuit.

LXIV. Postero die Cæsar similiter præmissis primâ nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei morâ illatâ, & reliquorum dierum frustra labore suscepto: quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXV. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam: sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timénsque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat: ut, si Pompeius eódem contenderet; abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur:

sin

sin] Apolloniam Oricúmque oppugnaret, & se omni maritimâ orâ excludere conaretur; obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri vellet, ostendit: præsidióque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis; quíque erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæsaris consilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Cæsar iter illò haberet; ut subsidium Scipioni ferret: si ab orâ maritimâ Corcyrâque discedere nollet, quòd legiones equitatúmque ex Italiâ exspectaret; ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXVI. Iis de causis uterque eorum celeritati studebat, & suis ut esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvisò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causâ ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat: ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatésque dimissis de prœlio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiúsque multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, *pulsum fugere Cæsarem penè omnibus copiis amissis.* Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitiâ averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atque Ægi familiares, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus) conspicati in itinere exploratores Domitii; seu pristinâ suâ consuetudine, quòd unà in Galliâ bella gesserant; seu gloria elati; cuncta, ut erant acta, exposuerunt; & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium

hoſtium beneficio periculum vitavit; & ad Æginium, quod eſt objectum oppoſitúmque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit.

LXVII. Conjuncto exercitu, Cæſar Gomphos pervenit; quod eſt oppidum primum Theſſaliæ, venientibus ab Epiro; quæ gens paucis antè menſibus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur; præſidiúmque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam ſuprà docuimus de prœlio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes, prætor Theſſaliæ, quum ſe victoriæ Pompeii comitem eſſe mallet, quam ſocium Cæſaris in rebus adverſis; omnem ex agris multitudinem ſervorum ac liberorum in oppidum cogit, portáſque præcludit; & ad Scipionem Pompeiúmque nuncios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: *ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe.* Scipio, diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat; Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar, caſtris munitis, ſcalas muſculóſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit, *quantum uſum haberet ad ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: ſimul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; & id fieri celeriter, priuſquam auxilia concurrerent.* Itaque uſus ſingulari militum ſtudio eodem quo venerat die, poſt horam IX oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit: & ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatímque ab oppido caſtra movit, & Metropolim venit, ſic ut nuncios expugnati oppidi famâmque antecederet.

LXVIII. Metropolitæ, eodem primùm uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muróſque armatis compleverunt: ſed poſtea, caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus diligentiſſimè conſervatis; collatâ fortunâ Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit civitas,

præter

præter Lariſſæos qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari parerent atque imperata facerent. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat; ibi adventum exſpectare Pompeii, eóque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXIX. Pompeius paucis pòſt diebus in Theſſaliam pervenit; concionatúſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, partâ jam victoriâ, prædæ ac præmiorum velint eſſe participes: receptíſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur: claſſicúmque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobúſque magnis exercitibus conjunctis; priſtina omnium confirmatur opinio, & ſpes victoriæ augetur adeò, ut, quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, ſi quando quid Pompeius tardius aut conſideratius faceret, *unius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, & conſulares prætorióſque ſervorum habere numerò*, dicerent. Jámque inter ſe palàm de præmiis ac ſacerdotiis contendebant; in annóſque conſulatum definiebant: alii domos bonáque eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant: magnáque inter eos in conſilio fuit controverſia, opporterétne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis prætoriis abſentis rationem haberi; quum ejus neceſſarii fidem implorarent Pompeii, ut præſtaret, quod proficiſcenti recepiſſet, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recuſarent. Jam de ſacerdotio Cæſaris, Domitius, Scipio, Spinthérque Lentulus, quotidianis contentionibus ad graviſſimas verborum contumelias palàm deſcenderunt: quum Lentulus ætatis honorem oſtentaret; Domitius urbanam gratiam dignitatémque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Poſtulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpaniâ diceret: & L. Domitius in concilio dixit; *placere ſibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis eſſent ſenatorii, bellóque unà cum ipſis interfuiſſent; ſenten-*

sententiásque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intrà præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de premiis pecuniæ, aut de persequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

LXX. Re frumentariâ præparatâ, confirmatísque militibus, & satìs longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso; quum satìs perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciémque instruxit; primum suis locis, paullóque à castris Pompeii longiùs; continentibus verò diebus, ut progrederetur à castris suis, collibúsque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet; qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur: namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit; atque Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXI. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nullâ ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans; hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, utì castra ex eo loco moveret, sempérque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribúsque adeundis

dis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; simúlque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculísque detensis, animadversum est, paullò antè, extra quotidianam consuetudinem, longiùs à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, *Differendum est*, inquit, *iter in præsentiâ nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum, parati: non facilè occasionem postea reperiemus.* Confestímque expeditas copias educit.

LXXII. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, *prius, quàm concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur.* Id quum essent plerique admirati; *Scio me*, inquit, *penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propiùs sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventâ ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus.* Simul denunciavit, *ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, (ut sæpe optavissent) ne usu manúque) reliquorum opinionem fallerent.* Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. *Noli*, inquit, *existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniámque devicerit. Omnibus interfui præliis; neque temere incognitam rem pronuncio: perexigua pars illius exercitûs superest; magna pars deperiit, quod accidere tot præliis fuit necesse; multos autumni pestilentia in Italiâ consumpsit; multi domum discesserunt; multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii*

 factas?

factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Galliâ sunt refectæ; & plerique sunt ex colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, *se, nisi victorem, in castra non reversurum:* reliquósque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magnâ spe & lætitiâ omnium discessum est: ac jam animo victoriam præcipiebant; quòd de re tantâ, & à tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur.

LXXIII. Cæsar cùm Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animum advertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex Senatûs consulto: quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuáque interjecerat: numeróque cohortes CX expleverat. (Hæc erant millia XLV.) Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquísque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditorésque omnes, in sinistro cornu objecerat.

LXXIV. Cæsar, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat; tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: & huic sic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præposuerat: ipse contra

Pompeium

Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus; timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertiâ acie singulas cohortes detraxit, atque ex his quartam instituit, equitatuísque opposuit; &, quid fieri vellet, ostendit; monuítque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei totíque exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret; se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

LXXV. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, suáque in eum perpetui temporis officia prædicaret; in primis commemoravit, *testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petîsset; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.* Hâc habitâ oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tubâ signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir singulari virtute. Hic, signo dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus.* Simul respiciens Cæsarem, *Faciam*, inquit, *hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satìs esset ad concursum utriusque exercitùs. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciémque ejus distrahi paterentur; ídque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus vísque militum infringeretur, aciésque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur. Leviùs quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus; quàm si ipsi immissis telis occurrissent; simul fore, ut, duplicato cursu Cæ-

ſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; propterea quòd eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur; hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent: neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamorémque univerſi tollerent; quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non concurri à Pompeianis; uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſuâ ſponte curſum repreſſerunt; & ad medium ferè ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent; parvóque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeritérque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſervaverunt; pilíſque miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi procucurrerunt; omníſque multitudo ſagittariorum ſe profudit; quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit; equitéſque Pompeiani hôc acriùs inſtare, & ſe turmatim explicare, aciémque noſtram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit; IV aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infeſtíſque ſignis tantâ vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret; omnéſque converſi non ſolùm loco excederent, ſed protinus incitati, fugâ montes altiſſimos peterent. Quibus ſummotis, omnes ſagittarii funditoréſque deſtituti, inermes, ſine præſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eóſque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere juſſit. Ita quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alii autem à tergo adorirentur; ſuſtinere Pompeiani

non

non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque verò Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur; ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat: ab his enim primùm equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistrâ parte circumventa, atque initium fugæ factum.

LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit; atque eam partem, cui maximè confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffisus, acie excessit: protinúsque se in castra equo contulit; & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent, *Tueamini*, inquit, *castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo.* Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fugâ intrà vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castráque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur; multo etiam acriùs à Thracibus barbarísque auxiliis: nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerisque armis signísque militaribus, magìs de reliquâ fugâ, quàm de castrorum defensione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed confecti vulneribus, locum reliquerunt: protinúsque omnes, ducibus usi centurionibus tribunísque militum, in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

LXXVIII. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, & nonnullorum, tabernacula protecta hederâ; multáque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designa-

deſignarent; ut facilè æſtimari poſſet, nihil eos de eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent voluptates; atque ii miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem objiciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent.

LXXIX. Pompeius, jam, quum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſignibus Imperatoris, decumanâ portâ ſe ex caſtris ejecit; protinúſque equo citato Lariſſam contendit. Neque ibi conſtitit; ſed eâdem celeritate, paucos ſuorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navémque frumentariam conſcendit; ſæpe, ut dicebatur, querens, *tantùm ſe opinionem feſelliſſe, ut à quo genere hominum victoriam ſperâſſet, ab eo initio fugæ facto, penè proditus videretur.*

LXXX. Cæſar caſtris potitus, à militibus contendit, ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere circummunire inſtituit. Pompeiani, quòd is mons erat ſine aquâ, diffiſi eo loco, relicto monte, univerſi [juris ejus] Lariſſam versùs ſe recipere cœperunt. Quâ re animadverſâ, Cæſar copias ſuas diviſit; partémque legionum in caſtris Pompeii remanere juſſit, partem in ſua caſtra remiſit: IV ſecum legiones duxit; commodioréque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuum VI, aciem inſtruxit. Quâ re animadverſâ, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar, milites cohortatus; etſi totius diei continenti labore erant confecti, nóxque jam ſuberat; tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne noctu Pompeiani aquari poſſent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui ſe cum iis conjunxerant, nocte fugâ ſalutem petierunt. Cæſar primâ luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atque arma projicere juſſit. Quod ubi ſine recuſatione fecerunt; paſsíſque palmis, projecti ad terram, flentés ab eo petierunt ſalutem; conſolatus conſurgere juſſit: & pauca apud eos de lenitate ſuâ locutus, quò minore eſſent timore; omnes conſervavit;

ſervavit; militibúſque ſuis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hâc adhibitâ diligentiâ, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum duxerat, invicem requieſcere, atque in caſtra reverti juſſit: eodémque die Lariſſam pervenit.

LXXXI. In eo prœlio non ampliùs CC milites deſideravit; ſed centuriones, fortes viros, circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſimè pugnans Craſtinus, cujus mentionem ſuprà fecimus; gladio in os adverſum conjecto. Neque id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prœlio excellentiſſimam virtutem Craſtini fuiſſe; optiméque eum de ſe meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe videbantur: ſed in deditionem venerunt amplius millia XXIV; (namque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtellis fuerant, ſeſe Sullæ dediderunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt) ſignáque militaria ex prœlio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, & aquilæ IX. L. Domitius ex caſtris in montem refugiens, quum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus.

LXXXII. Eodem tempore D. Lælius cum claſſe ad Brundiſium venit; eâdémque ratione, quâ factum à Libone antea demonſtravimus, inſulam objectam portui Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio præerat, tectis inſtratíſque ſcaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, & minores duas, in anguſtiis portûs cepit: itémque per equites diſpoſitos, aquâ prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni commodiore uſus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrâ Dyrrhachióque aquam ſuis ſupportabat; neque à propoſito deterrebatur; neque ante prœlium, in Theſſaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amiſſarum navium, aut neceſſariarum rerum inopiâ, ex portu inſulâque expelli potuit.

LXXXIII. Iiſdem ferè temporibus Caſſius cum claſſe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam venit: &

quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; priùs Cassius ad Messanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatúmque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis; magno vento & secundo, completas onerarias naves tædâ & pice & stupâ, reliquísque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ: tantúsque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoriâ per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur; sed opportunissimè nunciis allatis, oppidum fuit defensum. Cassiúsque ad Sulpicianam indè classem profectus est Vibonem: applicatísque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit: secundum nactus ventum, onerarias naves, circiter XL, præparatas ad incendium, immisit; &, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves sunt combustæ V. Quúmque ignis, magnitudine venti, latiùs serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed suâ sponte naves conscenderunt, & à terrâ solverunt; impetúque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum alterâ erat Cassius, ceperunt: sed Cassius, exceptus scaphâ, refugit. Præterea duæ sunt depressæ triremes. Neque multò pòst de prœlio facto in Thessaliâ cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

LXXXIV. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fugâ se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionémque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat

edictum

edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, ut omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civésque Romani, jurandi causâ convenirent: sed, utrùm avertendæ suspicionis causâ Pompeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugæ consilium occultaret; an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; existimari non poterat. Ipse ad anchoram unâ nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecuniâ ad necessarios sumptus corrogatâ, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibúsque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque indè in Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiúmque Romanorum, quî illìc negotiarentur, arcem antè captam esse, excludendi sui causâ; nunciósque dimissos ad eos, qui se ex fugâ in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent; magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fugâ Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant: missísque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jámque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

LXXXV. Quibus cognitis rebus; Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecuniâ societatis sublatâ, & à quibusdam privatis sumptâ, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobúsque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quósque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat; Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrâ gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castráque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut, pro hospitio atque amicitiâ patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus

in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt; eósque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, néve ejus fortunam despicerent. In hôc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinius Alexandriam transduxerat, bellóque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptúmque occuparet; sive despectâ ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palàm liberaliter responderunt; eúmque ad regem venire jusserunt: ipsi, clàm consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audaciâ; & L. Septimium, tribunum militum; ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus; & quadam notitiâ Septimii productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodiâ necatur.

LXXXVI. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat, T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ; ejúsque rei causâ, senatores omnes ex provinciâ evocâsse, ut iis testibus in summâ pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris, profugisse: ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & antè ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi liménque convertisse. Eodémque die Antiochiæ in Syriâ bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quò præter sacerdotes, adire fas

non

non eſt, quæ Græci ἄδυτα appellant; tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies in tecto, inter coagmenta lapidum, ex pavimento extitiſſe oſtendebatur.

LXXXVII. Cæſar paucos dies in Aſiâ moratus, quum audîſſet Pompeium Cypri viſum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquáſque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Theſſaliâ ſe ſequi juſſerat, & alterâ, quam ex Achaiâ à Fufio legato evocaverat, equitibúſque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia ducenti: reliqui, vulneribus ex prœliis, & labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Cæſar confiſus famâ rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat; atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoſcit; atque ibi primùm è navì egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præſidii causâ reliquerat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hôc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluréſque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

LXXXVIII. Quibus rebus animadverſis; legiones ſibi alias ex Aſiâ adduci juſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſariò Eteſiis tenebatur; qui Alexandriâ navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum R. & ad ſe, quòd eſſet conſul, pertinere exiſtimans; atque eò magìs officio ſuo convenire, quòd ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo & lege & S. C. ſocietas erat facta; oſtendit ſibi placere, regem Ptolemæum, atque ſororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controverſiis jure apud ſe potiùs, quàm inter ſe armis, diſceptare.

LXXXIX. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutricius ejus eunuchus, nomine Pothinus.

Is primùm inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus suprà meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus; quæ fieri vellet, litteris nunciísque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti, ex duobus filiis major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc utì fierent, per omnes deos, pérque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

XC. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; ísque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controversias regum componere: subitò exercitus regius, equitatúsque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliúmque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: regémque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnámque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent; priùs, quàm audiret, aut, cujus rei causâ missi essent, cognosceret; corripi, ac interfici jussit; quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus; alter interfectus est. Quo facto, regem in suâ potestate ut haberet, Cæsar effecit: magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans; & ut privato paucorum & latronum potiùs, quàm regio consilio, susceptum bellum videretur.

XCI.

XCI. Erant cum Achillâ copiæ; ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris, contemnendæ viderentur: millia enim XX in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus; qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; & nomen disciplinámque populi Romani dedidicerant; uxorésque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibúsque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarúmque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulésque convenerant: fugitivísque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certáque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur; qui vim suorum, quòd in simili culpâ versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere stipendii augendi causâ, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitûs instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant.

XCII. His copiis fidens Achillas, paucitatémque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi parte, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est; sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodémque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem: simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur; &, magnâ multitudine, naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant L auxilio missæ ad Pompeium, quæ, prœlio in Thessaliâ facto, domum redierant. Illæ triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant, quæ præsidii causâ Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes: quas si occupâssent; classe Cæsari ereptâ,

ereptâ, portum ac mare totum in suâ potestate haberent; commeatu auxiliísque Cæsarem prohiberent. Itaque tantâ est contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnésque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parvâ manu non poterat: confestímque ad Pharum navibus milites exposuit.

XCIII. Pharus est in insulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus extructa; quæ nomen ab insulâ accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ, portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere & ponte cum oppido conjungitur. In hâc sunt insulâ domicilia Ægyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentiâ aut tempestate paullulùm suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur; non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar; hostibus in pugnâ occupatis, militibúsque expositis, Pharum apprehendit; atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliáque navibus ad eum supportari possent: dimisit enim circùm omnes propinquas regiones, atque indè auxillia evocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur; (id efficiebant angustiæ loci) paucísque utrimque interfectis, Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit. Hôc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi causâ initio erat inductus; & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditúsque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus: ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regiâ transjecit, unáque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quæ res apud milites largitiones auxit;

auxit; magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortaretúrque, ne negotio desisteret, néve animo deficeret; indicatis deprehensísque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER UNUS.

I. BELLO Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo atque ex Syriâ Ciliciâque omnem claſſem accerſit; ex Cretâ, ſagittarios; equites, ab rege Nabatæorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliáque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ eſſe viderentur, teſtudinibus atque muſculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur: quantúmque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta eſt Alexandria; quòd ſine contignatione ac materiâ ſunt ædificia, & ſtructuris atque fornicibus continentur, tectáque ſunt rudere aut pavimentis. Cæſar ſtudebat maximè, ut, quam anguſtiſſimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineíſque agendis à reliquâ parte urbis excluderet: illud ſpectans; primùm, ut, quum eſſet in duas partes urbs diviſa, acies uno conſilio atque imperio adminiſtraretur:

ministraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri posset; in primis verò, ut aquâ pabulóque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnúmque pertinet, legatos conquisitorésque, delectûs habendi causâ, miserant; magnúmque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant; & innumerabilem multitudinem adduxerant: nec minùs in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ: servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiúmque præbebant. Hâc multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quâcumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angiportis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XI pedes altitudinis habebat: quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant: præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant, subjectísque eas rotis, funibus jumentísque objectis, directis plateis, in quamcunque erat visum, partem movebant. Urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ sollertiâ efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: & suâ sponte multa reperiebant: unóque tempore, & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant; atque hæc principes in conciliis concionibúsque agitabant; *populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fugâ eódem recepisse: ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam:*

provinciam: idque agendum maturè: namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse.

III. Interim, dissensione ortâ inter Achillan, qui veterano exercitui præerat; & Arsinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut suprà demonstratum est: quum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutricium suum; atque Achillan interficit. Hoc occiso, ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentiâ administrat.

IV. Alexandria est ferè tota suffossa; specúsque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia consueverunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adeò est limosa atque turbida, ut multos variósque morbos efficiat: sed eâ plebes ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons urbe totâ nullus est. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur: quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aquâ intercludi; qui, distributi munitionem tuendarum causâ, vicatim ex privatis ædificiis, specubus, & puteis extractâ aquâ utebantur. Hôc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur: interseptis enim specubus; atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur; aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paullò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnámque hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset: nec satìs sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aquâ dicerent uti, atque antè consuêssent: vulgóque inter se conferebant; & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo verò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior

ruptior jam, salsiórque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublatâ, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet: alii multo graviorem extimescerent casum; quòd neque celari Alexandrinos possent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quòd ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarii; multa oratio frustra absumeretur: quum verò uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

V. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. Nam *puteis fossis aquam dulcem posse reperiri* affirmabat; *Omnia enim littora, naturaliter aquæ dulcis venas habere: quòd si alia esset littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quò minùs quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistrâ parte à Parætonio, vel à dextrâ ab insulâ; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur. Fugæ verò nullum esse consilium, non solùm iis qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis. Summam esse contrà in Alexandrinis velocitatem, locorúmque & ædificiorum notitiam: hos, præcipuè in victoriâ insolentes, præcursuros & loca excelsiora atque ædificia occupaturos; ita fugâ navibúsque nostros prohibituros. Proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent.* Hâc oratione apud suos habitâ, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos

teos animum conferant; néve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximísque conatibus, non longi temporis labore occursum est.

VI. Eo biduo, legio xxxvii ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullò supra Alexandriam delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras: hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur; navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit,, atque omnem classem sequi jussit; nullis nostris militibus impositis; quòd, quum longiùs paullò discederet, munitiones nudari nolebat; quúmque ad eum locum accessisset qui appellatur Cherronesus; aquandíque causâ, remiges in terram exposuisset; nonnulli ex eo numero, quum longiùs à navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsaríque redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nolebat; quòd & nullos milites in navibus habebat, & post horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quòd nulla satìs idonea esset hortatio, quâ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit; quem in locum illos successuros non existimabat.

VII. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese; magnóque impetu iv ad eam con-

constratæ naves, & complures apertæ, contenderunt: cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quamquam, siquid gravius illi accidisset, meritò casurum judicabat. Prœlium commissum est, magnâ contentione Rhodiorum; qui quum in omnibus dimicationibus & scientiâ & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis: depressa est altera; alteráque perforata; deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quòd nisi nox prœlium diremisset, totâ classe hostium Cæsar potitus esset. Hâc calamitate perterritis hostibus; adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remigio victricibus suis Alexandriam deducit.

VIII. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientiâ classiariorum se victos viderent; ut ****** quibus & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, *sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum; & numerum adaucturum*; magnâ spe & fiduciâ veteres reficere naves, accuratiúsque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibúsque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt: videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse; si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianóque usu à pueris exercitati; ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; & quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

IX. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorii causâ, dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum

dum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant; asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò, non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V, confecerunt: ad has, minores apertásque complures adjecerunt: &, in portu periclitati, remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt; séque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat (nam, X missis, una in cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas VIII, Lycias V, ex Asiâ XII. Ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X; reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

X. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversásque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has, spatium CD passuum relinquit; quod satìs esse ad explicandas naves videbatur. Posthunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant XXII: reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt, cum malleolis ignibúsque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma, nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: (sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ) satísque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrâssent; & ad explicandam classem & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XI.

XI. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magìs cum noſtris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret; Qui, ubi Cæſaris animum advertit, *Videris mihi*, inquit, *Cæſar, vereri, ſi hæc vada primus navibus intraveris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam claſſem poſſis explicare. Nobis rem committe; nos prœlium ſuſtinebimus, (neque tuum judicium fallemus) dum reliqui ſubſequantur. Hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dedecori & dolori eſt.* Cæſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ. Progreſſas ultra vadum IV Rhodias naves circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiâque ſe explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero nulla tranſverſa hoſti objiceretur, nullius remi detergerentur; ſed ſemper venientibus adverſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci; atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque verò Alexandriæ fuit quiſquam aut noſtrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibúſque & votis victoriam ſuis ab diis immortalibus expoſceret.

XII. Minimè autem erat par prœlii certamen. Noſtris enim prorſus neque terrâ neque mari effugium dabatur victis; omniáque victoribus erant futura in incerto: illi, ſi ſuperâſſent navibus, omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miſerum videbatur, perpaucos de ſummâ rerum ac de ſalute omnium decertare; quorum ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cavendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat; ut hôc majori animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum,

cum, notum, prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hôc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticísque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus, multitudo prodesset; neque electi ad virtutem ex tantâ multitudine hostium viri, virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hôc prœlio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibúsque; & deprimuntur tres; nostris incolumibus omnibus: reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propiùs prohibuerunt.

XIII. Hoc ne sibi sæpiùs accidere posset; omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam, molémque ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem: perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, & illam & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio; cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scapháſque imponit: alteram insulæ partem, distinendæ manûs causâ, cum constratis navibus aggreditur; præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primò, impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & littora armati defendebant; quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibúsque longis v, mobiliter & scienter angustias loci, tuebantur. Sed ubi, locis primùm cognitis vadísque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constantérque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis; custodiâ portûs relictâ, ad littora & vicum applicaverunt; séque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. Neque verò diutiùs ipsi eâ munitione se continere potuerunt; etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur) turréſque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant; neque nostri aut scalis, aut cratibus,

aut

aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: sed terror hominibus mentem consiliúmque eripit, & membra debilitat: ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem, perterriti fugâ suorum & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt; séque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectíque sunt: sed numerus captivorum omnino fuit DC.

XIV. Cæsar, prædâ militibus concessâ, ædificia diripi jussit; castellúmque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propiorémque oppido, Alexandrini tuebantur: sed eum postero die simili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jámque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittísque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium III instar in terram exposuerat; (non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur) reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem adversùs hostem prævallari; &, quà exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto; nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejicere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodémque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex areâ quæ erat adversùs pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militésque hortante; remigum magnus numerus, & classiariorum, ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum, studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex navi-

bus Alexandrini pauci; ut sine signis certísque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, nostrósque acriùs perturbatos insequebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navésque à terrâ repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole constiterant; quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent; veriti, ne ab tergo circumvenirentur; & discessu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt: quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti, incolumes discesserunt: pauci, allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit: quò multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs constiterant, naves adnatavit: hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus, multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. Hôc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classiarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multísque tormentis confirmaverunt; atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda navigia.

XV. Hôc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potiùs atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis;

dis; in prœliisque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis ***** manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio, subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum.

XVI. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari & adversis incitari viderent; neque ullum belli tertium casum nôssent, quò possent esse firmiores; (ut conjecturâ consequi possumus) aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis; aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut *dimitteret regem, transiréque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse (confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissimâ Ganymedis) facere id, quod rex imperâsset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiámque venturi essent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs se dederent.* Cæsar, etsi fallacem gentem, sempérque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quòd, si quo pacto sentirent ea, quæ postularent; mansurum in fide dimissum regem credebat: sin, id quod magìs illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; splendidiùs atque honestiùs sese contra regem, quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut *consuleret regno paterno; parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset deformata; cives suos primùm ad sanitatem revocaret, deinde conservaret; fidem populo Romano sibique præstaret, quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret*; dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At regis animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarem cœpit, *ne se dimitteret; non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius.* Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus; *celeriter, si illa sentiret,*

fore cum secum affirmans; ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militésque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. Quasi verò id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

XVII. Quum duce assumto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibúsque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent: rumorésque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci: quod nondum Cæsari auditum erat: interea, commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiscuntur in eâ classe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat; superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum esset, instructáque utrimque classis conflixisset, & suâ consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset, & illic triremem hostium perforâsset ac demersisset; proximam longiùs insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit; sive quòd in ipso satìs præsidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent esse; sive quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum suâ quadriremi victrice periit.

XVIII. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello & virtutis, fidei dignitatísque in amicitiâ Cæsaris; missus in Syriam Ciliciámque initio belli Alexandrini, ad auxilia

accer-

accersenda; magnas copias, quas celeriter & propensissimâ civitatum voluntate & suâ diligentiâ confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit: ídque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repentè magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus; & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat; & perseverantiâ constantiâque oppugnandi; quo die est aggressus, in suam redegit potestatem: præsidiúmque ibi suum collocavit. Indè, re bene gestâ, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnésque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ, quæ plerumque adest victori, pacârat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XIX. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta; quod nomen à similitudine litteræ cepit: nam pars quædam fluminis Nili, mirè derivata inter se duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten rex cognovisset, & transeundum ei flumen sciret; magnas adversùs eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten, vel sine dubio retineri posse, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satìs habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt; festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem; quorum impetum Mithridates magnâ cum prudentiâ, consuetudine nostrâ castris vallatis, sustinuit: quum verò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique factâ, magnum numerum eorum interfecit; Quòd nisi locorum notitiâ reliqui se texissent; partímque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. Qui ut paullulum ab illo timore se recreârunt, adjunctis iis qui subsequebantur, rursus Mithridaten oppugnare cœperunt.

XX. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita penè sub idem tempus, & rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus; in quo magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti suprà demonstravimus; priùs tamen regis copiis occurrit, quàm is Mithridaten aggredi posset: eúmque ad se victorem incolumi exercitu recepit.

XXI. Consederat cum copiis rex, loco naturâ munito; quòd erat ipse excelsior, planitie ex omnibus partibus subjectâ: tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra regis & Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis castris, millia passuum circiter VII. Rex, quum hôc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem expeditósque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitésque nostros, quòd tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites-Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnârunt: & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinóque aggere injecto flumen transierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fugâ spem salutis collocarent. Sed id frustra: namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

XXII. Cæsar, re præclarissimè gestâ, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. Hæc quum & opere magno vallata, & loci naturâ

turâ munita adverteret; confertámque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; laſſos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit Poſtero die caſtellum, quod rex in proximo vico non longè à ſuis caſtris muniverat, brachiiſque cum opere caſtrorum conjunxerat, vici obtinendi causâ; Cæſar aggreſſus omnibus copiis, expugnat: non quòd id minori numero militum conſequi, difficile facta putaret; ſed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis protinus caſtra regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt; acerriméque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur: unâ, quam liberum acceſſum habere demonſtravi; alterâ, quæ mediocre intervallum inter caſtra & flumen Nilum habebat. Maxima & electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis vulnerandíſque noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diverſis enim telis noſtri figebantur; adverſi, ex vallo caſtrorum; averſi, ex flumine; in quo multæ naves inſtructæ funditoribus & ſagittariis, noſtros impugnabant. Cæſar, cum videret milites acriùs prœliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quúmque animum adverteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis; quòd & per ſe munitus eſſet; & ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi, decucurriſſent in eum locum, in quo pugnabatur: cohortes illò circuire caſtra, & ſummum locum aggredi, juſſit; híſque Carſulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris ſcientiâ, virum præſtantem. Quò ut ventum eſt; paucis defendentibus munitionem, noſtris contrà militibus acerrimè pugnantibus; diverſo clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes caſtrorum diſcurrere cœperunt: quorum perturbatione, noſtrorum animi adeò ſunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent;

rent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ fossâ munitionis magnâ ruinâ oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum; receptumque in navem; &, multitudine eorum, qui, ad proximas naves adnatabant, demerso navigio, periisse.

XXIII. Re felicissimè celerriméque gestâ; Cæsar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibúsque suis relictis; veste eâ sumptâ, quâ supplices dominantes deprecari consueverunt; sacrísque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratósque animos regum erant soliti; advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magnâ gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXIV. Cæsar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam, majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum; majoríque ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiísque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnâsse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priùs quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ VI secum deductâ, cæteras ibi relinquit; quò firmius esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitiâ; neque

que vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti. Simul ad imperii noſtri dignitatem utilitatémque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges, præſidiis eos noſtris eſſe tutos; & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

XXV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam finitimáſque provincias adminiſtrandas tranſdiderat, venit; oratum, *ne Armeniam minorem, regnum ſuum; néve Cappadociam regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtaríque pateretur à Pharnace: quo malo niſi liberarentur; imperata ſibi facere, pecuniámque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere.* Domitius, non tantùm ad explicandos ſumtus rei militaris quum pecuniam neceſſariam eſſe judicaret; ſed etiam turpe populo Romano, & Cæſari victori, ſibíque infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confeſtim ad Pharnacem mittit, *Armeniâ Cappadociâque decederet; néve occupatione belli civilis, populi Romani jus majeſtatémque tentaret.* Hanc denunciationem quum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propiùs eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, unam ex tribus, triceſimam ſextam, ſecum ducit; II in Ægyptum ad Cæſarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille diſciplinâ atque armaturâ noſtrâ complures annos conſtitutas habebat; equitéſque centum: totidémque ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæſtorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctúmque Patiſium in Ciliciam, ad auxilia accerſenda. Quæ copiæ celeriter omnes, juſſu Domitii, Comana convenerunt.

XXVI. Interim legati à Pharnace reſponſa referunt; *Cappadociâ ſe deceſſiſſe; Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine jure obtinere deberet: denique ejus regni cauſa integra Cæſari ſervaretur; paratum enim ſe facere, quod*

is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate; quòd facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quódque omnes III legiones adducturum Domitium putâsset; ex quibus cùm II ad Cæsarem missas audîsset, audaciùs in Armeniâ substitisset: perseverare cœpit, ut *eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ; nec justè eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur; id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset.* His responsis datis; cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam; locísque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum sylvestre est, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armeniâ: cujus itineris has esse certas opportunitates; quòd, in locis superioribus, nullus impetus repentinus accidere hostium poterat; & quòd Cappadocia his jugis subjecta, magnam commeatûs copiam erat subministratura.

XXVII. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiáque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur: *nec sibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani & regna sociorum recuperare,* legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis; castra posuit, longè à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnésque penè disposuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intrà eas fauces dissipari jussit, paganósque & oppidanos in iis locis observari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin verò, ut in hostium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites dissiparentur, dispersíque cæderentur.

XXVIII.

XXVIII. Hæc quum adminiſtraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitiâ mittere ad Domitium; quum hôc ipſo crederet eum faciliùs decipi poſſe. At contrà ſpes pacis Domitio in iiſdem caſtris morandi attulit cauſam. Ita Pharnaces, amiſſâ proximi temporis occaſione, veritus ne cognoſcerentur inſidiæ, ſuos in caſtra revocavit. Domitius poſtero die propiùs Nicopolim acceſſit, caſtráque oppido contulit: quæ dum muniunt noſtri, Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more atque inſtituto; in fronte enim, ſimplici directa acie, cornua trinis firmabantur ſubſidiis; eâdem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ ſiniſtrâque intervallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis. Perfecit inceptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo inſtructâ.

XXIX. Proximâ nocte Pharnaces; interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoſcit Cæſarem magno in periculo verſari, flagitaréque à Domitio, ut quam primùm ſibi ſubſidia mitteret, propiúſque ipſe Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet; quum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum acceſſum & æquiſſimum ad dimicandum noſtris videbat, foſſas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longiùs conſtituerat ſuam non producere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra foſſam, collocabat; qui neque aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum equitatum.

XXX. Domitius autem; quum Cæſaris magìs periculo, quám ſuo commoveretur; neque ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſine causâ diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in ſiniſtro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. Sic utrimque acie in-

ſtructâ,

ſtructâ, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter variéque pugnatur: nam XXXVI legio, quum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeò ſecundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, averſóſque hoſtes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm averſa hoſtibus ceſſiſſet; foſſam autem circuire acies ſecundò conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem; in ipſo tranſitu foſſæ, confixa & oppreſſa eſt. Deiotari verò legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices regis copiæ, cornu ſuo dextro mediâque acie, converterunt ſe ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit, magnis copiis hoſtium circumdata; præſentiſſimóque animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium; quò Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amiſsâ, magnâ parte Deiotari militum interfectâ; XXXVI legio in loca ſe ſuperiora contulit non amplius CCL deſideratis. Ceciderunt eo prœlio ſplendidi ac illuſtres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs diſſipati collegit; itineribúſque tutis, per Cappadociam ſe in Aſiam recepit.

XXXI. Pharnaces rebus ſecundis elatus; quum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret; Pontum omnibus copiis occupavit: ibíque & victor & rex crudeliſſimus, quum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorúmque diripuit; ſupplicia conſtituit in eos qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte eſſent miſeriora; Pontúmque, nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.

XXXII. Sub idem tempus, in Illyrico eſt incommodum acceptum. Quæ provincia ſuperioribus menſibus retenta, non tantùm ſine ignominiâ, ſed etiam cum laude, erat. Namque eò miſſus æſtate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæſaris quæſtor pro prætore; quamquam erat provincia minimè copioſa ad exerci-

tus

tus alendos, & finitimo bello ac diſſenſionibus vaſtata & confecta; tamen prudentiâ ac diligentiâ ſuâ, quòd magnam curam ſuſcipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit & defendit. Namque & caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas & bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit; quæ etſi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ deſperatione erat grata, præſertim virtute parta: & quum Octavius ex fugâ Pharſalici prœlii, magnâ claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet; paucis navibus Iadertinorum, quorum ſemper in Rempublicam ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octavianis navibus erat potitus; ut vel claſſe dimicare poſſet, adjunctis captivis navibus ſociorum. Et quum diverſiſſimâ parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæſar ſequeretur; compluréſque adverſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe reliquiis ex fugâ collectis contuliſſe audiret; litteras ad Gabinium mittit, utì *cum legionibus tironum quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum; conjunctíſque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionémque, vivo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe* credebat.

XXXIII. Gabinius ut in Illyricum venit, hyberno tempore anni ac difficili: ſive copioſiorem provinciam exiſtimans; ſive multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens; ſive virtute & ſcientiâ confiſus, quâ ſæpe in bellis periclitatus magnas res et ſecundas ductu auſûque ſuo geſſerat; neque provinciæ facultatibus ſublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus intercluſo mari tempeſtatibus commeatus ſupportari poterat; magníſque difficultatibus coactus, non ut volebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita, quum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeóque eſt a barbaris contemptus, ut, Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortiſſimi fideliſſimíque incolebant; in agmine

agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum ampliùs amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV; cum reliquis copiis Salonam se recepit: summâque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo periit. Cujus & infelicitas vivi, & subita mors, in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiáque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est.

XXXIV. Vatinius, Brundisii quum esset; cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico; quum crebris litteris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribúsque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros: etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatésque hyemis & subitæ præparationis. Nam, quum ipse paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, utì sibi classem mitteret. Quod quum tardiùs fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satìs magnus, magnitudine quamquam non satìs justâ ad prœliandum, rostra imposuit; his adjunctis navibus longis, & numero classis aucto; militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur; profectus est in Illyricum: maritimásque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavióque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur; nec sibi ullius rei moram necessitatémque injungebat, quin, quàm celerrimè posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ maríque, ubi nostrum erat præsidium; adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiúmque nostrum recepit.

XXXV.

XXXV. Octavius, quum Vatinium classem magnâ ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset; confisus suâ classe, subsistit ad insulam Tauridem: quâ regione Vatinius insequens navigabat; non quòd Octavium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longiùs progressum insequi decreverat. Quum propiùs Tauridem accessisset; distensis suis navibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis; repentè adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittíque antennas jubet, & milites armari: &, vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum; quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repentè oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine disposita magìs, Octaviana: paratior militum animis, Vatiniana.

XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus suâ quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrimè fortissiméque contrà illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurritúrque ad duces maximè: nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prœlium factum est: quantóque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquatâ, longè superiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures quum confugerent, depressa scapha; vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem: eo receptus, quum prœlium nox dirimeret,

tem-

tempestate magnâ velis profugit; sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicârat.

XXXVII. At Vatinius, re bene gestâ, receptui cecinit; suísque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prœlio penterem I, triremes II, dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos: posteróque ibi die fuit, dum suas captiváſque naves reficeret. Post diem III, contendit in insulam Issam; quòd eò se recepisse ex fugâ credebat Octavium. Erat in eâ regione nobilissimum oppidum, conjunctissimúmque Octavio: quò ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt; comperítque ipsum Octavium, paucis parvísque navigiis, vento secundo, regionem Græciæ petîsse; indè ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissimè gestâ, provinciâ receptâ & Cornificio redditâ, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsâ; victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit.

XXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Cassius Longinus in Hispaniâ proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ causâ relictus; sive consuetudine naturæ suæ; sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus; magnas odii sui fecerat accessiones: quod vel ex conscientiâ sua, quum de se mutuò sentire provinciam crederet; vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animadvertere poterat: & compensare offensionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primùm in unum locum exercitum conduxit, H S centenos militibus est pollicitus. Nec multò post; quum in Lusitaniâ Medobregam oppidum, montémque Herminium expugnâsset, quò Medobregenses confugerant; ibíque Imperator esset appellatus; iterum H S centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat; quæ speciosum reddebant præsentem exercitûs amorem; paullatim tamen & occultè militarem disciplinam severitatémque minuebant. XXXIX.

XXXIX. Cassius, legionibus in hyberna dispositis, ad jus dicendum Cordubam se recepit; contractúmque in eâ æs alienum, gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere: & (ut largitionis postulat consuetudo) per causam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium, simultatum causæ tenues conjiciebantur: neque ullum genus quæstûs, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur; quo domus & tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur.

XL. Quibus de causis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat Quæstor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ societate versarentur rapinarum, nihilo minùs tamen oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit: augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximísque ornantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies.

XLI. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, pérque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia; majoráque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliáque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum navésque C præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur; ne qua res, quum redîsset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione:

non

non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.

XLII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: pollicetúrque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se daturum; v fore in Hispaniâ legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eóque ipso die, meridianâ horâ, quum in Basilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco quum se insinuâsset; sinistrâ corripit eum, dextrâque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hôc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius & L. Mergilio, simili confidentiâ Plancum municipem suum adjuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentémque levibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim berones compluréſque evocatos cum telis secum habere consueverat; à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectúsne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Cassium esse, gratulatur: tollitur à multitudine in tribunal: prætôr appellatur: nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis; (quo in numero erat II legio) non cum omni provinciâ consenserat in odio Cassii: (nam legiones XXX & XXI, paucis mensibus in Italiâ scriptas, Cæsar attribuerat Longino: v legio ibi nuper erat confecta.) Interim nunciatur Laterensi, vivere

Cassium.

Cassium. Quo nuncio, dolore magìs permotus quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognitâ, xxx legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem xxi, subsequitur has v. Quum ii legiones reliquæ essent in castris: secundani, veriti ne soli relinquerentur; atque ex eo, quid sensissent, indicaretur; secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem v in castra remittit, cohortibus xxx retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibíque tam familiarem quàm Laterensem & Racilium, in eâdem fuisse conjuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubet. Minutium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Salvianum: qui profitetur indicium, conjuratorúmque numerum auget; verè, ut quidam existimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet; exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt: nam palàm HS x, cum Calpurnio paciscitur; & cum Q. Sextio, L: qui si maximè nocentes sunt multati; tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniâ remissus, crudelitatem cum avaritia certâsse significabat.

XLIII. Aliquot post diebus, litteras à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Quâ re cognitâ mistam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrùm nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accersit omnes qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptásque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Quem autem Romanorum delectum instituit; quósque ex omnibus conventibus coloniísque conscriptos habebat; transmarinâ militiâ perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat.

vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat: legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia, mittit ad Trajectum: ipse, classem quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur; propterea quòd edictum totâ provinciâ proposuerat, ut quibus pecunias imperâsset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes perturbavit.

XLIV. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat famâ legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat; quum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione factâ, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse; & ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu cum V cohortibus undevicesimanorum egreditur: manè pervenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus; Carmonam contendit. Hic, quum legio XXX & XXI, & cohortes IV ex V legione, totúsque convenisset equitatus; audit IV cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnésque ibi se conjunxisse; & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret; Q. Cassium legatum, Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellúmque, aut voluntate aut necessitate adductum, (namque id variè nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, movet castra; & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos: quos cognoscit non suâ, sed Cæsaris absentis causâ, sibi fidissimos esse; nullúmque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

XLV. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosâ militum suâque videretur naturâ; simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur,

debatur,

debatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle, palàm dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviàm prodit; neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac prætextatorum: deprecatúrque, *ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare.*

XLVI. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus; quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoriâ; támque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio; neque se conventum, neque M. Marcellum, contra Cæsaris causam posse perducere: nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætorémque appellârunt; & sibi conventum adjunxerunt; castráque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Cordubâ, citra flumen Bætim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit; *subsidio sibi provinciæque, Cæsaris causâ, quamprimum veniret.* Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priúsque confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammâque consumerentur: Marcellus, quum confligere miserrimum putaret; quòd & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum; neque suæ potestatis esse; legiones Bætim transducit, atque aciem instruit.

struit. Quum Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret; causâ interpositâ quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius; quo bene valebat, Marcellúmque infirmum esse sciebat; aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hôc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatísque haberet, cognitum esset; Marcellus castra Bætim transfert: crebróque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

XLVIII. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones multísque prœliis expertas. Cassius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque quum castra castris collatá essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aquâ Cassianos posset; Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibíque infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur; celeríque itinere Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeò conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci naturâ (namque Ulia in edito loco posita est) & ipsâ munitione urbis undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, &, quàm proximè potest Uliam, castra castris confert: locorúmque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque confligeret, (cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neque vagari Cassium latiùs pateretur, ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibúsque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Cassiúmque munitionibus clausit: quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentaríque Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum.

XLIX. Paucis diebus, litteris Caſſi acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungítque ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluréſque cohortes auxiliarias Hiſpanorum: namque ut in civilibus diſſenſionibus accidere conſuevit, ita temporibus illis in Hiſpaniâ nonnullæ civitates rebus Caſſii ſtudebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebróque; ut accidit, fortunâ ſæpe ad utrumque tranſferente victoriam; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

L. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis xxxv, magnóque numero equitum & reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, ſine ullo ſtudio, contentiones Caſſii Marcellíque componeret. Huic venienti ſine dubitatione ſe credit atque offert Marcellus: Caſſius contrà ſuis ſe tenet præſidiis; ſive eò quòd plus ſibi juris deberi, quam Marcello exiſtimabat; ſive eò quòd, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Uliam Caſtra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum, Caſſium invitat; fidémque ſuam in re omni interponit. Quum diu dubitâſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quídque Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententiâ; poſtulat, uti munitiones disjicerentur, ſibíque liber exitus daretur. Non tantùm induciis factis, ſed propè jam conſtituta opera quum complanarent, cuſtodiæque munitionum eſſent deductæ; auxilia regis in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris neque opinantibus omnibus, (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de hujus conſcientiâ dubitabatur) impetum fecerunt; compluréſque ibi milites oppreſſerunt. Quòd niſi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium eſſet diremptum; major calamitas eſſet accepta.

LI. Quum iter Caſſio patefactum eſſet; caſtra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcellúſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur; Caſſius Car-

Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius Proconsul ad provinciam obtinendam venit: de cujus adventu ut cognovit Cassius; legiones, quas secum habuerat, equitatúmque in hyberna distribuit; ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit: ibíque, adverso tempore navigandi, naves conscendit: ut ipse prædicabat; ne se Trebonio & Lepido & Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cujusquam veniret. Progressus secundâ, ut hybernâ, tempestate; quum in Iberum flumen, noctis vitandæ causâ, se contulisset; indè, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosiùs se navigaturum credens, profectus; adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis; in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersâ navi periit.

LII. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum cognosceret, litterísque urbanis animadverteret, multa Romæ malè & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satìs commodè geri; quòd &, contentionibus Tribunitiis, perniciosæ seditiones orirentur; &, ambitione atque indiligentiâ Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinémque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatísque essent: eáque omnia flagitare adventum suum videret: tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionésque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legésque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Asiâ celeriter se confecturum sperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithyniâ ac Ponto, plus oneris videbat impendere sibi: non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat; quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus civi-

civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia bene-meritis & viritim & publicè tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit: reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimósque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit & sibi & populo Romano amicissimos.

LIII. Paucis diebus in eâ provinciâ consumptis; Sex. Cæsarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriæque præficit; ipse eâdem classe, quâ venerat, proficiscitur in Ciliciam: cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum; quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum fortissimúmque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ & finitimarum civitatum constitutis; cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum, non diutius moratur: magnísque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sânctissimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quòd tantâ religione colitur, ut sacerdos ejus deæ, majestate, imperio, & potentiâ, secundus à rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum, mutationémque generis, jure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republicâ esset; ne aut regni hæreditas Ariaraten sollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset. Ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit.

LIV. Quum propiùs Pontum finésque Gallogræciæ accessisset; Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus concessum esse, cæteri tetrarchæ contendebant) sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depositis regiis insignibus; neque tantùm privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit; oratum, *ut sibi ignosceret, quòd in eâ parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque*

in Cn. Pompeii Castris fuisset; neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani; sed parare præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar, quum *plurima sua* commemorâsset *officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset*; quúmque *defectionem ejus nullam posse excusationem imprudentiæ recipere* coarguisset; *quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis Urbem Italiámque teneret; ubi Senatus populúsque Romanus, ubi Respublica esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum, consul esset; tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum; de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse,* dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam, ex genere civium suorum, Deiotarus armaturâ disciplinâque nostrâ constitutam habebat, equitatúmque omnem, ad bellum gerendum adducere jussit.

LV. Quum in Pontum venisset, copiásque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum, mediocres erant: (exceptâ enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculísque functam, multísque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeò deminutam, ut minus mille hominum in eâ esset; reliquæ erant III legiones; unâ, Deiotari; duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi, Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur *ne ejus adventus hostilis esset; facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent.* Maximéque commemorabant, *nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset.* Cæsar respondit, *se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ pollicere tur, repræsentaturus esset:* monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos; *ne aut Deiotarum sibi objicerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentiùs facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi.*

Id

Id ipsum, quod commemorâssent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur; quàm sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse: quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subîssent. Ponto verò decederet confestim; familiásque publicanorum remitteret; cæteráque restitueret sociis civibúsque Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset; jam tunc sibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuéssent: Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

LVI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentiùs etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quò celeriùs honestiúsque ad res magìs necessarias proficisceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad Urbem Cæsarem revocari): lentiùs agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summâ frustrari cœpit. Cæsar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celeriùs omnium opinione manum consereret.

LVII. Ziela est oppidum in Ponto, positú ipso, ut in plano loco, satìs munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multíque intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentúmque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longiùs millibus passuum III abest ab Zielâ: hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis suis omnibus occupavit.

LVIII. Cæsar, quum ab hoste millia passuum V castra posuisset; viderétque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si

modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant propiora regis Castris; aggerem comportari jubet intrà munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentísque in castris relictis, primâ luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem è castris, servitiáque quæ agerent jussit; ne quis ab opere miles discederet, quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum.

LIX. Pharnaces, quum id repentè primâ luce animadvertisset; copias suas omnes pro castris instruxit. Quas, interpositâ tantâ locorum iniquitate, consuetudine magìs pervulgatâ militari credebat instrui Cæsar; vel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur; vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quò minùs, primâ acie pro vallo instructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces, impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperâsse eum postea audiebamus: sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, compertâ; quum, more operis quotidiani, magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset: sive etiam veterani fiduciâ exercitûs sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse & vicisse legati ejus gloriabantur: simul contemptu exercitûs nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset; quum interim Pharnaces eodum gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversùs arduum collem instructis copiis cœpit.

LX. Cæsar, incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus; neque opinans, imparatúsque oppressus; eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legi-

legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Nondum ordinibus instructis, falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant; quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has, acies hostium; & clamore sublato, confligitur; multùm adjuvante naturâ loci, plurimùm Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit adminstrari.

LXI. Magno atque acri cominus prœlio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive detruderentur hostes; multò tardiùs, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediâque acie, totæ profligantur copiæ regis: quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruinâ oppressis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoriâ elati, subire iniquum locum, munitionésque aggredi non dubitârunt: defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat; celeriter castris hostium sunt potiti. Interfectâ multitudine aut capta suorum, Pharnacès cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberiùs profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXII. Tali victoriâ, toties victor Cæsar incredibili est lætitiâ affectus; quòd maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Eratque subiti periculi recordatione lætior, quòd victoriâ facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cælio Vinciano in Ponto relinquit.

LXIII. Ita per Gallogræciam Bithyniámque in Asiam iter facit; omniúmque earum provinciarum de con-

troversiis cognoscit & statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeritérque gestam in Ægypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multósque tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciásque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis, adjudicavit; occupatam & possessam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissimè celerriméque confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

A. HIRTII

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO

LIBER UNUS.

I. CÆSAR itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV. Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statímque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non ampliùs legionem tironum haberet unam, equitésque vix DC. Tabernaculum secundùm littus ipsum constituit, ut propè fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quid sibi moræ quisquam fore speraret, & ut omnes in dies horásque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minùs in navibus remiges militésque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classésque esse complures; tamen non deterrebatur, animóque & spe confidebat. Interim in dies, & naves longæ adaugeri, & onera-

riæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad II millia.

II. Legionibus collectis VI, & equitum II millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non longè abest à Lilybæo. Ipse parum commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit: &, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ, diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur; indè Neapolim. Complura præterea castella & oppida non longè à mari relinquit.

III. Postquam Adrumetum accessit; ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius; & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit; ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum: cujus numerus in præsentiâ fuit peditum III millia, equitum CL: castrísque ante oppidum positis, sine injuriâ cujusquam consedit; cohibétque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent: ante portam frequentes considunt, ad se defendendum: quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, naturâ loci perspectâ, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectísque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudóque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut, in tempore iis perlectis locum certum peterent universi. Quod minimè Cæsarem fefellerat; namque nullum portum terræ Africæ,

Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressûs aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliquâ ratione perduci ad sanitatem. Itaque datâ facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atque captivus pervenisset; litterásque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset; priùs quàm acciperet ille, *Unde*, inquit, *istas?* Tum captivus, *Imperatore à Cæsare.* Tunc Considius, *Unus est*, inquit, *Scipio imperator, hôc tempore, populi Romani:* Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: litterásque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam, unâ nocte & die ad oppidum consumptâ; neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra quum movere vellet, subitò ex oppido erupit multitudo; atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Jubâ ad stipendium accipiendum: castráque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subitò legionarii consistunt; & equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs XXX Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgeréntque in oppidum. Postquam repulsi & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius

facerent; & modò insequerentur, modó rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatûs; iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longiùs ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis & castellis legationes venire; polliceri frumentum; paratósque esse, quæ imperâsset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kalendis Januar.

VI. Inde movit, & pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obviàm; *libenter se omnia facturos, quæ vellet*, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido secundùm littus facit castra. Eódem naves onerariæ, & longæ nonnullæ, casu advenerunt: reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versùs petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem: equitatúmque in navibus omnem contineri, (ut arbitror, ne agri vastarentur) aquámque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum à navibus exierant, subitò equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt: latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subitò exiliunt; non ut in campo cominus depugnent.

VII. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimisit; ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratísque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrâssent, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versùs, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet;

bet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itáque unicuique præcipiebat, ut, si fieri posset, ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant; miserari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat) tantâ homines esse dementiâ, ut mallent regis esse vectigales, quàm cum civibus in patriâ in suis fortunis esse incolumes.

VIII. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet; Leptique VI cohortium præsidio cum Savernâ relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit. Ibíque sarcinis exercitûs relictis, ipse cum expeditâ manu proficiscitur circum villas frumentatum: oppidanísque imperat, ut plaustra jumentáque omnia sequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret; præsidióque firmata, ad classem receptacula muniret.

IX. Itaque, ibi relicto P. Savernâ, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspinâ egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II; ibíque classem sub vesperum cum eâ copiâ conscendit, omnibus in exercitu inſciis & requirentibus Imperatoris consilium. Qui magno metu ac tristitiâ sollicitabantur: parvâ enim cum copiâ, & eâ tironum, neque omni expositâ, in Africâ contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatúmque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentiâ, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant; nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore, mirabilíque hilaritate: animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientiâ & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

X. Cæsar,

X. Cæsar, in navibus unâ nocte consumptâ, jam cœlo albente quum proficisci conaretur, subitò navium pars, de quâ timebat, ex errore, eódem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine morâ navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitúmque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit; atque ibi castris constitutis, ipse cùm cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrássent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi, propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent.

XI. Interim, quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum III; per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentiâ non magnam; & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi; atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jámque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari & ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus CD, & sagittariis ***.

XII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos, levis armaturæ Numidas & sagittarios pedites, interposuerant; & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistróque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent,

viderent, ne multitudine equitatûs hostium circumvenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructâ, dimicaturum.

XIII. Quum utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magìs, quàm viribus, decernendum videret; subitò adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collésque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simúlque ad circumeundum comparare se, cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subitò ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hìc quum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

XIV. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hostium, pilum militìs cursu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longiùs procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magìs magísque instare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarísque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XV. Labienus in equo, capite nudo, versari in primâ acie; simul suos cohortari: nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit? In magnum me hercule vos periculum impulit: misereor vestri.* Tum miles; *Non sum*, inquit, *tiro, Labiene*; *sed de legione X veteranus.* Tum Labienus; *Non agnosco*, inquit, *signa decumanorum.* Tum miles, *Jam me, quis sim, intelliges.*

Simul

Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait; *Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maximè tironum. Circumspicere enim Cæsarem; neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVI. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistróque cornu mediam dividit; & unam partem ab alterâ exclusam, equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit: neque longiùs progressus, veritus insidias, se ad suos recepit. Idem altera pars equitum peditúmque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis convulneratísque; ad sua præsidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit.

XVII. Interim M. Petreius & Cn. Piso, cum equitibus Numidis MC electis, peditatúque ejusdem generis satìs grandi, ex itinere rectâ subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursúsque renovatis animis; legionarios, conversis equitibus, se recipientes, novissimos adoriri; & impedire cœperunt, quo minùs se in castra reciperent. Hâc re animadversâ, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarísque equites jumenta ex nauseâ recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandúmque cursum tardiora haberent; dieíque pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibúsque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, quum jam hostes languidè negligentérque tela mitterent, subitò immittit cohortes turmásque suorum; atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis post collémque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones;

nes: itémque adversarii malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XVIII. Interim eâ re gestâ, & prœlio dirempto; ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditésque. Ex quibus cognitum est hostium consilium; eos hâc mente & conatu venisse, ut, novo atque inusitato genere prœlii, tirones legionariíque pauci perturbati; Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; *tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à suis superarentur.* Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine; primùm quòd audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quòd triennio in Africâ suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, levísque armaturæ. Præterea ex fugâ prœlióque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallósque, ibíque postea ex hibridis libertinis servísque conscripserat; armaverat, equóque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti CXX, equitatúsque innumerabilis: deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius XII millibus. Hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germanísque MDC, Numidarum sine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturæ quater tanto, sagittariis ac funditoribus hippotoxotísque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. post diem III quàm Africam attigit, in campis planissimis purissimísque, ab horâ diei quintâ usque ad solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XIX. Cæsar interim castra munire diligentiùs, præsidia firmare majoribus copiis, vallúmque ab oppido Ruspinâ usque ad mare deducere, & à castris alterum eódem; quò tutiùs ultro citróque commeare, auxiliáque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormen-

táque

táque ex navibus in castra comportare; remigum partem ex classe, Gallorum Rhodiorúmque, epibatarúmque, armare & in castra evocare; utì, si posset, eâdem ratione, quâ adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariísque ex omnibus navibus, Itureis, Syriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias: (audiebat enim Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare; copias suas cum Labieno & Petreio conjungere; cujus copiæ, legionum VIII & equitum IV millium, esse nunciabantur) officinas ferrarias instruere; sagittásque, & tela utì fierent complura, curare; glandes fundere; sudes comparare; litteras in Siciliam nunciósque mittere, ut sibi crates materiémque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ esset; præterea ferrum plumbúmque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento se in Africâ nisi importatitio uti non posse: priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africâ frumentum adversarios in pauca oppida & bene munita comportâsse, omnémque regionem Africæ exinanîsse frumento: oppida præter pauca quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; & eorum incolas intrà sua præsidia coëgisse commigrare; agros desertos ac vastatos esse.

XX. Hâc necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ, incenderant atque expugnaverant. Hâc re nunciatâ Cæsari, classes circùm insulas portúsque disposuit, quò tutiùs commeatus supportari posset.

XXI.

XXI. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assiduéque objurgare non desistebat. *Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratísque civibus oppressam bonósque aut interfectos aut exilio multatos patriâ civitatéque carere; gloriâ & animi magnitudine elatus, privatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis penè oppressam funditus & deletam Italiam, urbémque Romanam, in libertatem vindicavit: idémque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimáque conciliavit; adolescentulúsque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominísque claritate præditus, in Remp. est ingressus: tu contrà, & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satìs animi magnitudine diligentiâque præditus; nonne eniteris & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reíque publicæ atque optimo cuique efflagitatum?* His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus, cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab uticâ est in Mauritaniam; regnúmque Bogudis est ingressus: expeditóque exercitu; numero servorum, liberorum, II millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, usque eò passi propiùs eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; subitò eruptione factâ, prostratos perterritósque Pompeianos in mare passim navésque compulerunt. Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naves indè avertit; neque postea littus attigit; classémque ad insulas Baleares versùs convertit.

XXII. Scipio interim cum iis copiis, quas paullò antè demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus, primùm Adrumeti castra ponit; deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longè considunt. Equitatus interim eorum, circùm Cæsaris munitiones vagari; atque eos, qui

qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quâ re Cæsariani gravi annonâ sunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Siciliâ, neque ab Sardiniâ commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versùs tenebant; pabulique inopiâ premebantur. Quâ necessitate coacti, veterani milites equitésque, qui multa terrâ maríque bella confecissent, & periculis inopiâque tali sæpe essent conflictati; algâ è littore collectâ, & aquâ dulci elutâ, & ita jumentis esurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXIII. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus copiarúmque paucitate; non est visum dari spatium convalescendi, augendarúmque ejus opum; itaque comparatis equitum magnis peditúmque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propiùs ejus regnum copias suas admovere; Cirtámque oppidum ejus regni opulentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo oppida Gætulorum: quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, ídque sibi vacuum transderent; conditionémque repudiâssent; postea ab eis capti interfectíque sunt omnes. Indè progressi, agros oppidáque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jam non longè ab Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium; *satius esse sibi suóque regno subsidio ire, quàm, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utrâque re expelleretur.* Itaque rursus se recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, sibi suísque rebus timens; elephantísque XXX relictis, suis finibus oppidísque suppetias profectus est.

XXIV. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provinciâ esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circùm provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris devenire,

venire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitatéque commemorare cœperunt: quorum lacrymis querelísque Cæsar commotus; quum antea constitisset in stativis castris; æstate initâ, cunctis copiis auxiliísque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Postumum conscriptis, & per catascopum missis, ut *sine morâ aut ullâ excusatione hyemis ventorúmque, exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam provinciam perire, funditúsque everti à suis inimicis: quòd nisi celeriter sociis foret subventum; præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò se reciperent, ab illorum scelere insidiísque reliquum futurum.* Atque ipse in tanta erat festinatione & exspectatione, ut, postero die quàm misisset litteras nunciúmque in Siciliam, classem exercitúmque morari diceret; noctes diésque, oculos mentémque ad mare dispositos directósque haberet. Nec mirum: animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidaríque, oppida castelláque dirui deseríque, principésque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi: iis se in miseriis suámque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere; castra munire; turres, castella facere; moléſque jacere in mare, non intermittere.

XXV. Scipio interim elephantos hôc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus à suâ acie lapidibus missis eos converterent adversùm hostem. Quod ægre tardéque fiebat: rudes enim elephanti, multorum annorum doctrina usúque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVI. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur: C. Virgilius Prætorius, qui Thapso oppi-

do maritimo præerat; quum animadvertiſſet naves ſingulas cum exercitu Cæſaris, incertas locorum atque caſtrorum ſuorum, vagari; occaſionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & ſagittariis: eidem ſcaphas de navibus adjungit; ac ſingulas naves Cæſarianas conſectari cœpit: &, quum plures adortus, pulſos fugatúſque indè diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari; fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæſar in Senatum legerat; & cum his T. Salienus, centurio legionis ejuſdem; qui M. Meſſalam legatum obſederat Meſſanæ, & ſeditioſiſſimâ oratione apud eum eſt uſus; idémque & pecuniam & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda & cuſtodienda curaverat; & ob has cauſas timebat ſibi. Hic, propter conſcientiam peccatorum ſuorum, perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſéque Virgilio tranſderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus tranſditi, & poſt diem III ſunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petîſſe dicitur major Titus à centurionibus, utì ſe priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facilè impetrâſſe, atque ita eſſe interfectos.

XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie minutis prœliis inter ſe pugnare non intermittunt: nonnumquam etiam Germani Gallíque Labieniani, cum Cæſaris equitibus, fide datâ, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptim oppidum, cui præerat Saſerna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defenſoribus, propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem, facilè & ſine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus ſæpius non intermittebat; & quum fortè ante portam turma denſa adſtitiſſet: ſcorpione accuratiùs miſſo, atque eorum decurione percuſſo, & ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ ſe in caſtra recipiunt. Quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare.

XXVIII.

XXVIII. Scipio interim ferè quotidie non longè ab ſuis caſtris paſſibus CCC inſtruere aciem, ac, majore diei parte conſumptâ, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod quum ſæpius fieret; neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propiùs ejus copias accederet: deſpectâ patientiâ Cæſaris exercitûſque ejus, univerſis copiis productis, elephantíſque turritis XXX ante aciem inſtructis, quàm latiſſimè potuit porrectâ equitum peditúmque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longè à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar jubet milites, qui extra munitiones proceſſerant, quíque pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intrà munitiones minutatim modeſtéque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere; equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſque eo locum obtinerent, in quo paullò antè conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perveniret; quòd ſi pròpiùs accederetur, quàm honeſtiſſimè ſe intrà munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, utì ſuo quiſque loco paratus armatúſque præſtò eſſet. At hæc non ipſe per ſe coràm, quum de vallo perſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientiâ bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti; tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritíſque, & conceſſam vitam & ignota peccata: quibus rebus numquam tanta ſuppeteret, ex ipſorum inertiâ conſcientiâque animi, victoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent. Præterea ipſius nomen auctoritáſque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & valli foſſarúmque altitudo, & extra vallum ſtyli cæci mirabilem in modum conſiti, vel ſine defenſoribus aditum adverſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorúmque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs ſui præſentis paucitatem & tirocinium, præparaverat; non hoſtium vi & metu commotus patientem ſe timidúm-

que

que hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias (quamquam erant paucæ tironúmque) non educebat in aciem, quòd victoriæ suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cujusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantísque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fugâ collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsultationémque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXIX. Scipio interim paullisper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur; paullatim reducit suas copias in castra, &, concione advocatâ, de terrore suo desperationéque exercitûs Cæsaris verba facit; &, cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire; &, per causam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Gætulíque diffugere quotidie ex castris Scipionis; &, partim in regnum se conferre; partim, quòd ipsi majorésque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsarémque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illustriores Gætulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut *manu factâ se suósque defenderent, & ne suis inimicis adversariísque dicto audientes essent*, mittit.

XXX. Dum hæc ad Ruspinam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Cæsarem veniunt; *seque paratos, quæcunque imperâsset, & libenti animo facturos* pollicentur: *tantùm orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quò tutiùs id & sine periculo facere possent: se & frumentum & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratiâ subministraturos.* Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidióque dato; C. Messium, ædilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis; Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relictâ, cum VIII cohortibus

Acil-

Acillam ire contendit. Messius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse; non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis pòst diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit.

XXXI. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII & XIV, & equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorúmque mille; ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliísque; tandem, suis exhilaratis, annonâque levatâ, sollicitudinem deponit; legiones equitésque ex navibus egressos, jubet ex languore nauseâque reficere; dimissos in castella munitionésque disponit.

XXXII. Quibus rebus Spicio, quique cum eo essent comites, mirari & requirere. C. Cæsarem, qui ultro consuësset bellum inferre ac lacessere prœlio, subitò commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ejus patientiâ in magnum timorem conjecti; ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibúsque propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Cæsaris castra mittunt: qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta: *Sæpenumero*, inquiunt, *Imperator, complures Gætuli, qui sumus*

mus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV & VI; ad te voluimus, in tuáque præsidia confugere: sed custodiis equitum Numidarum, quò id sine periculo minùs faceremus, impediebamur. Nunc, datâ facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus; ut perspiceremus, num quæ fossæ aut insidiæ elephantis ante castra portásque valli essent factæ; simúlque consilia vestra contra easdem bestias, comparationémque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendióque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris profugerunt.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique & cujusquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdræ, in quo tritici modiûm millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribúsque, ad Cæsarem venere; quantáque copia frumenti apud se sit, docent; simúlque orant, ut sibi præsidium mittat, quò faciliùs & frumentum & copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentiâ gratias agit, præsidiúmque brevi tempore se missurum dixit; cohortatúsque, ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis, Numidiæ fines ingressus; castello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ & frumentum & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXIV. Cæsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu, levíque armaturâ, copias suas ex secundo commeatu auxerat; naves VI onerarias statim jubet Lilybæum, ad reliquum exercitum transportandum, proficisci; ipse VI Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat, speculatores apparitoréśque omnes ut sibi præstò essent. Itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi

consequi ad oppidum Ruspinam versùs, in quo ipse præsidium habuit. & quod primum ad amicitiam ejus accessit: indè parvulam proclivitatem digressus, sinistrâ parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres, speculæque singulæ perveteres, erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis.

XXXV. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, ascendit; atque in unumquemque collem turres castelláque facere cœpit; atque ea minùs semihorâ effecit; & postquam non ita longè ab ultimo colle turríque fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum; in quâ docui esse præsidium stationémque Numidarum: paullisper commoratus, perspectâque naturâ loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiúmque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienúsque animadverterunt; equitatu omni ex castris educto, aciéque equestri instructâ, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur; pedestrémque copiam in secundâ acie, minùs passus CD à castris suis, constituunt.

XXXVI. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non amplius passuum MD inter hostium aciem suásque munitiones esse animadvertisset; intellexissétque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos, hostem propius accedere; necesséque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem properè occurrerent, præsidiúmque indè deturbarent, locúmque caperent; eodémque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio: qui missi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locóque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit; quò celeriùs iis auxilium ferret, ex acie instructâ equitatûs sui propè totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus

 sup-

ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copiis longiùs jam abſceſſiſſe; equitatûs ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit.

XXXVII. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exſtructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animadvertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaque non priùs vidit turmas Julianas, quàm ſuos cædi à tergo ſenſit: ex quâ re ſubitò in terrorem converſo equitatu Numidarum rectà in caſtra fugere contendit. Galli Germaníque qui reſtiterant, ex ſuperiore loco & poſt tergum circumventi, fortitérque reſiſtentes, conciduntur univerſi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea, Scipione ejúſque copiis campo collibúſque exturbatis, atque in caſtra compulſis; quum receptui Cæſar cani juſſiſſet, equitatúmque omnem intrà ſuas munitiones recepiſſet; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorúmque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ ſecuti, partim pretio pollicitationibúſque adducti ad eum ſe contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prœlio capti conſervatíque, parem gratiam in fide partiendâ præſtare voluerant: horum corpora, mirificâ ſpecie amplitudinéque, cæſa toto campo, ac proſtrata diverſè jacebant.

XXXVIII. His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidiis cohortes deducit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit: Scipio, ſuis malè acceptis, occiſis, vulneratíſque, intrá ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar, inſtructâ acie, ſecundùm infimas jugi radices propiùs munitiones leniter acceſſit. Jámque minùs mille paſſuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquíſque rebus ſublevari ejus exercitus conſueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructâ, ex inſtituto ſuo primâ equeſtri turmatim directâ, elephantíſque turritis interpoſitis armatíſque, ſuppetias ire contendit. Quod ubi

ubi Cæſar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad ſe certo animo venire: in eo loco, quo paullò ante commemoravi, ante oppidum conſtitit; ſuámque aciem mediam eo oppido texit: dextrum ſiniſtrúmque cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu patenti adverſariorum conſtituit.

XXXIX. Quum jam propè Solis occaſum Cæſar exſpectaviſſet; neque ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propiùs ſe animadvertiſſet; locóque magis ſe defendere, ſi res coëgiſſet, quàm in campo cominus conſiſtere, audere: non eſt viſa ratio propiùs accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præſidium grande Numidarum eſſe cognoverat, hoſtéſque mediam aciem ſuam oppido texiſſe; ſibíque difficile factu eſſe intellexit, ſimul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro ac ſiniſtro ex iniquiore loco pugnare; præſertim, quum milites à mane diei jejuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaque reductis ſuis copiis in caſtra, poſtero die propiùs eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones.

XL. Interim Conſidius, qui Acillam & VIII cohortes ſtipendiarias Numidis Gætulíque obſidebat, ubi C. Meſſius cohortibus præerat; diu multúmque expertus, magníſque operibus ſæpe admotis, & iis ab oppidanis incenſis, quum proficeret nihil; ſubito nuncio de equeſtri prœlio allato commotus; frumento, cujus in caſtris copiam habuerat, incenſo; vino, oleo, cæteríſque rebus, quæ ad victum parari ſolent, corruptis: Acillam, quam obſidebat, deſeruit: atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum ſe recepit.

XLI. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Siciliâ miſerat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab reſiduâ claſſe quum erraviſſet, delatáque eſſet vento ad Thapſum; à Virgilio ſcaphis naviculíſque actuariis excepta eſt, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eâdem claſſe errabunda, ac tempeſtate ad Ægimurum delata, à claſſe Vari & M. Octavii eſt capta; in quâ milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fue-

runt: quos Varus aſſervatos ſinè contumeliâ deducendos curavit ad Scipionem. Qui poſtquam ad eum pervenerunt, & ante ſuggeſtum ejus conſtiterunt; *Non veſtrâ*, inquit, *ſponte vos, certò ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri imperatoris impulſu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefariè conſectari: quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem; ſi, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum eſt vobis vitam & pecuniam donare. Quapropter, quid ſentiatis proloquimini.* Hâc habitâ oratione Scipio, quum exiſtimâſſet pro ſuo beneficio ſinè dubio ab iis gratias ſibi actum iri, poteſtatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; *Pro tuo*, inquit, *ſummo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam incolumitatémque belli jure capto polliceris: & forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adjungeretur. Egóne contra Cæſarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejuſque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque amplius* XXXVI *annos depugnavi; adverſus armatúſque conſiſtam? Neque ego iſtud facturus ſum; & te magnopere, ut de negotio deſiſtas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, ſi minùs antea expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas eſſe firmiſſimam; & conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes poteſtate, non amplius* X *ſumam: tunc ex virtute noſtrâ intelliges, quid ex tuis copiis ſperare debeas.* Poſtquam hæc centurio præſenti animo adversùs opinionem ejus eſt locutus; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedès centurionem interficit; reliquóſque veteranos à tironibus jubet ſecerni. *Abducite*, inquit, *iſtos nefario ſcelere contaminatos, & cæde civium ſaginatos.* Sic extra vallum deducti ſunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones diſpertiri: & Cominium cum Ticidâ in conſpectum ſuum prohibet adduci. Quâ ex re Cæſar commotus; eos, quos in ſtationibus cum longis navibus apud Thapſum, cuſtodiæ causâ, in ſalo eſſe juſſerat; ut ſuis onerariis longíſque navibus præſidio eſſent; ob negligentiam, ignominiæ causâ dimittendos ab exercitu, graviſſimúmque in eos edictum proponendum curavit.

XLII.

XLII. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu: namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigiliâ secundâ noctis, nimbus cum saxeâ grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat: sed in tertio quartóque die procedendo, propiúsque hostem accedendo, castra communiebat; operéque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum transportaverat, ut, præter ipsum militem & arma, neque vas neque mancipium neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur: in Africâ autem, non modò sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopísque contextis, permanebant. Itaque, subito imbre grandinéque consecuta, gravati pondere, tenebris aquâque omnes subruti disjectíque, nocte intempestâ, ignibus extinctis, rebúsque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutísque capita contegebant. Eâdem nocte, V legionis pilorum cacumina suâ sponte arserunt.

XLIII. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatúsque ab eodem literis: præfecto Saburâ, cum parte exercitûs, contra Sitium relicto; ut, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur; cum III legionibus, equitibúsque frenatis DCCC, Numidis sinè frenis, peditibúsque levis armaturæ grandi numero, elephantísque XXX, egressus è regno, ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit; castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longè ab Scipione consedit. (Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; &, exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magìs suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur: postquam verò castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem

 deponit:

deponit: ita quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat.) Quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciámque regis adventu: nam postero die universas suas regísque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissimè potuit, instruxit; ac paullò longiùs progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus se recepit in castra.

XLIV. Cæsar, postquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ exspectasset, omnia convenisse; neque moram pugnandi ullam fore; per jugum summum cum copiis progredi cœpit; & brachia protinus ducere, & castella munire, propiúsque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupaverunt; atque ita longiùs sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejusdem collis occupandi gratiâ, Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eò celeriùs occurrerat. Erat convallis satìs magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis; quæ erant transgredienda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset Cæsarem, si vellet eum locum occupare, priùs necesse esse convallem olivetúmque transgredi; eorum locorum peritus, in insidiis cum parte equitatûs levíque armaturâ consedit: & præterea post montem collésque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet; & re duplici perturbatus Cæsar, ejúsque exercitus, neque retro regrediundi neque ultrà procedendi oblatâ facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu antè præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset; abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti ne in fossâ ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire & summa petere collis: quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decusso Labieni præsidio,

celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ sibi peperit salutem.

XLV. Hâc re per equites gestâ, Cæsar legionibus opera distribuit; atque in eo colle, quo erat positus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris, per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, (quod, inter sua castra & Scipionis, in planitie positum erat, tenebatúrque à Scipione) duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrúmque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus instruebat, ut, quum propiùs oppidum copias admovisset, oppugnaréque cœpisset; tecta latera suis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur: præterea, quò faciliùs colloquia fieri possent, &, si qui perfugere vellent, (id quod antea sæpè accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè & sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propiùs hostem accessisset, haberétne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus depressus erat, puteíque ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longâ & angustâ utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus; interim pars aciei ante opus instructâ sub hoste stabat. Equites barbari levísque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant.

XLVI. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu levíque armaturâ, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. Equites Cæsariani, vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit: namque Cæsar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupidè insequentes dispersósque impetum fecerunt; atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multósque ex iis interfecerunt: quod nî in noctem prœlium esset conjectum, pulvísque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti, in potestatem Cæsaris venissent; equitatúsque cum levi armaturâ funditus ad

internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire: itémque equites Curioniani, diffisi Scipioni ejúsque copiis, complures se eódem conferebant.

XLVII. Dum hæc circùm Uzitam ab utrisque ducibus administrantur; legiones duæ, IX & X, ex Siciliâ navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant; veriti, ne in advesariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt: ac diu multúmque jactati, tandem multis post diebus, siti inopiâque confecti, ad Cæsarem pervénerunt.

XLVIII. Quibus legionibus expositis: memor in Italiâ pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò causulam nactus Cæsar, quòd C. Avienus tribunus militum decimæ legionis, navem commeatu, familiâ suâ, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Siciliâ sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibúsque; *Maximè vellem*, inquit, *homines suæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem fecissent; meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque, rationem habuissent; sed, quoniam ipsi sibi neque modum neque terminum constituunt; quò cæteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene; quòd in Italiâ milites populi Romani contra rempublicam instigâsti; rapinásque per municipia fecisti; quòdque mihi reíque publ. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumentáque in naves imposuisti; tuáque operâ militibus tempore necessario respublica caret; ob eas res, ignominiæ causâ, ab exercitu meo te removeo: hodiéque ex Africâ abesse, &, quantum potest, proficisci jubeo. Itémque te, A. Fontei, quòd tribunus militum seditiosus, malúsque civis fuisti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; & magìs in seditione concitandi milites adversùs vestrum imperatorem, quàm pudoris modestiæque fueritis studiosiores: indignos*

dignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missósque facio, &, quantum potest, abesse ex Africâ jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non ampliùs singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit.

XLIX. Gætuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatísque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facilè adducti, Cæsarísque nomine persuasi, à rege Jubâ descíscunt; celeritérque cuncti arma capiunt; contráque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis: Juba distentus triplici bello, necessitate coactus; de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos.

L. Cæsar brachiis perfectis, promotísque usque eò, ut telum ex oppido adjici non posset; castra munit. Balistis scorpionibúsque crebris ante frontem castrorum contráque oppidum, collocatis; defensores muri deterrere non intermittit: eóque V legiones ex superioribus castris deducit. Quâ facultate oblatâ; illustriores notissimíque, conspectum amicorum propinquorúmque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Gætuli ex equitatu regio nobiliores, equitúmque præfecti; quorum patres cum Mario antè meruerant, ejúsque beneficio agris finibúsque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati; occasione captâ, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibúsque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Uzitæ locata.

LI. Quod postquam Scipio, quíque cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Savernâ colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, *nil attinere eum cum adversariis colloqui.* Quum nihilo minùs ejus sermonem nuncius ad se referret; restarétque, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator postea ab Jubâ ad eum est missus, qui diceret, audiente Savernâ, *Vetat te rex colloqui.* Quo nuncio perterritus, discessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi

 Ro-

Romano miror, & ei, qui à Populo Romano honores accepisset; incolumi patriâ, fortunísque omnibus, Jubæ barbaro potiùs obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperâsse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvúmque senatorem; sed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribúsque præstantem: nam, quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset; dicitur Juba cum eo egisse, *non oportere illum eodem uti vestitu atque ipse uteretur:* Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissimo inertissimóque obtemperaret.

LII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt, & supercilium quoddam excelsum nacti non longè à Cæsaris castris, aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias; celeritèrque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliísque regis essent præditi, promptiúsque prosiluissent, ante se concursuros, propiúsque se accessuros. Equo circumvectus, legionésque cohortatus; signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longiùs, non sine ratione, non procedebat; quòd in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ: eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum: verebatúrque ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione factâ ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum causa tardavit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIII. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hôc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas & Jubæ legiones: postea autem Numidas in subsidiariâ acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur.

batur. Elephantos dextro ſiniſtróque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis; poſt autem elephantos, armaturas leves, Numidáſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frenatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat: ſiniſtrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat ſpatium equitatûs explicandi. Propterea Numidas, levíſque armaturæ, infinitam multitudinem, ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, ferè interjecto non minùs mille paſſuum ſpatio; & ad collis radices magìs appulerat, longiúſque ab adverſariorum ſuíſque copiis promoverat; id hôc conſilio, ut, quum acies II inter ſe concurriſſent initio certaminis, paullò longius ejus equitatus circumvectus, ex improviſo clauderet multitudine ſuâ exercitum Cæſaris, atque perturbatum jaculis configeret: hæc fuit ratio Scipionis eâ die prœliandi. Cæſaris autem acies, hôc modo collocata; ut ab ſiniſtro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in ſiniſtro cornu legionem IX. VII: in dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in mediâ acie: ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocaverat; præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, & uſque ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, utì ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, quòd ſuum dextrum latus munitionibus adjuvabatur; ſiniſtrum autem ut equitatûs hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, laborabat; eodémque ſuum omnem contulerat equitatum: &, quòd ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem V præmiſerat: levémque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios variè paſſímque, locis certis, maximéque in cornibus, collocaverat.

LIV. Sic utrorúmque exercitus inſtructi, non plùs paſſuum CCC interjecto ſpatio, (quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur) â manè uſque ad horam X diei perſtiterunt. Jámque Cæſar dum exercitum reducere intrà munitiones ſuas cœpiſſet; ſubitò univerſus equitatus ulterior Numidarum Gætulorúmque

rúmque sinè frenis, ad dextram partem se movere, propiúsqe Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionésque distinere; quum subitò pars equitatus Cæsaris cum levi armaturâ contra Gætulos, injussu ac temere, longiùs progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; levíque armaturâ deserti, ac pulsi convulneratíque, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Cæsar, cum parte equitatûs sui, Leptim, frumenti gratiâ, misit: in itinere prædatores equites Numidas Gætulósque ex improviso adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallúmque & fossam per medium campum ducere; adversariorúmque excursionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, &, ne jugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minùs equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant.

LV. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hyemis gratiâ subduxerat, cognito legionis VII & VIII ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; ibíque Gætulis remigibus epibatísque complet; insidiandíque gratiâ progressus, Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventûs inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versùs in stationem, præsidii gratiâ commeatûs sui, mittit: itémque Q. Aquilam, cum XIII navibus longis, Adrumetum eâdem de causâ præmittit. Cispius, quò erat missus, celeriter pervenit: Aquila, tempestate jactatus, promontorium superare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longiùs à prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus passímque in littore vagantibus, partim in oppido victûs sui mercandi gratiâ progressis, vacua à defensoribus stabat.

ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus, vigiliâ ſecundâ Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo mane Leptim universâ claſſe vectus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in ſalo ſtabant, incendit; & penteres duas, vacuas à defenſoribus, nullo repugnante, cepit.

LVI. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia paſſuum VI: equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim. Ibíque moratus, omnes ut ſe naves conſequerentur; primùm ipſe navigiolum parvum conſcendit; in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæſaris audaciâque motus, cum universâ claſſe, converſis navibus, Adrumetum versùs fugere contendit: quem Cæſar in millibus paſſuum IV conſecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in eâ nave captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarúmque, cepit: reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit; atque in ſalo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit: ibíque navibus onerariis quæ erant extra Cothonem, incenſis; omnibúſque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis; paulliſper commoratus, ſi fortè vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra. In eâ nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus: & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpaniâ cum reliquis dimiſerat, & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; indè ex prœlio effugerat, in Africámque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiámque, Cæſar juſſit necari. P. Veſtrio autem; quòd ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quòd ipſe ſuam cauſam Cæſari probaverat, *ſe Naſidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi*; ignovit.

LVII. Eſt in Africâ conſuetudo incolarum, ut in agris & in omnibus ferè villis, ſub terrâ ſpecus, condendi frumenti gratiâ, clàm habeant; atque id propter bella maximè, hoſtiúmque ſubitum advertum, præparent. Quâ de re Cæſar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum X; atque indè magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis, Labienus, progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII, per jugum & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat; ibi caſtra duarum legionum facit: atque ipſe quotidie, exiſtimans Cæſarem eádem ſæpe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu levíque armaturâ inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; ſubitò manè imperat portâ decumanâ legiones ſe VIII veteranas, cum parte equitatûs, ſequi: atque, equitibus præmiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D; reliquos in fugam turpiſſimam conjecit. Interim Labienus, cum univerſo equitatu, fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæſariani jam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Juba Numidas eos, qui loco amiſſo fugâ ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit.

LVIII. Cæſar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in caſtra conducit: atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acillæ relicto; Ciſpio Aquilæque claſſe tranſditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent; ipſe caſtris incenſis, IV noctis vigiliâ, acie inſtructâ, impedimentis in ſiniſtrâ parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur; & pervenit ad oppidum Agar, quod à Gætulis ſæpe antea oppugnatum, ſummâque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circùm villas

villas cum parte exercitûs profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco, tritici; atque rec eato exercitu; redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI longè, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LIX. Oppidum erat Zeta; quod aberat à Scipione millia passuum X, ad ejus regionem & partem castrorum collocatum; á Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, misit. Quod postquam Cæsar ex perfugâ cognovit; castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigiliâ egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari: &, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat; & P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticensi; & camelis XXII regis adductis; præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LX. Quum jam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus Afraniúsque cum omni equitatu levíque armaturâ ex insidiis adorti; agmini ejus extremo se offerunt, etque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit; equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum, equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimâsset hostes pulsos deterritósque finem lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eâdem ratione, quâ antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levísque arma-

armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant & unà paritérque cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur & refugerent instantes, propiùs non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur, eósque jaculis convulnerare satìs esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset: ut exercitus ejus jejunus, qui à quartâ vigiliâ usque ad horam x diei nihil gustâsset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad Solis occasum esset, & non totos c passus horis iv esset progressus; equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placidè lenitérque procedens, per legionarium militem commodiùs sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ sinistrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine suâ Cæsaris copias; pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius ii millium numero, ad unum terga vertebant: ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardiùs itinere confecto, noctis horâ primâ omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis x factis, reduxit. Labienus circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante castra in acie, terroris gratiâ, in conspectu Cæsaris collocaverat; reducit in castra.

LXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum victorémque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste; & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarentúrque impetum; ac propè quo loco

&

& quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirificè enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: & legionarium militem defatigabat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eósque impetum fecerat, illi veloci cursu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levíque armaturæ eorum, nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levíque armaturâ, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque militum animos detinebat in terrore: cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italiâ transportari jusserat, quò & miles noster speciémque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facilè adigi posset; ornatúsque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine capta non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam & milites bestias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoscebant; equitésque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas suprà commemoravi, sollicitabatur Cæsar; tardiórque & consideratior erat factus; & ex pristinâ bellandi consuetudine celeritatéque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Galliâ bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos miniméque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt: tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere; & quid sequi, quid vitare con-

conveniret. Itaque quò hæc celeriùs conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per causam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideo quòd hostium copias ab se, suoque vestigio, non discessuras existimabat. Atque post diem III, productas accuratiùs suas copias sicut instruxerat; propter hostium castra prætergressus, æquò loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXII. Legati interim ex oppido Vaccâ, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus; veniunt. Petunt, & obsecrant, ut *sibi præsidium mittat: se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos.* Per id tempus, [Deorum voluntate studióque erga Cæsarem] transfuga suos cives facit certiores; *Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eò perveniret, ad oppidum adcucurrisse; atque adveniente multitudine circumdatâ, eo potitum; omnibúsque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendúmque militibus.*

LXIII. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis, progressus à suis castris millia passuum quinque, à Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satìs diúque adversarios à se ad dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit; reducit copias. Postero die castra movet; atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habebat præsidium, frumentúmque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cùm equitatu levíque armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorúmque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis; addito animo, propiùs audaciúsque accedit ad legiones; quòd existimabat milites, sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat; itaque eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè con-

contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non destitit.

LXIV. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit; inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectóque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat, cum grandi præsidio cohortéque suâ gladiatorum. Cæsar, oppidi naturâ perspectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia passuum IV, ad aquam facit castra: atque indè IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar, habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXV. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Jubæ esse consuêssent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt: rem à se gestam docent: petunt orántque, ut *suis fortunis, de populo Romano quòd bene meriti essent, auxilium ferret.* Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentísque compluribus, præsidio Thabenam mittit.

LXVI. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia IV; equites, CD; funditores sagittariíque mille; uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à suis castris, ab Scipionis verò IV millibus passuum longè, constitit in campo.

LXVII. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea; ubi præsidium equestre, circiter CD numero, habere consueverat. Eo equitatu dextrâ sinistrâque directo ab oppidi lateribus; ipse, legionibus ex castris eductis

eductis atque in jugo inferiore instructis, non longiùs ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levémque armaturam, sagittarios, funditoréſque, eódem submittit. Quod ubi cœptum est fieri; &, equis concitatis, Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minùs fortissimè acerriméque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit; CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proximâ legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria submittere, sauciísque ac defatigatis integros recentioribúsque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, & à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatímque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes impressione factâ, in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis; insecuti per III millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit; omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluréſque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratíque sunt.

LXVIII. Postquam nullâ conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionúmque periculum facerent; neque ipse propiùs hostem castra ponere, propter aquæ penuriam, se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopiâ fretos despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit; oppidúmque

que eo die circummunire cœpit; locáque idonea opportunáque complura præsidiis occupare, ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Virgilium amitteret; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII à Thapso binis castris consedit.

LXIX. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæsarem non fefellerat: namque pridie in eo loco castello munito, ibíque trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die & nocte confectâ, cœlo albente, non longè a castris præsidióque, quod suprà commemoravimus, MD passibus, ad mare versùs consedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est: milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; classísque parte ad Thapsum relictâ, reliquas naves jubet post hostium tergum quàm maximè ad littus appelli, signûmque suum observare; quo signo dato, subitò clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, respicere post terga cogerentur.

LXX. Quò postquam Cæsar pervenit; & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantósque dextro sinistróque cornu collocatos, & nihilo minùs partem militum castra non ignaviter munire; ipse, acie triplici collocatâ; legione decimâ secundâque, dextro cornu; VIII & IX, sinistro; oppositis V legionibus, in quartâ acie; ante ipsa cornua, quinis cohortibus contra bestias collocatis; sagittariis, funditoribus, in utrisque cornibus dispositis; levíque armaturâ inter equites interjectâ; ipse pedibus circùm milites concursans, virtutésque veteranorum prœliáque superiora commemorans, blandéque

que appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicâssent, hortabatur, ut *veteranorum virtutem æmularentur; eorúmque famam, nomen, locúmque, victoriâ partâ, cuperent possidere.*

LXXI. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citróque pavidos concursare; & modò se intrà portas recipere, modò inconstanter immoderatéque prodire: quúmque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subitò legati evocatíque obsecrare Cæsarem, *ne dubitaret signum dare; victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi.* Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatíque resistente, sibíque eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante; subitò dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; quum centuriones pectore adverso resisterent, víque continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse; signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariíque concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, bestiæ stridore fundarum lapidúmque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatósque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; &, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXII. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eúmque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erectâ vibrantíque, stridore maximo premeret atque ene-

enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit; relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret; gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursúque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXIII. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: &, sive ut suis subsidio occurrerent; sive ut, oppido deserto, fugâ salutem sibi pararent; egrediuntur: atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui à servitiis puerísque, qui in castris erant, lapidibus pilísque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passímque toto campo fugientibus; confestim Cæsaris legiones consequi, spatiúmque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, profugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperióque rem gererent: qui postquam animadverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt: quò postquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Desperatâ salute, in quodam colle consistunt: atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit: namque milites veterani irâ & dolore incensi, non modò ut parcerent hosti, non poterant adduci; sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerârunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius; qui pilo transjectus consulto à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures Romani senatorésque perterriti, ex prœlio se receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi,

di, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent; inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXIV. Cæsar trinis castris potitus, occisísque hostium x millibus, fugatísque compluribus; se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit: elephantósque LXIV ornatos armatósque cum turribus ornamentísque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio; si posset Virgilius, quíque cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipse Virgilium appellavit, invitavitque ad deditionem; suámque lenitatem & clementiam commemoravit: quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, divinâ re factâ, concione advocatâ; in conspectu oppidanorum, milites collaudat: totúmque exercitum veteranum donavit; præmia fortissimo cuique ac benè merenti, pro suggestu tribuit. Ac statim indè digressus: C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis; M. Messalâ Uticam antè præmisso, cum equitatu; ipse eódem iter facere contendit.

LXXV. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibúsque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujusque generis ætatísque, vivos, constrictósque, in flammam conjiciunt; atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato; quòd Uticensibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, & ante portam Bellicam castris fossâque parvulâ duntaxat munierat, ibique, custodiis circum-

circumdatis, habitare coëgerat; ſenatum autem oppidi, cuſtodiâ tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæſaris faviſſe ſciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Uticenſes, animo addito ex Cæſaris victoriâ, lapidibus fuſtibúſque equites repulerunt. Itaque, poſtquam caſtra non potuerant potiri, Uticam ſe in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenſes interfecerunt, domóſque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato perſuadere nullâ ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, & cæde rapiníſque deſiſterent; &, quid ſibi vellent, ſciret; ſedandæ eorum importunitatis gratiâ, ſingulis H S C diviſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſuâ pecuniâ largitus eſt: unáque cum iis ab Uticâ proficiſcitur, atque in regnum ire contendit.

LXXVI. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, unà cum ccc qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut ſervitia manumitterent, oppidúmque defenderent. Quorum quum partem aſſentire, partem animum mentémque perterritam atque in fugâ deſtinatam habere intellexiſſet, amplius de eâ re agere deſtitit; navéſque iis attribuit, ut, in quas quiſque partes vellet, proficiſceretur. Ipſe, omnibus rebus diligentiſſimè conſtitutis; liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ei pro quæſtore fuerat, commendatis; & ſinè ſuſpicione, vultu atque ſermone quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormitum îſſet, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit: qui dum animâ nondum exſpiratâ concidiſſet; &, impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiaréſque continere atque vulnus obligare cœpiſſent; ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſimè divellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quem Uticenſes, quamquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus ſingularem integritatem, & quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quódque Uticam mirificis operibus munierat, turréſque auxerat; ſepulturâ afficiunt. Quo interfecto; L. Cæſar, ut aliquid ſibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione ha-

bitâ, cohortatur omnes, *ut portæ aperirentur; se in Cæsaris clementiâ magnam spem habere.* Itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibúsque portis custodias ponit.

LXXVII. Cæsar interim à Thapso progressus, Uscetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarúmque rerum, cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò quum sinè morâ introîsset; armis, frumento pecuniâque consideratâ; Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum religione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitóque se ad genua projicit; vitámque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur; cui Cæsar facilè, pro suâ naturâ & instituto, concessit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, & L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippíque liberis, ex suâ consuetudine, tribuit: circitérque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte mansit.

LXXVIII. Postero die manè oppidum introiit: concionéque advocatâ, Uticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo & Scipioni; multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut *sinè metu prodirent*, edicit: *se eis duntaxat vitam concessurum: bona quidem eorum se venditurum; ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinère possent.* Quibus metu exsanguibus, de vitâque ex suo promerito desperantibus, subitò oblatâ salute, libentes cupidíque conditionem acceperunt; petierúntque à Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies HS his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent; nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

LXXIX. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, unà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit: atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberósque habebat; quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimásque res, comportaverat; quódque, inito bello, operibus maximis munierat; accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæsaris victoriâ audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zamæ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodémque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret; atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ, cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multúmque, primò minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde, quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orâsset, utì se ad suos Deos penates admitterent; ubi eos in sententiâ perstare animadvertit, nec minis nec precibus suis moveri, quò magis se reciperent, tertiò petit ab eis, ut sibi conjuges liberósque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ discedit; atque ad villam suam, cum M. Petreio paucísque equitibus, se confert.

LXXX. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt; petúntque ab eo, utì *antè quàm rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.* Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Uticâ egressus cum equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orántque, ut sibi ignoscat. quibus supplicibus veniâ data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem, ab eóque sunt metu periculóque liberati.

LXXXI. Dum hæc utrobique geruntur; Confidius, qui Tifdræ cum familiâ fuâ, gladiatoriâ manu, Gætulifque præerat; cognitâ cæde fuorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, defperatâ falute, oppidum deferit; féque clàm cum paucis barbaris pecuniâ onuftus fubducit, atque in regnum fugere contendit: quem Gætuli fui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; féque, in quafcumque potuere partes, conferunt. C. interim Vergilius, poftquam terrâ maríque claufus fe nihil proficere intellexit; fuófque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ fibi ipfum manus attuliffe; regem vagum, à fuis defertum, ab omnibus afpernari; Saburam, ejúfque copias, ab Sitio effe deletas; Uticæ Cæfarem finè morâ receptum; de tanto exercitu reliquias effe nullas, qui fibi fuîfque liberis prodeffent: à Caninio proconfule, qui eum obfidebat, fide acceptâ: féque & fua omnia & oppidum proconfuli tranfdit.

LXXXII. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclufus, defperatâ falute; quum jam cœnatus effet cum Petreio; ut per virtutem interfecti effe viderentur, ferro inter fe depugnant: atque firmior imbecilliorem, Juba Petreium facilè ferro confumpfit: deinde ipfe fibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec poffet; precibus à fervo fuo impetravit, ut fe interficeret; ídque obtinuit.

LXXXIII. P. interim Sitius, pulfo exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipfóque interfecto; quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæfarem faceret, fortè incidit in Fauftum Afraniúmque; qui eam manum habebant, quâ Uticam diripuerant, itérque in Hifpaniam tendebant, & erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore infidiis difpofitis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Fauftum vivos capit, cum conjuge & liberis. Paucis pòft diebus diffenfione in exercitu ortâ, Fauftus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Faufti liberis, Cæfar incolumitatem fuáque omnia conceffit.

LXXXIV. Scipio interim, cum Damafippo & Torquato & Plætorio Ruftiano, navibus longis diu multúmque

que jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat: à quâ pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibíque Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

LXXXV. Cæsar interim, Zamæ auctione regiâ factâ bonísque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiísque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis; vectigalibúsque regiis abrogatis; ex regnóque provinciâ factâ, atque ibi Crispo Salustio proconsule cum imperio relicto; ipse Zamâ egressus, Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Juba Petreióque ordines duxerant; item Thapsitanis H S xx millia, conventui eorum H S xxx millia, Adrumetanis H S xxx, conventui eorum H S L millia, multæ nomine, imponit: civitates, bonáque eorum, ab omni injuriâ rapinísque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat: & ad senatum questi per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos singulos, multat; ideo quòd initio, per dissensionem principum, societatem cum Juba inierant, eúmque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tisdritanós, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

LXXXVI. His rebus gestis; Idibus Jun. Uticæ classem conscendit, & post diem III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium ejúsque classem receperant, copiísque juverant, H S C millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet: bonáque paucorum vendit; & ante diem III Kal. Quinct. naves conscendit; & à Caralibus secundùm terram profectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

De Bello Hispaniensi

LIBER UNUS.

I. PHarnace superato, Africâ receptâ; qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset; dum Cæsar muneribus dandis in Italiâ detinetur; quò faciliùs præsidia contrà compararet Pompeius, in fidem unius cujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates suâ sponte auxilia mittebant; item nonnullæ portas contra cludebant: ex quibus si qua oppida vi ceperat; quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ: ideóque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri festinatione ad bellum

lum conficiendum in Hiſpaniam veniſſet; legati cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obviàm veniunt: à quibus nunciabatur, *nocturno tempore oppidum Cordubæ capi poſſe; quòd, nec opinantibus adverſariis ejus, provinciâ potitus eſſet; ſimúlque quòd tabellarii capti eſſent; qui à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis erant, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris adventu facerent.* Multa præterea veriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium & Q. Fabium Maximum, de ſuo adventu facit certiores; ut, quem ſibi equitatum ex provinciâ feciſſent, præſidio mitterent. Ad quos celeriùs, quàm ipſi opinati ſunt, appropinquavit: atque, ut ipſe voluit, equitatum ſibi præſidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præſidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput eſſe exiſtimabatur: ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcens Ulíam oppidum oppugnabat; & ferè jam aliquot menſibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæſaris adventu, legati clàm præſidia Cn. Pompeii Cæſarem quum adîſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret. Cæſar eam civitatem omni tempore optime de Populo Romano meritam eſſe ſciens, XI cohortes ſecundâ vigiliâ jubet proficiſci, paríque equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum ſcientem, L. Julium Paciecum; qui quum ad Cn. Pompeii præſidia veniſſet, incidit idem temporis, ut tempeſtate adversâ vehementíque vento afflictaretur: quâ vi tempeſtatis ita obſcurabatur, ut vix proximum cognoſcere poſſet. Cujus incommodum ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & rectà per adverſariorum præſidia ad oppidum contendere: mediíſque ex præſidiis quum quæreretur, *qui eſſent*, unus ex noſtris reſpondit ut *ſileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere ut oppidum capiant:* & partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam præſtare, partim illo reſponſo deterrebantur. Quum ad portam appropinquâſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti; & pe-

dites equitésque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset; existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se propè captos esse.

IV. Hôc misso ad Uliam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu antè præmisit; qui simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exîsset; loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prœlium fecerunt; sic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hôc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut *celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò venisset.* Ita Cn. Pompeius, Uliâ propè captâ, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset; lapidibus corbes plenos dimisit: ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. Tenebant adversùs oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatûque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit: pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter priùs pontem occuparet: ex quâ conditione quotidiana minuta prœlia fiebant; ut modò hi, modò illi, superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua: dum cupidiùs locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes, coangustati præcipitabantur. Hìc alteri alteris non solùm mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si

quâ

quâ conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minimè velle, quos ideo à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescîsset; eâ die, per viarum difficultatem & angustias, carra complura multásque balistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii causâ, Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestris copia in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hìc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima: itaque in illâ obscuratione, cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterísque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineásque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salso flumine; proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus castra habuit posita Pompeius, in conspectu utrorúmque oppidorum; neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit & signa XIII legionum: sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana, ex Africâ, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant: nam de levi armaturâ & equitatu, longè & virtute & numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quòd loca ſunt edita, & ad caſtrorum munitiones non parum idonea; nam ferè totius ulterioris Hiſpaniæ regio, propter terræ fecunditatem inopem difficilémque habet oppugnationem, & non minùs copioſam aquationem. Hìc etiam, propter barbarorum crebras excurſiones, omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur; & ſicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur; ſimúlque in his habent ſpeculas, &, propter altitudinem, longè latéque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ, montibus ferè munita, & naturâ excellentibus locis eſt conſtituta; ut ſimul aditus adſcenſúſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci diſtinentur, ut civitates Hiſpaniæ non facilè ab hoſtibus capiantur. Id quod in hôc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam & Ucubim, quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta, Pompeius habuit caſtra conſtituta, in conſpectu duorum oppidorum; ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum IV, grumus eſt excellens naturâ, qui appellatur Caſtra Poſthumiana; ibi, præſidii causâ, caſtellum Cæſar habuit conſtitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, & quòd remotum erat à caſtris Cæſaris: animadvertebat loci difficultatem; &, quòd flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Cæſarem, ut in tantâ loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Iſtâ fretus opinione tertiâ vigiliâ profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri, quum appropinquâſſent, clamore repentino, telorúmque multitudine, jactus facere cœperunt; utì magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & majoribus caſtris Cæſari nuncius eſſet allatus; cum III legionibus eſt profectus: & quum ad eos appropinquâſſet, fugâ perterriti multi ſunt interfecti, complures capti: multi præterea armis exuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata LXXX.

X. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit; is ſigna Saguntinorum retulit V, quæ ab oppidanis

nis cepit. Suo loco præteritus eſt, quòd equites ex Italiâ cum Aſprenate ad Cæſarem veniſſent. Eâ nocte Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam versùs iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat; dum cupidiùs agmen adverſariorum inſequitur, à vernaculis legionariis exceptus eſt & interfectus. Poſtero die equites noſtri longiùs ad Cordubam versùs perſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum jumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuiſſet Pompeii, ad nos tranſfugit: &, noctis tertiâ vigiliâ, in oppido acerrimè pugnatum eſt; ignémque multum miſerunt; ſicut & omne genus, quibus ignis per jactus ſolitus eſt mitti. Hôc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex caſtris adverſariorum ad nos transfugit.

XI. Poſtero die ex legione vernaculâ milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſervos eſſe; quum venirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio tranſfugerant. Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas; & à militibus noſtris interfecti ſunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium miſſi erant, perperámque ad caſtra noſtra pervenerant; præciſis manibus, miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine, vigiliâ ſecundâ ex oppido ignem multum telorúmque multitudinem jactando, bene magnum tempus conſumpſerunt; compluréſque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, quum in opere noſtri diſtenti eſſent; acritérque pugnare cœperunt: quorum vis repreſſa à noſtris, etſi oppidani ſuperiore loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cœpiſſent, tamen virtute militum noſtrorum, etſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi adverſarii bene multis vulneribus affecti in oppidum ſe contulerunt.

XII. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere: & quum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti de ſtatione ſunt dejecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius, ſena-

senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset; omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secundâ Pompeianâ captus à militibus, & interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; *quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum.* Quâ spe nonnulli, dum sinè periculo murum ascendere & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto, ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, *missos facere loricatos, quique præsidii causâ præpositi oppido à Pompeio essent*, orabant. Quibus respondit Cæsar, *se conditiones dare non accipere, consuevisse.* Qui quum in oppidum revertissent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitârunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum est aliquamdiu vehementissimè; simúlque balista missa à nostris turrem dejecit: quâ adversariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti sunt; & puer, qui balistam solitus erat observare.

XIII. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; neque à nostris prohibitus; falsâque illa opinione gloriatus est, quod propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eâdem consuetudine dum longiùs prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant; aliquot turmæ cum levi armaturâ, impetu facto, loco sunt dejectæ; & propter paucitatem nostrorum equitum, simul cum levi armaturâ inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorúmque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exsultabant gloriâ, longiùs quòd nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuêssent, ex simili virtute clamore facto; aversati sunt prœlium facere.

XIV. Ferè apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimisso

equo,

equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus, venissent; ídque in prœlio animadversum esset; complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit; usque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint: in quo prœlio, adversariorum ceciderunt CXXIII; compluréſque armis exuti, multi vulneribus affecti, in castra sunt redacti: nostri ceciderunt III; saucii XII pedites, & equites V.

XV. Ejus diei insequenti tempore, pristinâ consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignémque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimúmque facinus sunt aggressi; in conspectûque nostro hospites, qui in oppido erant jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, à Pompeianis clam nostros tabellarius est missus, ut eâ nocte turres aggerémque incenderent, & III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorúmque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt; copiæque totæ eruptionem fecerunt; secúmque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas (quæ stramentitiæ ab nostris hybernorum causâ ædificatæ erant) diruendas & incendendas: præterea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in prædâ detinerentur, illi, cæde factâ, ad præsidia Pompeii se reciperent: nam, quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulsos, multísque vulneribus affectos, oppido represserunt; prædâque & armis eorum sunt potiti; vivósque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodémque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum factâ,
cla-

clamâsse; *facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent; eósque hospitium sceleri contaminâsse:* multa præterea dixisse: quâ oratione deterritos, ampliùs jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum C. Antonio Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. *Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potiùs miles, quàm Cn. Pompeii, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præstarem: cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Rom. indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem, dedamur hostium numero: qui neque in illius prosperâ acie primam fortunam, neque in adversâ secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnísque operibus gladiorum ictus telorúmque missus exspectantes, victi & deserti à Pompeio, tuâ virtute superati, salutem à tuâ clementiâ deposcimus, petimúsque ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes.* Et *qualem,* ait, *gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo.*

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venissent; Tiberius Tullius quum introeuntem C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, sinu pugionem eduxit, & manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodémque tempore signifer de legione primâ trasfugit; & nunciavit, *quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse homines* XXXV; *neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perîsse quemquam.* Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset; uxorémque & filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: & ita clàm à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum pararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent, qui mittere glandem inscriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciârunt, quam Pompeius concionem habuisset; *quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adver-*

adversariorum conspectu se deducerent ad mare versùm: Unum respondisse: ut, *potiùs ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent:* tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Cæsar oppidanis objecit: &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis sine periculo incenderet. Ita ** facturus de ligno, quum propiùs accessisset, ab oppidanis est occisus. Eâdem nocte transfuga nunciavit, Pompeium & Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigiliâ secundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum & tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum acerrimê; & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce mater-familias de muro se dejecit, & ad nos transiliit; dixitque, *se cum familiâ constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam.* Hôc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: *L. Minutius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus; qualem me illi præstiti, tali virtute & constantiâ futurum me in te esse præstabo.* Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; *si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros.* Quibus respondit; *se Cæsarem esse, fidémque præstaturum.* Ita ante diem XI Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator est appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam esse scîsset, castra movit Ucubim versùs; & circùm ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propiùs castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, & nunciavit. *Pompeium oppidanos Ucubenses convocâsse, iísque imperavisse, ut, diligentiâ adhibitâ, perquirerent, qui essent suarum*

par-

partium, itémque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstravimus dominum jugulâsse: is vivus est combustus. Idémque temporis centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernaculâ; & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Ea nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernaculâ; servi sunt in crucem sublati; militi, cervices abscissæ.

XXI. Postero die equites cum levi armaturâ ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in oppidum jussit deduci; ex equitibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, utì rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari; præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causâ ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent; nostri, qui fuissent equites Rom. & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citróque acceptis & redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt. Et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt: qui quum certum comperîssent legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent; ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulâsset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; *illius operâ se periisse.* Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Potestate datâ: quum inde esset profectus; præsidio comparato;

parato; quum bene magnam manum fecisset; & nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum esset receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hôc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, nisi discinctum; iccircóque, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere; ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eúmque non amplius XVI accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hìc dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hìc tamen, ut ait Ennius, *nostri cessere parumper*. Itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere; centuriones ex legione V flumen transgressi duo, restituerunt aciem; acritérque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum egere cœperunt. Ita dum cupidiùs intrà præsidia illorum student cædem facere, & turmis & levi armaturâ sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent; nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex his, utroque genere pugnæ, complures sunt vulneribus affecti; in quîs etiam Clodius Aquitius: inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II centuriones, sit nemo desideratus, gloriâ se efferentes.

XXIV. Postero die ab Soricariâ utræque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum

quum animadverteret castello se excludi Aspaviâ, quod ab Ucubi millia passuum v distat; hæc res necessariò vocabat ut ad dimicandum descenderet: neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò, ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorúmque copiæ tumulum excellentem petîssent, prohibiti à nostris sunt, dejectíque planitie: quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magnâ in cæde versabantur. Quibus mons, non virtus, saluti fuit. Quo subsidio tunc, nisi advesperâsset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent: nam ceciderunt ex levi armaturâ, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; præterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hâc adversariorum pœnâ est litata.

XXV. Insequenti die, pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam præter equites, nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt: simúlque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longè sunt egressi, & planitie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. Hìc, ut fertur, Achillis Memnonísque congressus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostrâ ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidíque suarum quisque partium, [*** expertorum virorum fautorúmque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorúmque laudis insignis præfulgens opus

opus cælatum; quorum *** pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum concessum, ut suprà demonstravimus, levis armatura præsidii causâ non longè ab opere castrorum constitisset.] Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidiùs sunt insecuti; universi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar, ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hôc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani Astenses, argento propè tecti equos, ad Cæsarem transfugerunt: qui nunciaverunt, *equites Romanos conjurâsse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos; è quibus, occasione captâ, se transfugisse.* Item hôc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. *Etsi, prout nostra felicitas, ex sententiâ adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si equo loco sui potestatem facerent, celeriùs quàm vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere; nostrísque adhuc freti præsidiis, bellum ducunt: nam singulas civitates circùmsident; indè sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profectò nostro commeatu privati, necessariò ad dimicandum descendent.*

XXVII. Insequenti tempore, quum nostri temere in opere distenti essent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii, prœlio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum; & Attium Varum circùm castella præesse. Eo die Pompeius castra movit, & contra Hispalim in oliveto constitit. Cæsar priusquam eòdem est profectus, luna horâ circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim, præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent; &, deusto oppido, in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum

quum

quum oppugnare cœpiſſet, deditione factâ, iter fecit in Carrucam; contráque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: miléſque, qui fratrem ſuum in caſtris jugulâſſet, interceptus eſt à noſtris & fuſti percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem quum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæſar cum copiis vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie ſtetiſſe. Hôc nuncio allato, vexillum propoſuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Urſaonenſium civitati, qui erant fautores, antea litteras miſerat; *Cæſarem nolle in convallem deſcendere, quòd majorem partem exercitum tironum haberet.* Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim & naturâ loci defendebatur, & ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta: namque, ut ſuperiùs demonſtravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [Interim nulla planities dividit:]

XXIX. Sed ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum V; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi & loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decurſum antecedebat rivus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem; nam paluſtri & voraginoſo ſolo currens erat ad dextrum. Et Cæſar, quum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adverſarii procederent. Hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, & diei Solíſque ſerenitas; ut mirificum & optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum eſſet ad prœlium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut quidquid poſt horam caſus tribuiſſet, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt; id quod adverſarios exiſtimabamus eſſe facturos; qui tamen à munitione oppidi mille paſſibus longiùs

longiùs non audebant procedere; in quo ſibi prope murum adverſarii prœliandum conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. Interdum æquitas loci adverſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à ſuâ conſuetudine decedebant, ut aut ab excelſo loco aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propiùs rivum quum appropinquâſſent, adverſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, propè alterum tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, & VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitie iniquum in locum noſtri quum appropinquâſſent, paratus hoſtis erat ſuperior; ut tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet periculoſum. Quod quum à Cæſare eſſet animadverſum; ne quid temere culpâ ſuâ ſequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus eſſet objectum; moleſtè & acerbè accipiebant ſe impediri, quò minùs prœlium conficere poſſent. Hæc mora adverſarios alacriores efficiebat; *Cæſaris copias timore impediri ad committendum prœlium.* Ita ſe efferentes, iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno cum periculo acceſſus eorum haberetur. Hic Decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum III & V legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

XXXI. Hìc etſi virtute noſtri antecedebant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab utriſque clamor, telorúmque miſſu concurſus; ſic, ut propè noſtri diffiderent victoriæ: congreſſus enim & clamor, quibus rebus maximè hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit adverſariorum multitudo. Dextrum demonſtravimus Decumanos cornu tenuiſſe: qui, etſi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adverſarios timore eorum operâ afficiebant; quòd à ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt; ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparent, legio adverſariorum

riorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ab subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Híc, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma:* adversariósque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatíque non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; saucii, ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta & pila pro vallo: *** insuper occisi; & gladii, & mucrones, & capita hominum, ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutísque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculísque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum, eis distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullísque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ millia passuum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis

verbis nuncium mittit; *quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri posset.* Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quò erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prœlio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, *nos ex prœlio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam & argentum in presentiâ familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; **** resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hìc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur; ex prœlio quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt; &, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri cuperet, Caninium legatum cum præsidio intromittit: ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clàm quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is totâ Lusitaniâ notissimus erat) hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Reversus, in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestatem haberent; quòd ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent; ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consultò non existimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœpit: ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt. Mundensésque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut, noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent; illi cædem in castris administrarent. Hâc re cognita, insequenti nocte, vigiliâ tertiâ, tesserâ datâ, extra vallum omnes sunt concisi.

XXXVII. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna: saucius

saucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset; *** ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV die, navigatione confectâ, consequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre quâ esset allatus, in eâ ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibúsque circumcluditur. Erat accessûs loci difficultas: nam iccirco quòd propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat sibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidiùs insequebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hôc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit; pari autem & celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadversum esset, fugâ sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut suprà demonstravimus, saucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: itémque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusâ munitione, amissísque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum, ut in speluncam, Pompeius se occultare cœpit; ut à nostris non facilè inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar Gadibus esset;

Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente: Didius, quem suprà demonstravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo se recepit castello, nonnullásque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, ad signum se receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones ejiciebatur; & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensísque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, à nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simúlque qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves quæ in salo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ potiuntur. Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis *** hostésque circùm sese interclusi, inter se decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt; & reliquos vivos capiunt; ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propiùs millia passuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiésque, unde solitæ sunt turres agi, propiùs millia

passuum

paſſuum vi non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circùm oppidum ſuccifam intrò congeſſit. Ita neceſſariò deducebantur noſtri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Urſaonem; Cæſar, quum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione advocatâ, commemorat; *Initio quæſturæ ſuæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe; &, quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe: inſequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus impoſuiſſet, à Senatu petîſſe, & eis pecuniis provinciam liberâſſe; ſimúlque, patrocinio ſuſcepto, multis legibus ab ſe in Senatum inductis, ſimul publicas privatáſque cauſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet, commoda provinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe & immemores & ingratos eos in ſe & in populum Romanum, hôc bello, & in præterito tempore, cognôſſe. Vos, jure gentium,* inquit, *& civium Romanorum inſtitutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magiſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe & ſæpius attuliſtis: luce clarâ Caſſium in medio foro nefariè interficere voluiſtis: vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi Romani in hâc provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuiſtis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adoleſcens à vobis receptus, faſces imperiúmque ſibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros veſtrámque provinciam veſtro impulſu depopulavit. In quos vos victores exiſtimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ non ſolùm vobis obſiſtere, ſed etiam cælum diruere poſſent? Quorum laudibus & virtute* ***. Deſunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS

EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epistolarum libris collectæ.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cæsar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium nostrum tantùm vidissem; neque loqui, neque audire meo commodo potuissem; properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiásque agerem. Etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatíque litterarum ignosces; reliquà ex Furnio cognosces. Vale.

Pag. 357. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quòd ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præstò sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil scito mihi esse jucundius: hanc adeò habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale.

Pag.

Pag. 364. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, et pro nostrâ benevolentiâ petendum, ne quo progredereris proclinatâ jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses; namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minùs commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbare; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicâsti) sed meum aliquod factum condemnavisse; quo mihi gravius abs te nil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, & quieto, & bono civi magìs convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causâ sequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. XV. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter; & hôc libentiùs, quòd meâ sponte facere constitueram, ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hôc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent

grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.

Pag 356. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

A. d. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace; quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere; statim vos certiores faciam. Valete.

Epistolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Cæsari Imp. S.*

—*literæ mihi dantur à te quibus in extremis scriptum erat,* M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Cæsar ad me scripserit: Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quiêrim: orátque in eo ut perseverem.

Pag. 365.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse.

Pag. 397.

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; *causámque eam adscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ,* ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

—Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; & prima sic, ut negat se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα; hôc enim utitur verbo, &c.

Pag.

Pag. 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britanniâ Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV *Kal. Octob. satìs commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, scribit* se sine te fuisse, cùm ad mare accesserit.

Pag. 230.

—Ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ consequebar, id erat hujusmodi, ut magìs optandum quàm sperandum putarem.

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.

Pag. 356. *Cicero Attico S.*

——Litteras accepi ab Q. Pedio, Cæsarem ad se prid. Id. Mart. misisse litteras hôc exemplo. Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus; conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.

Pag. 373.

Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palàm: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberíque omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: déque eo vehementiùs erat scriptum.

Ex Charis. Grammat. Edit. Putsch. col. 101.

Cæsar ad Ciceronem, Neque, *inquit,* pro cauto ac diligente se castris continuit. Et col. 60.

Cæsar ad Pisonem, Locellum tibi signatum remisi.

Oratio de Conjuratis. Ex Sallust. Bell. Catilin.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, *&c.*

riorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ab subsidium veniendi non daretur Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorúmque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma:* adversariósque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt: quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatíque non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid amplius; præterea Labienus, Attius Varus; quibus occisis utrisque funus est factum: itémque equites Rom. partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; saucii, ad D. Adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. [Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur; scuta & pila pro vallo: *** insuper occisi; & gladii, & mucrones, & capita hominum, ordinata, ad oppidum conversa; universa hostium timorem, virtutísque insignia *** proposita viderent; & vallo circumcluderentur adversarii: *** ita Galli tragulis jaculísque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio; quos equites secum habuit, quod pecuniæ secum, eis distribuit; & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secundâ vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullísque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abest à Cordubâ millia passuum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium venisset; P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis

verbis nuncium mittit; *quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri posset.* Litteris missis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quò erat delatus; (qui arbitrati sunt clanculum venisse) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prœlio, Mundâ munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, *nos ex prœlio paucos superesse: quo confugeremus?* Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis: pecuniam & argentum in presentiâ familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; **** resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eò, ut clamor in castra nostra perveniret ferè, inter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hìc legiones, quæ ex perfugis conscriptæ; partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi; tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur; ex prœlio quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt; &, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV.

XXXV. Cæſar Hiſpalim quum contendiſſet, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum præſidio intromittit: ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæſaris præſidium receptum indignabatur; clàm quòd, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus, (is totâ Luſitaniâ notiſſimus erat) hic clam præſidio in Luſitaniam proficiſcitur: & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Reverſus, in Hiſpalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præſidium vigiléſque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienſes renunciarunt, quod Pompeium in poteſtatem haberent; quòd ante Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum malificium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpali pugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar quum animadverteret, ſi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent; ita conſilio habito noctu, patitur Luſitanos eruptionem facere. Id quod conſultò non exiſtimabant fieri. Ita erumpendo, naves, quæ ad Bætim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri dum incendio detinentur; illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Aſtam iter facere cœpit: ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt. Mundenſéſque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt; & quum eſſent in legionem diſtributi, conjurant inter ſe, ut, noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent; illi cædem in caſtris adminiſtrarent. Hâc re cognita, inſequenti nocte, vigiliâ tertiâ, teſſerâ datâ, extra vallum omnes ſunt conciſi.

XXXVII. Carteienſes, dum Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium diſſentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat; pars, qui Pompeianarum partium eſſent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna:

ſaucius

ſaucius Pompeius naves XXX occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet; *** ad quem ſimul nuncius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit; partim peditatibus & equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item IV die, navigatione confectâ, conſequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti ſine aquâ fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naves incendit, nonnullas capit.

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum naturâ occupat. Equites & cohortes quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus antè miſſis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet: quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre quâ eſſet allatus, in eâ ferebatur. Luſitanus more militari, quum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibúſque circumcluditur. Erat acceſsûs loci difficultas: nam iccirco quòd propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat ſibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine *** deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. Subeuntes in adventu noſtri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidiùs inſequebantur adverſarii, & confeſtim tardabant ab acceſſu. Hôc ſæpius facto, animadvertebatur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit; pari autem & celeri feſtinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adverſariis congredi poſſent. A quibus cum animadverſum eſſet, fugâ ſibi præſidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut ſuprà demonſtravimus, ſaucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum: itémque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo ſaluti ſuæ præſidium parare poterat. Cædes à noſtris undique adminiſtrabatur, excluſâ munitione, amiſsíſque auxiliis. Ad convallem autem atque exeſum locum, ut in ſpeluncam, Pompeius ſe occultare cœpit; ut à noſtris non facilè inveniretur, niſi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæſar Gadibus eſſet;

 Hiſpalim,

Hispalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, & populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente: Didius, quem suprà demonstravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo se recepit castello, nonnullásque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, ad signum se receperunt; &, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiónes ejiciebatur; & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent; incensísque qui subsidium repeterent: ii sic dispositi erant, ut, à nullo conspecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naves incenduntur; simúlque qui è castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando ad naves quæ in salo fuerunt, se recipiunt: anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ potiuntur. Cæsar à Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus quem ipse ad Mundæ præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis *** hostésque circùm sese interclusi, inter se decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt; & reliquos vivos capiunt; ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur, propiùs millia passuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materiésque, unde solitæ sunt turres agi, propiùs millia

passuum

passuum vi non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circùm oppidum succisam intrò congessit. Ita necessariò deducebantur nostri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur & Ursaonem; Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocatâ, commemorat; *Initio quæsturæ suæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse; &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse: insequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petîsse, & eis pecuniis provinciam liberâsse; simúlque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatásque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos eos in se & in populum Romanum, hôc bello, & in præterito tempore, cognôsse. Vos, jure gentium,* inquit, *& civium Romanorum institutis cognitis; more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis: luce clarâ Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis: vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hâc provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuistis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces imperiúmque sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit; agros vestrámque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An, mè deleto, non animum advertebatis, decem habere legiones populum Romanum, quæ non solùm vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? Quorum laudibus & virtute ****. Desunt reliqua.

C. JULII CÆSARIS
EPISTOLÆ.

Ex Ciceronis Epiſtolarum libris collectæ.

P. 347. Edit. Car. Steph. Ciceron.

Cæſar Imp. S. D. Ciceroni Imp.

QUUM Furnium noſtrum tantùm vidiſſem; neque loqui, neque audire meo commodo potuiſſem; properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis jam legionibus; præterire tamen non pôtui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiáſque agerem. Etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum, uti poſſim. Ad propoſitum revertar: feſtinationi meæ, brevitatíque litterarum ignoſces; reliquà ex Furnio cognoſces. Vale.

Pag. 357. *Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S. D.*

Rectè auguraris de me, (bene enim tibi cognitus ſum) nihil à me abeſſe longius crudelitate: atque ego, quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho gaudio. Neque illud me movet, quòd ii, qui à me dimiſſi ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, ut mihi rurſus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm & me mei ſimilem eſſe, & illos ſui. Tu velim mihi ad Urbem præſtò ſis, ut tuis conſiliis atque opibus, ut conſuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil ſcito mihi eſſe jucundius: hanc adeò habebo gratiam illi: neque enim aliter facere poterit: tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea in me eſt benevolentia. Vale.

Pag.

Pag. 364. *Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.*

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter, facturum judicâram; tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, et pro nostrâ benevolentiâ petendum, ne quo progredereris proclinatâ jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses; namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minùs commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbare; (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur) nec causam secutus, (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicâsti) sed meum aliquod factum condemnavisse; quo mihi gravius abs te nil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, & quieto, & bono civi magìs convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi causâ sequi non potuerunt: tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. xv. Kal. Mai. ex itinere. Vale.

Pag. 349. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quàm valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter; & hôc libentiùs, quòd meâ sponte facere constitueram, ut quàm lenissimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hôc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturnâ victoriâ uti: quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere; præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi, ut misericordiâ & liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt: de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt; si volent

grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quàm iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret.

Pag 356. *Cæsar Oppio & Cornelio S.*

A. d. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace; quæ visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere; statim vos certiores faciam. Valete.

Epistolarum Fragmenta.

Pag. 75. *Cicero C. Cæsari Imp. S.*

—*literæ mihi dantur à te quibus in extremis scriptum erat,* M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum. Si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem.

Pag. 337. *Cicero Attico S.*

Quod quæris, quin Cæsar ad me scripserit: Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quiêrim: orátque in eo ut perseverem.

Pag. 365.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse.

Pag. 397.

Sestius apud me fuit; & Theopompus pridie: venisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; *causámque eam adscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ,* ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.

Pag. 232. *Marcus Quinto Fratri.*

—Sed heus tu, celari videor à te! quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse, scripsit ad me ante; & prima sic, ut negat se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα; hôc enim utitur verbo, &c.

Pag.

Pag. 236. *Marcus Quinto Fratri S.*

Ex Britanniâ Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV *Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer quòd à te nullas acceperim, scribit* se sine te fuisse, cùm ad mare accesserit.

Pag. 230.

—*Ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis:* De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi; quantum autem conjecturâ consequebar, id erat hujusmodi, ut magìs optandum quàm sperandum putarem.

Ex libro Epistolarum ad Q. Pedium.

Pag. 356. *Cicero Attico S.*

——*Litteras accepi ab Q. Pedio, Cæsarem ad se prid. Id. Mart. misisse litteras hôc exemplo.* Pompeius se oppido tenet: nos àd portas castra habemus; conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portûs cornu moles jacimus, ut àut illum quamprimum trajicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus.

Pag. 373.

Ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum; in quibus erat, se audisse Catonem & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palàm: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberíque omnes Italiâ, nisi quorum ipse causam cognovisset: déque eo vehementiùs erat scriptum.

Ex Charis. Grammat. Edit. Putsch. col. 101.

Cæsar ad Ciceronem, Neque, *inquit,* pro cauto ac diligente se castris continuit. Et col. 60.

Cæsar ad Pisonem, Locellum tibi signatum remisi.

Oratio de Conjuratis. Ex Sallust. Bell. Catilin.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, *&c.*

ORATIONUM FRAGMENTA.

Pro Bithynis. Ex A. Gell. l. 5. c. 13.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hôc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis; vel pro horum necessitate, quorum res agitur; refugere hoc munus, M. Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summâ infamiâ deseri possunt: quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus.

Ex Jul. Rufinian. de Figur. p. 25. Edit. Pithoe.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est.

Pro lege Plautiâ. Ex A. Gell. l. 13. c. 3. & Nonio.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, quâ Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictam pro necessitudine, *id est, jure adfinitatis. Verba hæc sunt:* Equidem mihi videor pro nostrâ necessitate, non labore, non operâ, non industriâ defuisse.

In Cn. Dolabellam. Ex A. Gell. l. 4. c. 16.

Cæsar in Dolabellam, Actionis III. Ibi isti, quorum in ædibus fanísque posita, & honori erant & ornatu.

Ad milites. Ex Diomed. col. 395. Edit. Putsch.

Frustro, *ait C. Cæsar apud milites de commodis eorum.* Non frustrabo vos, milites.

In Anticatone priore. Ex Priscian. Edit. Putsch. col. 694 & 717 & 740 & 960. Uno enim excepto, quem aliusmodi, atque omnes, natura finxit, suos quisque habet charos.

Ex A Gell. l. 4. c. 16.

C. etiam Cæsar, gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Unius, *inquit,* arrogantiæ, superbiæque, dominatûque.

Ad M. T. Ciceronem de Analogiâ. Ex Cicer. Brut. p. 242. Edit. Car. Steph.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum (inquit, in me intuens,) *de ratione Latinè loquendi accuratissimè*

ratissimè scripserit; primóque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiæ; tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quàm se dicere, laudem singularem; (nam scripsit his verbis, cùm hunc nomine esset affatus; Ac, si cogitata præclarè loqui possent, nonnulli studio & usu laboraverunt; cujus te penè principem copiæ atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus;) *hunc facilem & cotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum.*

Ex A. Gell. l. 19. *c.* 8.

In libris, quos ad M. Ciceronem de Analogiâ scripsit, harenas *vitiosè dici existimabat, quòd* harena *numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque* cœlum, *neque* triticum; *contrà autem* quadrigas, *etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut* arma, *&* mœnia, *&* comitia, *&* inimicitias, *&c.* Paullò post: *Tunc prolato libro de Analogiâ primo, verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam quum prædixisset, neque* cœlum, triticùmve, *neque* arenam *multitudinis significationem pati.* Num tu, *inquit,* harum rerum naturâ accidere arbitraris, quòd unam Terram, & plures Terras, & Urbem, & Urbes; & Imperium, & Imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus?

Ex A. Gell. l. 1. *c.* 10. *& Macrob. Saturnal. lib.* 1. *c.* 5.

Atque id quod à C. Cæsare, in primo de Analogiâ libro scriptum est, habe semper in memoriâ atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum.

In libro de Analogiâ secundo dicendum putat.

Hujus die & hujus specie [A. Gell. *l.* 9. *c.* 14.] horum panium, harum partum; fagos, populos, ulmos; turbonem, non turbinem etiam in tempestate; lacer an laceris, ut tener, puer; idem singulariter, pluraliter iidem [ex Charis. *col.* 114 104. 117. 109. 86.]

In libris Analogicis omnia istiusmodi (senatu, victu, anu, adspectu, concubitu, dominatu) in dandi casu sine i literâ dicendà censet. [A. Gell. *l.* 4. *c.* 16.] Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis [Priscian. *col.* 707.]

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. Neque enim jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem:* quamquam secutus antiquos C. Cæsar, utitur hâc ratione declinandì, [Quinctilianus *l.* v. *c.* v.]

M. Tullius & C. Cæsar *mordeo memordi*; *pungo pepugi*; *spondeo spepondi*, dixerunt. [A. Gell. *l.* 7. *c.* 9.]

C. Cæsar ait *L.* litterâ nominativo singulari neutro finita nomina, eandem definitionem capere, quam capiant *E* litterâ terminata. *Huic animali*, & *ab hôc animali*; *huic puteali*, & *ab hôc puteali*. [Charis. *col.* 95.]

Aplustre. Omnium nominum, quæ sunt neutri generis & in *E* terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *A R* litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quòd dativo & ablativo pari jure funguntur; ut idem Plinius scribit. [Charis. *col.* 98.]

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quòd neutra nomina, *A R* nominativo clausa, per *I* dativum ablativúmque singulares ostendant: *Jubar* tamen & *Far* ab hâc regulâ dissidere: nam *huic jubari* dicimus, *ab hôc jubare*, & *huic farri*, *ab hôc farre*. [Charis. *col.* 108.]

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in femininis, ut *puppim*, *vestim*, *pelvim:* hôc enim modo & *ab hôc cani*, & *ab hôc cane*. [Charis. *col.* 98.]

—Ut si diças *Pompeii*; nam tribus *I I I* junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum *I* pro vocali est accipiendum; [Priscian. *col.* 545.]

Pro quo (digamma F) Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. [Priscian. *col.* 545.]

Cæsar declinat pubis puberis, hoc pollen pollinis; hoc lutum, hæc luta; enunciat & scribit per *i* ejusmodi verba, lacrimæ, maximus; mancipium, aucipium, manibiæ [*Priscian. col.* 707, 708. *Vel Long. col.* 2244. *Cassiodor. col.* 2284. *Vel. Long. col.* 2228.]

Protulit

Protulit non incongruè *ens* à verbo *ſum es eſt*, quomodo *à* verbo *poſſum potes potens*. [Priſcian. *col.* 1140.]

In Auguralibus.

Si ſincera pecus erat. [Priſcian. *col.* 719.

Donatus, vel potius Suetonius, in vitâ Terentii, hos C. Julii Cæſaris nomine verſus profert.

Tu quoque, tu in ſummis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & meritò, puri ſermonis amator;
Lenibus atque utinam ſcriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neque in hâc deſpectus parte jaceres.
Unum hoc maceror & doleo tibi deeſſe, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæſari quidam adſcribunt, alii Germanico.

Thrax puer aſtricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dúmque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abſcidit tenerum lubrica teſta caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urnâ,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Ex Iſidor. de Orig. lib. 4. *c.* 12.

Corpus ſuavi Telino unguimur.

Ex Nonio in voce cinis.

Quum jam fulva cinis fueris.

Ex Diomede. col. 366.

Poſſeſſiones redemi, eas poſtea pluris venditas.

Ex Jun. Philargyr. in Virgil. Georg. ver. 204.

Cæſar libro ad Ciceron. III. Multa millia equitum atque eſſedariorum habet.

Ex Quintilian. lib. I. *cap.* 6.

Auguſtus quoque in Epiſtolis ad C. Cæſarem ſcriptis emendat, quòd is *calidum* dicere quàm *caldum* malit.

Ex Plin. Hiſtor. l 3. *c.* 3.

Caſtulonenſes Cæſari *venales* appellantur.

C. Julii Cæsaris dicta.

Ex Cicer. lib, 14. ad Attic. Epist. 1. & 2.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere: in his, de Sexto, satísne certum; maximè autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere; *Magni refert, hic quid velit*; *sed quidquid volt, valde volt.* Idque eum animadvertisse, quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & liberè dicere.

Proximè quum, Sestii rogatu, apud eum fuissem; exspectarémque sedens, quoad vocarer; dixisse eum; *Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit! Atqui, si quisquam est facilis, hic est: tamen non dubito, quin me male oderit.*

Aiebat Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: *Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tam diu sedens meum commodum exspectet.*

Lib. 12. ad Familiares Epist. 36.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæsare impetravit; quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quúmque propter quosdam sordidos homines, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset; eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, *Nihil esse, quod de Megâ vereretur*; *beneficium suum in eo manere.*

Ex Sueton. in Vit. Cæsar.

Cap. 67. Jactare solitus, *Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse:* nec *Milites* eos pro concione, sed blandiori nomine *Commilitones* appellabat.

Cap. 72. Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur; professus est palam, *si grassatorum & sicariorum ope in tuendâ suâ dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.*

Cap. 74. Interrogatus, cur repudiâsset uxorem, *Quoniam,* inquit, *meos tam suspicione, quàm crimine, judico carere oportere.*

Ex

Ex Quintilian.

l. 1. *c.* 8. De quo genere optimè C. Cæſarem prætextatum adhuc accepimus dixiſſe, *Si cantas, malè cantas: ſi legis, cantas.*

l. 6. *c.* 3. Elevandi ratio eſt duplex, ut aut veniam quis aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæſar Pomponio oſtendenti vulnus ore exceptum in ſeditione Sulpicianâ, quod ipſe ſe paſſum pro Cæſare pugnantem gloriabatur, *Nunquam fugiens reſpexeris,* inquit: aut crimen objectum, ut Cicero, *&c.*

lib. 6. *c.* 3. Eſt & illa ex ironiâ fictio, quâ uſus eſt C. Cæſar. Nam quum teſtis diceret, à reo femina ſua ferro petita; & eſſet facilis reprehenſio, cur illam potiſſimùm partem corporis vulnerare voluiſſet: *quid enim faceret,* inquit, *quum tu galeam & loricam haberes?*

Ex Frontin. Strateg.

l. 1. *c.* 12. C. Cæſar, cùm fortè conſcendens navem lapſus eſſet, *Teneo te, terra mater,* inquit; quâ interpretatione effecit, ut repetiturus illas, à quibus proficiſcebatur, terras videretur.

l. 4. *c.* 7. Cæſar dicebat, *idem eſſe ſibi conſilium adversùs hoſtem, quod pleriſque medicis contra vitia corporum, fame potiùs quàm ferro ſuperandi.*

Ex Plutarch. Edit. Paris. 1624. in Vit. Cæſar.

P. 712. Τὸν δὲ Καίσαρα σπουδάσαντα πρὸς αὐτοὺς εἰπεῖν, “ Ἐγὼ μὲν ἐβουλόμην παρὰ τούτοις εἶναι μᾶλλον πρῶτος, ἢ “ παρὰ Ῥωμαίοις δεύτερος.

P. 716. “ Ἤρκει γαρ” ἔφη Καῖσαρ “ τὸ μὴ χρῆσθαι τοῖς “ ἀπαρέσκουσιν· ὁ δὲ τὴν τοιαύτην ἀγροικίαν ἐξελέγχων, αὐτός “ ἐστιν ἄγροικος.

‘ Ὡς ἵππος αὐτῷ προσήχθη, “ Τούτῳ μὲν,” ἔφη, “ νικήσας χρήσομαι πρὸς τὴν δίωξιν, νῦν δὲ ἴωμεν ἐπὶ τοὺς πολεμίους.” καὶ πεζὸς ὁρμήσας ἐνέβαλεν. *Ibid.*

“ Οὐκ,” ἔφη, “ τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι σὺ “ δὲ εἰ τοῖς πραττομένοις δυσκολαίνεις, νῦν μὲν ἐκποδὼν ἄπιθι· “ παῤῥησίας γὰρ οὐ δεῖται πόλεμος. ὅταν δὲ καταθῶμαι τὰ “ ὅπλα συμβάσεων γενομένων, τότε παριὼν δημαγωγήσεις, “ &c.

P,

P. 726. " Ἴθι, γενναῖε, τόλμα καὶ δέδιθι μηδὲν· Καίσαρα " φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσαν.

P. 727. " Σήμερον ἂν ἡ νίκη παρὰ τοῖς πολεμίοις ἦν, εἰ " τὸν νικῶντα εἶχον.

P. 733. " Ὦ Κάτων, φθονῶ σοι τοῦ θανάτου· καὶ γὰρ σὺ " μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας.

P. 737. Λέγεται ὁ Καῖσαρ εἰπεῖν, " Ὡς δικαιότερα λέγοι " μὲν Κάσσιος, αὐτὸς μέντοι Βροῦτον οὐκ ἂν παρέλθοι.

" Ἀναμένει τοῦτο τὸ δέρμα Βροῦτον.

" Τί φαίνεται βουλόμενος ὑμῖν Κάσσιος; ἐμοὶ μὲν γὰρ οὐ " λίαν ἀρέσκει, λίαν ὠχρὸς ὤν. Οὐ πάνυ τούτους δέδοικα τοὺς " παχεῖς καὶ κομήτας, μᾶλλον δὲ τοὺς ὠχροὺς καὶ λεπτοὺς ἐκεί- " νους." Κάσσιον λέγων καὶ Βροῦτον.

Ἐμπεσόντος λόγου, ποῖος ἄρα τῶν θανάτων ἄριστος; ἅπαντας φθάσας ἐξεβόησεν, " Ὁ ἀπροσδόκητος.

Ex Appian. Edit. H. Steph. 1592.

P. 443. Φασὶ τὸν Καίσαρα τῷ μηνύοντι ἀποκρίνασθαι, κόπτοντα τὴν λαβὴν τοῦ ξίφους, " Ἥδε μοὶ δώσει.

P. 482. Ἀθηναίοις αἰτήσασι συγγνώμην ἐπεδίδου, καὶ ἐπεῖπε, " Ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν " προγόνων περισώσει;

P. 484, & 485. Μέχρι προσπελάσας τῷ χάρακι τοῦ Φαρνάκους, καὶ τοσόνδε εἰπών, " Οὐ γὰρ αὐτίκα δώσει δίκην ὁ πα- " τροκτόνος;

" Ὦ μακάριε Πομπήϊε, τοιούτοις ἄρα, κατὰ Μιθριδάτην " τὸν τοῦδε πατέρα πολεμῶν ἀνδράσι, μέγας τε ἐνομίσθης, καὶ " Μέγας ἐπηκλήθης.

P. 493. " Ἔσται τοῦτο τέλος ἐμοί τε τοῦ βίου, καὶ ὑμῖν τῶν " στρατειῶν." Φασὶν αὐτὸν (Καίσαρα) εἰπεῖν, " Ὅτι πολ- " λάκις μὲν ἀγωνίσαιτο περὶ νίκης, νῦν δὲ περὶ ψυχῆς.

P. 496. " Οὐδὲν ἀτυχέστερον," ἔφη, " διηνεκοῦς φυλακῆς " ἔστι γὰρ αἰεὶ δεδιότος.

INDEX

INDEX

Nominum Propriorum & Rerum maximè Memorabilium.

B.

Bess

cervi

 noribus

Osismii

Ossismi

Sardinâ

Thurii

FINIS.

Lately Publiſhed,

For the Uſe of SCHOOLS.

TITI LIVII Hiſtoriarum ab urbe conditâ Libri qui extant, cum ſupplementis, tam librorum qui a X. ad XXI. deſiderantur quàm Lacunarum quæ in Libris qui extant reperiuntur, Sumptis è *Freinſhemio, Crevierio, Sigonio* & aliis, in 7. vol. Price 12*s.* Bound in Calf.

NOVUM TESTAMENTUM Græcè, 12mo.

HOMERI ILIAS Græcè & Latinè, 2 vol. 12mo.

SOPHOCLIS TRAGŒDIÆ Septem, cum verſione Latina, & Selectis quibuſdam variis Lectionibus, in duo Volumina congeſtæ.

CONCIONES ET ORATIONES ex Hiſtoricis Latinis excerptæ. Argumenta ſingulis præfixa ſunt, quæ cauſam cujuſque & ſummam ex rei geſtæ Occaſione explicant in uſum Scholæ Weſtmonaſterienſis. Editio Tertia.

MUSARUM ANGLICANARUM ANALECTA: ſive Poëmata quædam melioris notæ ſeu hactenus inedita ſeu ſparſim Edita, in duo Volumina congeſta. Editio Quarta Prioribus auctior.

Printed for J. *and* R. TONSON, *in the* Strand.

Where may be had, with large and useful Indexes, by Mr. Maittaire.

P. VIRGILII MARONIS Opera.

Q. HORATII FLACCI Opera.

P. OVIDII NASONIS Opera, tribus tomis comprehensa.

PUBLII TERENTII Carthaginiensis Afri Comœdiæ sex.

TITI LUCRETII CARI de Rerum Naturâ, libri sex.

M. ANNÆI LUCANI Pharsalia: sive de Bello Civili inter Cæsarem & Pompeium, libri decem.

PHÆDRI Aug. Liberti Fabularum Æsopicarum Libri quinque: item Fabulæ quædam ex M. S. veteri à Marquardo Gudio descriptæ; cum Indice Vocum & Locutionum. Appendicis loco adjiciuntur Fabulæ Græcæ quædam & Latinæ ex variis Authoribus collectæ; quas claudit Avieni Æsopicarum Fabularum, liber unicus.

D. JUNII JUVENALIS & AULI PERSII FLACCI Satyræ.

M. VALERII MARTIALIS Epigrammata.

C. PLINII CÆCILII Secundi Epistolæ & Panegyricus.

CORNELII NEPOTIS excellentium Imperatorum Vitæ.

LUCIUS ANNÆUS FLORUS. Cui subjungitur Lucii Ampelii liber memorialis.

CAII SALLUSTII CRISPI quæ extant.

VELLEII PATERCULI Historiæ Romanæ quæ supersunt.

JUSTINI Historiarum ex Trogo Pompeio libri XLIV.

Q. CURTIUS RUFUS de rebus gestis Alexandri Magni.

C. JULII CÆSARIS & A. HIRTII de rebus à C. Julio Cæsare gestis Commentarii: Cum C. Jul. Cæsaris fragmentis.

